

Setembre-desembre 2019, vol. 65, núm. 3
ISSN 0212-1573 (imprès), ISSN 2014-4512 (en línia)
<https://dag.revista.uab.es/>

Documents d'Anàlisi Geogràfica

Geografies de les sexualitats

Editors

Juan Antonio Módenes Cabrerizo
(Universitat Autònoma de Barcelona),
Isabel Salamaña (Universitat de Girona),
Miguel Solana Solana (UAB)

Consell de redacció

Gemma Cànoves Valiente (UAB),
Maria Antònia Casellas Puigdemasa (UAB),
Aron Cohen Amselem (Universidad de Granada),
Rafael Mata Olmo (Universidad Autónoma de Madrid),
Xavier Oliveras González (El Colegio de la Frontera Norte),
David Pavón Gamero (UdG),
Xavier Pons Fernández (UAB),
Maria Prats Ferret (UAB),
Perla Zusman (Universidad de Buenos Aires)

Consell assessor

Mireia Baylina (UAB), Lourdes Beneria (Cornell University),
Joan Ganau (Universitat de Lleida), Maria Dolors Garcia
Ramon (UAB), Josefina Gómez Mendoza (UAM), Francesco
Indovina (Istituto Universitari di Architettura de Venezia),
Antoni Luna (Universitat Pompeu Fabra), Ricardo Méndez
Gutiérrez del Valle (Consejo Superior de Investigaciones
Científicas), Carme Miralles Guasch (UAB), Janet Momsen
(University of California, Davis), Francesc Nadal Piqué
(Universitat de Barcelona), Joan Nogué Font (UdG),
Jorge Olcina Cantos (Universitat d'Alacant), Emma Pérez
Chacón (Universidad de Las Palmas de Gran Canaria),
Margarida Queirós do Vale (Universidade de Lisboa), Anna
Ribas (Universitat de Girona), David Saurí Pujol (UAB),
Erik Swyngedouw (University of Manchester), Sirpa Tani
(University of Helsinki), Antoni Francesc Tulla Pujol (UAB),
Susana Veleda da Silva (Universidade Federal do Rio
Grande)

Redacció

Universitat Autònoma de Barcelona
Departament de Geografia
08193 Bellaterra (Barcelona). Spain
Tel. 93 581 15 27. Fax 93 581 20 01
revista.dag@uab.cat
<https://dag.revista.uab.es/>

Subscripció i administració

Universitat Autònoma de Barcelona
Servei de Publicacions
08193 Bellaterra (Barcelona). Spain
Tel. 93 581 10 22
sp@uab.cat
<http://publicacions.uab.cat>

Intercanvi

Universitat Autònoma de Barcelona
Servei de Biblioteques
Secció d'Intercanvi de Publicacions
08193 Bellaterra (Barcelona). Spain
Tel. 93 581 11 93. Fax 93 581 32 19
sb.intercanvi@uab.cat

Edició i impressió

Universitat Autònoma de Barcelona
Servei de Publicacions
08193 Bellaterra (Barcelona). Spain
Tel. 93 581 21 31
sp@uab.cat
<http://publicacions.uab.cat>

ISSN 0212-1573 (imprès)
ISSN 2014-4512 (en línia)
Dipòsit legal: B. 27.071-1982
Imprès a Catalunya
Imprès en paper ecològic

DOCUMENTS D'ANÀLISI GEOGRÀFICA és una revista acadèmica adreçada als estudiosos i professionals que s'interroguen sobre les interaccions entre natura, societat, política, economia i cultura que es donen sobre l'espai a les diferents escales, i davant les quals la geografia hi aporta anàlisis o respostes. Té per objectiu la publicació de textos inèdits procedents de la recerca feta per investigadors d'arreu del món relacionats amb la ciència geogràfica i amb les disciplines afins i preveu, al mateix temps, la difusió de publicacions i d'esdeveniments científics que hi són vinculats. Editada conjuntament pel Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona i pel Departament de Geografia de la Universitat de Girona, DOCUMENTS D'ANÀLISI GEOGRÀFICA té una periodicitat quadrimestral, en gener, maig i setembre.

Les opinions expressades en articles, notes, informacions, ressenyes i treballs publicats a DOCUMENTS D'ANÀLISI GEOGRÀFICA són d'exclusiva responsabilitat dels seus autors.

L'acceptació d'articles es regeix pel sistema de censors. Les normes del procés de selecció i les instruccions per als autors/es es poden consultar a: <http://dag.revista.uab.es/about/submissions>
Guidelines for publication: <http://dag.revista.uab.es/about/submissions>

Bases de dades en què DOCUMENTS D'ANÀLISI GEOGRÀFICA està referenciada

— Dialnet (Unirioja)	— Índice Español de Ciencias Sociales y Humanidades (ISOC-CSIC)
— ERIH PLUS	— IN-RECS (Índice de impacto de Revistas Españolas de Ciencias Sociales)
— ESCI (Emerging Sources Citation Index)	— Latindex
— FECYT	— RACO (Revistes Catalanes amb Accés Obert)
— Francis (núms. 3, 5-6, 8-10, 14-20, 24-26, anys 1983-1995)	— RESH (Revistas Españolas de Ciencias Sociales y Humanas)
— Geobase (Elsevier, acord juny 2004)	— Scopus
— Geographical Abstracts. Human Geography	
— GeoRef	
-

DOCUMENTS D'ANÀLISI GEOGRÀFICA es publica sota el sistema de llicències Creative Commons segons la modalitat:

Reconeixement - NoComercial (by-nc): Es permet la generació d'obres derivades sempre que no se'n faci un ús comercial. Tampoc es pot utilitzar l'obra original amb finalitats comercials.

Sumari

Documents d'Anàlisi Geogràfica

Setembre-desembre 2019, vol. 65, núm. 3, p. 439-652

ISSN 0212-1573 (imprès), ISSN 2014-4512 (en línia)

Les paraules clau són en llenguatge lliure

<https://dag.revista.uab.es/>

Geografies de les sexualitats

- 441-449 Presentació. Geografies de les sexualitats (Maria Rodó-Zárate; Mireia Baylina)

Articles

- 453-472 **HARTAL, Gilly** (Bar-Ilan University); **BROWN, Gavin** (University of Leicester)
Considering Geographies of Sexualities, Gender and Activism: An Interview with Professor Gavin Brown
Keywords: geographies of sexualities; homonormativity; protest camps; critical geographies; geopolitics of sexualities and gender
- 473-492 **LANGARITA ADIEGO, Jose Antonio** (Universitat de Girona); **MAS GRAU, Jordi**; **JUBANY, Olga** (Universitat de Barcelona)
Geografías de la diversidad sexogenérica más allá de la gran ciudad: experiencias, discursos y prácticas en dos ciudades medianas de Cataluña
Palabras clave: espacio urbano; estudios LGTB; ciudades medianas; LGTBfobia; etnografía
- 493-515 **ORNAT, Marcio Jose**; **SILVA, Joseli Maria** (Universidade Estadual de Ponta Grossa); **CHIMIN JUNIOR, Alides Baptista** (Universidade Estadual de Centro-Oeste)
Pràctiques espacials de supervivència realitzades per *travestis* i dones trans llatinoamericanes a la ciutat de Barcelona
Paraules clau: *travestis*; dones trans; prostitució; espai; migració

- 517-540 **FELICIANTONIO, Cesare Di** (University of Leicester)
Inclusion in the homonormative world city: The case of gay migrants living with HIV in Barcelona
Keywords: homonormativity; Barcelona; stigma; individualism; domestication of sexual life
- 541-562 **MISGAV, Chen** (The Open University)
Planning, Justice and LGBT Urban Politics in Tel-Aviv: A Queer Dilemma
Keywords: planning; justice; urban politics; LGBT community; queer; Israel
- 563-585 **PITOŇÁK, Michal** (Queer Geography)
Lessons from the "Periphery": Countering Anglo-Geographic Hegemony over geographies of sexuality and gender
Keywords: geographies of sexualities; Anglo-American hegemony; Central and Eastern Europe; Gender; Feminist geographies; Queer; Knowledge production
- 587-601 **GRAEVE, Katrien De** (Ghent University); **CRAENE, Valerie De** (KU Leuven)
The researcher's erotic subjectivities: epistemological and ethical challenges
Keywords: geographies of sexualities; reflexivity; research ethics; researcher; sexual subjectivity
- 603-627 **GARCIA GONZÁLEZ, MIREIA** (Universitat Autònoma de Barcelona)
Interseccionalitat i estudis de gènere en geografia rural: un estat de la qüestió (2008-2015)
Paraules clau: ruralitat; gènere; interseccionalitat

Ressenyes

- 629-636 **ALBET, Abel (ed.); MONK, Janice; PRATS FERRET, MARIA y VELEDA DA SILVA, Susana M.** *Maria Dolors Garcia Ramon: Geografia y género, disidencia e innovación* (Mireia Baylina).
- 637-643 **SILVA, Joseli M.; ORNAT, Márcio José y CHIMIN, Alides, B. Jr. (eds.).** *Diálogos ibero-latino-americanos sobre geografías feministas e das sexualidades* (Brais Estévez).
- 644-646 **JOHNSTON, Lynda.** *Transforming gender, sex and place: Gender variant geographies* (Anna Ortiz Guitart).
- 647-649 **RODÓ-DE-ZÁRATE, Maria; JORBA GRAU, Marta; FORADADA VILLAR, Mireia i BATLLE MANONELLES, Ares (eds.).** *Terra de ningú: Perspectives feministes sobre la independència* (Marta Roqueta-Fernàndez).
- 650-652 **BROWNE, Kath i FERREIRA, Eduarda.** *Lesbian Geographies: Gender, Place and Power* (Laura Soler Rodríguez).

Presentació

Geografies de les sexualitats

El present monogràfic sobre geografies de les sexualitats sorgeix de la voluntat de donar a conèixer aquest camp d'estudi i mostrar la riquesa i la varietat de temàtiques que tracta la investigació actual sobre l'àmbit de les sexualitats des d'una perspectiva geogràfica.

Les geografies de les sexualitats constitueixen un àmbit d'anàlisi sorgit en el món anglosaxó a partir de la dècada de 1990, amb treballs centrats en les espacialitats de les sexualitats en els entorns urbans. Després del gir cultural de la dècada de 1980 en geografia i l'aparició de la teoria *queer* en els estudis feministes, algunes autores i alguns autors van començar a publicar treballs on mostraven que els espais públics estaven construïts com a espais heterossexuals a través de la repetició de determinades pràctiques i evidenciant el seu caràcter heteronormatiu (Valentine, 1993a; Bell et al., 1994; Bell i Valentine, 1995; Binnie, 1997). Volums com ara *Mapping desire* (Bell i Valentine, 1995), el primer i segurament encara avui en dia un dels treballs més importants sobre geografies de les sexualitats, van posar les bases per una comprensió de les sexualitats que les mostrava com a construïdes a través dels llocs i en els llocs, i feia visible que els espais eren alhora construïts i organitzats segons unes formes concretes de comprendre el sexe, el gènere i la sexualitat.

Els primers estudis sobre geografies de les sexualitats van anar seguits de treballs que mostraven la construcció heteronormativa de les ciutats, analitzant com les persones no heterossexuals estaven marginalitzades en diferents àmbits i posant de relleu les violències i les discriminacions que patien. Aquest concepte d'heteronormativitat és fonamental per comprendre com determinades orientacions sexuals es perceben com a «naturals» i no són ni tan sols considerades com a construccions socials. Alhora, mostra com aquestes identitats se sustenten en un seguit d'institucions, lleis i discursos que organitzen la societat i que estructurin àmbits com la família, el matrimoni o la reproducció.

Tot i que el terme *sexualitats* es refereix a les orientacions i a les pràctiques sexuals, moltes vegades també es fa servir com a paraigua per a qüestions relacionades amb la identitat i amb l'expressió de gènere. En la recent *The Routledge research companion to geographies of sex and sexualities* (Brown i Browne, 2016), els coordinadors argumenten que justament hi van introduir el concepte *sex* per incloure-hi tot allò relatiu a la identitat de gènere, en especial als estudis trans. La qüestió sobre quines identitats s'inclouen en els estudis de geografia de les sexualitats és un tema obert i que ha portat força debats des de l'inici. Dins les sigles LGBTI s'hi troben experiències, problemàtiques i pràctiques ben diferenciades. Per exemple, els primers estudis van centrar-se en les experiències dels homes gais blancs en entorns urbans i en qüestions com ara la territorialització en relació amb barris gais (Lauria i Knopp, 1985; Knopp, 1990). Les assumpcions territorials que implicaven aquests estudis en relació amb les identitats sexuals van ser qüestionades per diverses autores a través de l'anàlisi de les geografia lesbiques (Valentine, 1993a, 1993b; Peake, 1993; Podmore, 2001, 2006). Els estudis sobre persones bisexuals (Hemmings, 2002) i sobre geografia trans (Doan, 2007) han qüestionat també els primers treballs sobre sexualitats i estudis urbans. Una altra de les qüestions centrals ha estat la discussió sobre els biaixos i les exclusions dins el propi col·lectiu LGBTI. En general, la preponderància dels estudis sobre entorns urbans, persones blanques del Nord Global i amb plenes capacitats ha posat de manifest la necessitat de tenir en compte la perspectiva interseccional, és a dir, que es considerin diversos eixos de desigualtat com el gènere, l'etnicitat, la identitat religiosa, l'edat, la classe social o l'origen en els estudis sobre sexualitats (Rodó-Zárate i Baylina, 2018).

Al context català i espanyol, si bé a nivell de moviments socials l'activisme LGBTI ha estat un referent en defensa dels drets del col·lectiu, en l'àmbit acadèmic aquestes qüestions hi han entrat amb certes dificultats i força recentment. Concretament en geografia, l'estudi de les sexualitats és un àmbit molt minoritari (Santos, 2016) que ha anat molt lligat al desenvolupament de les geografia feministes. En altres disciplines, si bé la presència de les investigacions sobre sexualitats tampoc és un àmbit comparable a uns altres contextos, sí que hi ha treballs molt destacats que s'han centrat en el desenvolupament de les teories *queer* (Coll-Planas, 2012; Córdoba et al., 2005; Grupo de Trabajo Queer, 2005; Mérida, 2002; Platero et al., 2017; Solá i Urko, 2013; Suárez Briones, 2017) i obres pioneres en qüestions com les sexualitats dissidents (Guasch, 2003; Llamas, 1998), les identitats i els moviments lesbics (Platero, 2008; Viñuales, 2000; Trujillo Barbadillo, 2009), la cultura gai i la sexualitat entre homes (Aliaga i Cortés, 1997; Langarita, 2015), la patologització de la transexualitat i el transgenerisme (Mejía, 2006; Missé i Coll-Planas, 2010), la prostitució (Juliano, 2004) o l'aproximació interseccional a les sexualitats (Platero, 2012).

Segurament una de les causes d'aquesta presència minoritària es pot trobar en les mateixes dificultats que han tingut els estudis de gènere per establir-se com a àmbit d'estudi reconegut en l'acadèmia, fet que posa de relleu el paper del lloc (context social, polític i acadèmic) en el desenvolupament de les dis-

ciplines. Les sexualitats sovint s'han considerat un àmbit poc seriós o sense interès per comprendre les relacions humanes, tot i la centralitat que tenen en l'organització social. També és destacable la dificultat amb la qual textos fundacionals de la teoria *queer* van entrar en els debats acadèmics en el nostre context. Un clar exemple és la traducció de l'obra de Judith Butler titulada *Gender trouble* (1990), de la qual no hi va haver una versió en castellà fins l'any 2007. Aquest fet evidencia la indisputada hegemonia angloamericana en l'establiment de les pautes del debat intel·lectual i de l'anglès com a llengua hegemònica, esdevenint tot plegat una forma de poder que dignifica només determinades tradicions acadèmiques (Garcia Ramon, 2012).

Aquest monogràfic pretén ser un pas endavant en la introducció d'aquest àmbit d'estudi en la geografia. En concret, aquest número és fruit de la *IV Conferència Europea de Geografies de les Sexualitats*, organitzada per les mateixes editores d'aquest número monogràfic i que va tenir lloc del 13 al 15 de setembre de 2017 a Barcelona. La conferència havia estat precedida per les de Brussel·les (2011), Lisboa (2013) i Roma (2015), un espai de trobada i discussió referent en l'àmbit de l'estudi de les sexualitats i definit pel seu compromís amb la relació entre l'acadèmia i l'activisme, la producció de coneixement en llengües i contextos no hegemònics i la varietat i la interdisciplinarietat de les contribucions. La propera conferència, que tindrà lloc a Praga el mes de setembre de 2019, segueix aquesta mateixa línia i mostra la consolidació d'un espai fonamental per la recerca sobre qüestions relacionades amb el gènere i les sexualitats des d'una perspectiva espacial.

La conferència de Barcelona se centrava en la relacionalitat entre les sexualitats, altres eixos identitaris (com ara el gènere, l'origen, l'edat, la classe social, la religió o la diversitat funcional) i les diverses escales socials i espacials. Una extensa varietat de comunicacions, distribuïdes en 34 sessions temàtiques, van tractar experiències pràctiques i qüestions teòriques i metodològiques al voltant de temes com ara la geopolítica de les pràctiques sexuals; l'impacte dels moviments socials contemporanis LGTBI i dels espais de solidaritat feminista; el rol de les xarxes socials i els mitjans en la configuració de les identitats sexuals; la medicalització i la patologització de les identitats dissidents; la migració i les sexualitats, o l'homonacionalisme, el racisme i la xenofòbia. Sobre aquesta última qüestió, vam comptar amb la ponència de Jasbir Puar (professora d'estudis de dones i gènere a la Rutgers University) «Homonacionalisme en temps de Trump». L'homonacionalisme és un concepte desenvolupat per Puar que permet comprendre com s'han instrumentalitzat les polítiques en relació amb persones amb sexualitats no normatives per justificar posicions racistes, xenòfobes i islamofòbiques per part dels estats. Aquesta instrumentalització es basa en prejudicis en relació amb la població migrada com a homòfoba mentre es mostra occident com un lloc d'igualtat i defensa dels drets del col·lectiu LGBTI. Així, s'utilitza la diversitat sexual i de gènere com a argument per aplicar polítiques contra la immigració i justificar accions bèl·liques. En aquesta ocasió, l'autora analitzava l'homonacionalisme en relació amb les polítiques de Donald Trump i altres governs de dretes.

El número actual parteix de les intervencions en la conferència de 2017 i està format per vuit articles i cinc ressenyes de llibres. La selecció d'articles s'ha basat en els criteris següents: escollir recerques explícitament geogràfiques on es pugui copsar la relació mútuament constitutiva entre la sexualitat i l'espai-lloc; combinar, en la mesura del que fos possible, articles teòrics, empírics i metodològics; representar al màxim les diverses sexualitats; reflectir diverses realitats territorials i acadèmiques; i equilibrar el gènere de l'autoria.

Enceta el monogràfic una entrevista de Gilly Hartal a Gavin Brown, acadèmic de referència internacional sobre les geographies de les sexualitats. Brown és professor al Departament de Geografia de la Universitat de Leicester i es defineix com un geògraf cultural, històric i polític. La seva recerca expandeix les fronteres de la geografia social i cultural per abordar els temes polítics i econòmics de les societats contemporànies. El seu principal tema de recerca és les geographies de les sexualitats i la geopolítica crítica.

L'entrevista és d'obligada lectura per qui necessiti aclarir la connexió entre la geografia i les sexualitats. Brown té clar que els fenòmens socials varien geogràficament i que són modelats per les relacions espacials específiques del lloc. La diversitat contemporània de formes de viure de les persones LGTBI i les dinàmiques de les polítiques sexuals obliguen els geògrafs i les geògrafes a examinar com les sexualitats de tot tipus modelen els territoris i la vida social. L'entrevista mostra el diàleg de les geographies de la sexualitat amb altres subdisciplines de la geografia (social i cultural, econòmica, política, feminista, de la salut, urbana, etc.). En l'estudi de la ciutat i la vida urbana, per exemple, Brown fa referència a les resistències i a les hostilitats dels geògrafs urbans a acceptar el paper de les sexualitats i el gènere en el modelatge de la vida urbana i de l'espai urbà. Encara que això pugui venir condicionat pel pes de la classe social i de la lluita de classes com a base fundacional de la geografia urbana crítica, la recerca de Brown és un exemple del diàleg permanent entre les geographies de les sexualitats i la geografia urbana com a exercici real de geografia crítica. Una altra de les aportacions de Brown és la revisió de la teorització de les sexualitats des de la geografia, demostrant als teòrics i a les teòriques *queer* que cal pensar geogràficament. Gilly Hartal, investigadora de gènere a la Universitat de Bar-Ilan, Israel, ha elaborat un guió d'entrevista a l'alçada de l'entrevistat. Les preguntes, reflexives i provocatives, han estimulat Brown a furgar en les geographies de les sexualitats i en la seva pròpia recerca, de forma crítica i exhaustiva.

José Antonio Langarita, Jordi Mas i Olga Jubany, persones expertes en exclusió social, en intervenció social i en diversitat sexual des de l'antropologia, discuteixen sobre la centralitat de les grans ciutats com a eixos centrals en la configuració de la identitat i de les experiències de les persones LGBTI. En una recerca clarament geogràfica apunten sobre dues qüestions: l'impacte de Barcelona en la producció de discursos, pràctiques i representacions sobre la diversitat sexual i de gènere a les persones residents de Girona i Sabadell, i la construcció de l'alteritat i la seva relació amb els imaginaris de seguretat i inseguretat a la via urbana.

Marcio José Ornat, Joseli Maria Silva i Alides Baptista Chimin Junior són professors de Geografia a la Universidade Estadual de Ponta Grossa, al Brasil. Joseli Maria Silva ha estat impulsora de les geografies de les sexualitats al Brasil i a l'Amèrica Llatina i és editora en cap de la *Revista Latino-americana de Geografia e Gènere* des que es va crear l'any 2010. Investigadors i activistes socials, han dedicat la major part de la seva recerca a les persones trans al Brasil i en altres contextos. Precisament aquí tracten les vivències de *travestis* i dones trans llatinoamericanes que exerceixen la prostitució a Barcelona com a pràctica de supervivència. El recorregut espacial d'aquestes professionals, que depassa l'àmbit municipal i estatal llatinoamericà, és inherent al funcionament del mercat laboral dels països d'origen i de destinació. La vivència espacial quotidiana de les *travestis* i de les dones trans mostra la connexió entre el sistema econòmic i els mecanismes de gènere en contextos particulars.

Cesare di Felicianantonio és investigador postdoctoral a la Universitat de Leicester (Regne Unit). Ha dedicat la seva recerca als moviments socials, a l'estudi d'alternatives al model d'habitatge neoliberal i a les geografies de l'activitat *queer*, entre altres temes. En aquest número, Di Felicianantonio tracta com l'homonormativisme espacial pot generar exclusions, no només per motius de raça i per classe social, sinó també per qüestions de salut. L'autor posa en primer pla les experiències de la vida quotidiana de persones gai portadores del VIH a Barcelona per valorar les dinàmiques d'inclusió i/o d'exclusió que s'hi desenvolupen. La recerca vol mostrar que els espais homonormatius de les ciutats s'han d'analitzar tenint en compte l'experiència viscuda i que, per tant, tenen un caràcter situat.

Chen Misgav és geògraf i planificador urbà, actualment professor a la Universitat Ben-Gurion, Negev (Israel). Ha investigat extensament sobre els moviments socials urbans i les polítiques espacials de l'activisme, el gènere i la sexualitat i les relacions entre els moviments i l'activisme LGBTI i la planificació urbana. L'article mostra la connexió entre aquest darrer tema i la sexualitat a través de l'estudi de cas d'un centre gai a Tel-Aviv i ho fa a partir de l'ús dels conceptes teòrics de justícia distributiva, justícia processal i reconeixement. L'anàlisi de les comunitats LGBTI a la ciutat i la seva relació amb la planificació i la política urbanes és una mostra del seu potencial per promoure la justícia espacial en les polítiques de planificació local.

L'hegemonia angloamericana en la producció del coneixement sobre geografies de les sexualitats plana en l'article de Michal Pitoňák, geògraf i professor a l'Institut d'Estudis Internacionals de la Facultat de Ciències Socials de la Universitat de Praga i investigador independent de l'ONG Queer Geography. La seva recerca tracta les sexualitats humanes en intersecció amb el gènere, la raça, l'etnicitat, l'edat i la religió, des de la geografia però amb una visió multidisciplinària. El seu article examina críticament el binarisme entre est i oest i discuteix problemes amb l'hegemonia angloamericana en les geografies de les sexualitats i del gènere. Pitoňák problematitza alhora diversos conceptes que es connecten amb l'Europa Central i Oriental, com ara *homogeneïtat*, *deshistorització*, *aïllament* o *endarreriment*. Des de la seva posició, il·lustra els reptes

als quals s'han d'afrontar les persones investigadores que no pertanyen al món anglosaxó en diversos contextos institucionals per ser reconegudes.

Valerie de Craene i Katrien de Graeve escriuen sobre la importància d'incloure la reflexió sobre el desig i la sexualitat de la persona investigadora en els resultats de la recerca. Es tracta d'un article valent que deixa ben lluny l'epistemologia objectivista per preguntar-se per què es considera problemàtic o no ètic el contacte sexual(itzat) entre les persones investigadores i les que participen en l'estudi i quines poden ser les conseqüències d'evitar-ho. Un article que sacseja els protocols ètics institucionals per reclamar un enfocament ètic alternatiu que es correspongui amb la idea que la producció de coneixement no ocorre mai allunyada del nostre cos. Valerie de Craene és geògrafa, investigadora sobre la territorialitat de l'habitatge en el grup Policy Research Center for Housing, de la Vrije Universiteit, de Brussel·les. Els seus interessos de recerca tracten sobre el gènere i la sexualitat en l'organització de l'espai; la universitat neoliberal i les seves implicacions en la ciència, en el gènere i en la salut mental, com també sobre les dimensions epistemològiques, metodològiques i ètiques de fer recerca encarnada en relació amb la producció de coneixements dins i fora de l'acadèmia. Katrien de Graeve és investigadora a la Universitat de Gant i membre del Centre for Research on Culture and Gender, i ha explorat en les seves recerques la qüestió de l'ètica de la cura en menors no acompanyats, així com l'estudi de les relacions sexuals i romàntiques i els discursos d'exclusivitat i pluralitat tenint en compte la família nuclear normativa.

El darrer article aborda la investigació interseccional en el món rural des de la geografia. La teoria interseccional planteja l'estudi de les identitats (gèneres, edat, sexualitat, classe social, ètnia, habilitat funcional, etc.) des de la intersecció de les diverses categories per posar de manifest, tal com expressa Mireia Garcia, el complex sistema de relacions de poder latent en les relacions socials. Garcia, geògrafa i màster en Estudis de Dones, Gènere i Ciutadania per la Universitat de Barcelona, analitza 128 revistes científiques, principalment dels àmbits de la geografia, estudis de gènere, estudis rurals i sociologia. L'autora evidencia una escassetat d'estudis veritablement interseccionals i resalta llacunes en la recerca sobre determinats eixos de diferència, com ara l'ètnia, la sexualitat i la diversitat funcional al món rural. L'article ofereix un ventall d'oportunitats per a persones investigadores interessades en la geografia rural des de la perspectiva de gènere i interseccional.

El número clou amb cinc ressenyes de llibres que tracten, de forma generalista, els temes de les geografies de les sexualitats i de gènere. La selecció d'aquests llibres ha anat també en la direcció de donar a conèixer i motivar l'estudi dels lectors i les lectores en aquests camps de la disciplina o d'incorporar transversalment aquests enfocaments en els seus àmbits d'investigació. Brais Estévez ressenya el llibre de Joseli Maria Silva, Marcio Ornat i Alides Chimin (2017), *Diálogos Iber-Latino-Americanos sobre geografías feministas e das sexualidades*; Laura Soler analitza el llibre editat per Kath Browne i Eduarda Ferreira (2015), *Lesbian geographies: Gender, place and power*; Anna Ortiz ressenya el llibre de Lynda Johnston (2018), *Transforming gender, sex and place*; Marta

Roqueta s'ocupa de l'anàlisi de *Terra de ningú: Perspectives feministes sobre la independència*, editat per Maria Rodó-Zárate, Marta Jorba Grau, Mireia Foradada Villar i Ares Batlle Manonelles (2017), i Mireia Baylina ressenya el llibre editat per Abel Albet, amb Janice Monk, Maria Prats Ferret i Susana M. Veleda da Silva (2019), *Maria Dolors Garcia Ramon: Geografía y género, disidencia e innovación*.

Referències bibliogràfiques

- ALBET, Abel (ed.); MONK, Janice; PRATS FERRET, Maria; VELEDA DA SILVA, Susana M. (2019). *Maria Dolors Garcia Ramon: Geografía y género, disidencia e innovación*. Barcelona: Icària.
- ALIAGA, Juan Vicente i CORTÉS, José Miguel G. (1997). *Identidad y diferencia sobre la cultura gay en España*. Madrid: Egales.
- BELL, David i VALENTINE, Gill (eds.) (1995). *Mapping desire: Geographies of sexualities*. Londres: Routledge.
- BELL, David; BINNIE, Jon; CREAM, Julia i VALENTINE, Gill (1994). «All hyped up and no place to go». *Gender, Place and Culture*, 1, 31-47.
<<https://doi.org/10.1080/09663699408721199>>
- BINNIE, Jon (1997). «Coming out of geography: Towards a queer epistemology?». *Environment and Planning D: Society and Space*, 15, 223-237.
<<https://doi.org/10.1068/d150223>>
- BROWN, Gavin i BROWNE, Kath (2016). *The Routledge Research Companion to Geographies of Sex and Sexualities*. Oxford: Routledge.
<<https://doi.org/10.4324/9781315613000>>
- BROWNE, Kath i FERREIRA, Eduarda (2015). *Lesbian geographies: Gender, place and power*. Londres: Routledge.
<<https://doi.org/10.4324/9781315592237>>
- BUTLER, Judit (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. Nova York i Londres: Routledge.
- COLL PLANAS, Gerard (2012). *La carne y la metáfora: Una reflexión sobre el cuerpo en la teoría queer*. Barcelona: Egales.
- CÓRDOBA, David; SÁEZ, Javier i VIDARTE, Paco (2005). *Teoría queer: Políticas bolleras, maricas, trans, mestizas*. Madrid/Barcelona: Egales.
- DOAN, Petra L. (2007). «Queers in the American city: Transgendered perceptions of the urban space». *Gender, Place and Culture*, 14 (1), 57-74.
<<https://doi.org/10.1080/09663690601122309>>
- GARCIA RAMON, Maria Dolors (2012). «Las diferencias que crea el lugar: Una mirada crítica a la hegemonía angloamericana en geografía». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 58 (2), 307-319.
<<https://doi.org/10.5565/rev/dag.176>>
- GRUPO DE TRABAJO QUEER (ed.) (2005). *El eje del mal es heterosexual: Figuraciones, movimientos y prácticas feministas queer*. Madrid: Traficantes de Sueños.
- GUASCH, Oscar (2003). *Sexualidades: Diversidad y control social*. Barcelona: Bellaterra.
- HEMMINGS, Clare (2002). *Bisexual Spaces: A geography of sexuality and gender*. Londres: Routledge.
- JOHNSTON, Lynda (2018). *Transforming gender, sex and place*. Londres: Routledge.
<<https://doi.org/10.4324/9781315550312>>

- JULIANO, Dolores (2004). *Excluidas y marginales: Una aproximación antropológica*. Madrid: Cátedra.
- KNOPP, Larry (1990). «Some theoretical implications of gay involvement in an urban land market». *Political Geography Quarterly*, 9 (4), 337-352.
<[https://doi.org/10.1016/0260-9827\(90\)90033-7](https://doi.org/10.1016/0260-9827(90)90033-7)>
- LANGARITA, José Antonio (2015). *En tu árbol o en el mío: Una aproximación etnográfica a la práctica del sexo anónimo entre hombres*. Barcelona: Bellaterra.
- LAURIA, Mickey i KNOPP, Larry (1985). «Towards an análisis of the role of gay communities in the urban renaissance». *Urban Geography*, 6 (2), 152-169.
<<https://doi.org/10.2747/0272-3638.6.2.152>>
- LLAMAS, Ricardo (1998). *Teoría torcida: Perjuicios y discursos en torno a «la homosexualidad»*. Madrid: Siglo XXI.
- MEJÍA, Norma (2006). *Transgenerismos: Una experiencia transexual desde la perspectiva antropológica*. Barcelona: Bellaterra.
- MÉRIDA JIMÉNEZ, Rafael M. (ed.) (2002). *Sexualidades transgresoras: Una antología de estudios queer*. Barcelona: Icaria.
- MISSÉ, Miquel i COLL-PLANAS, Gerard (ed.) (2010). *El género desordenado: Críticas en torno a la patologización de la transexualidad*. Barcelona: Egales.
- PEAKE, L. (1993) «Race» and Sexuality: Challenging the patriarchal structuring of urban social space». *Environment and Planning D: Society and Space*, 11(4), 415-432.
<<https://doi.org/10.1068/d110415>>
- PLATERO, Raquel (coord.) (2008). *Lesbianas, discursos y representaciones*. Madrid: Melusina.
- PLATERO, Raquel (Lucas) (ed.) (2012). *Intersecciones: Cuerpos y sexualidades en la encrucijada*. Barcelona: Edicions Bellaterra.
- PLATERO MÉNDEZ, Lucas R.; ROSÓN, María i ORTEGA, Esther (2017). *Barbarismos Queer y otras esdrújulas*. Barcelona: Edicions Bellaterra.
- PODMORE, Julie (2001). «Lesbians in the Crowd: Gender, sexuality and visibility along Montréal's Boul. St- Laurent». *Gender, Place and Culture*, 8 (4), 333-355.
<<https://doi.org/10.1080/09663690120111591>>
- (2006). «Gone 'underground'? Lesbian visibility and the consolidation of queer space in Montréal». *Social and Cultural Geography*, 7 (4), 595-625.
<<https://doi.org/10.1080/14649360600825737>>
- RODÓ-ZÁRATE, María i BAYLINA, Mireia (2018). «Intersectionality in feminist geographies». *Gender, Place and Culture*, 25 (4), 547-553.
<<https://doi.org/10.1080/0966369X.2018.1453489>>
- RODÓ-ZÁRATE, María; JORBA GRAU, Marta; FORADADA VILLAR, Mireia i BATLLE MANONELLES, Ares (eds.) (2017). *Terra de ningú: Perspectives feministes sobre la independència*. Barcelona: Gatamaula i Pol-len Edicions.
- SANTOS SOLLA, Xose (2016). «Los estudios de género y sexualidad en España a través de las revistas de geografía (1990-2014)». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 62 (2), 427-448.
<<https://doi.org/10.5565/rev/dag.292>>
- SILVA, Joseli Maria; ORNAT, Marcio i CHIMIN, Alides (2017). *Diálogos Iber-Latino-Americanos sobre geografías feministas e das sexualidades*. Ponta Grossa: Todapalavra.
- SOLA, Míriam i URKO, Elena (2013). *Transfeminismos: Epistemes fricciones y flujos*. Tafalla: Txalaparta.
- SUÁREZ BRIONES, Beatriz (2017). *Feminismos lesbianos y queer: Representación, visibilidad y políticas*. Madrid: Plaza y Valds.

- TRUJILLO BARBADILLO, Gracia (2009). *Deseo y resistencia: Treinta años de movilización lesbiana en el Estado español*. Barcelona-Madrid: Egales.
- VALENTINE, Gill (1993a). «Negotiating and managing multiple identities: Lesbian time-space strategies». *Transactions of the Institute of British Geographers*, 18 (2), 237-48.
<<https://doi.org/10.2307/622365>>
- (1993b). «(Hetero)sexing space: Lesbian perceptions and experiences of everyday spaces». *Environment and Planning D: Society and Space*, 11 (4), 395-413.
<<https://doi.org/10.1068/d110395>>
- VINUALES, Olga (2000). *Identidades lésbicas: Discursos y prácticas*. Barcelona: Edicions Bellaterra.

Maria Rodó-Zárate
Universitat Oberta de Catalunya. GENTIC
mrodod@uoc.edu

Mireia Baylina
Universitat Autònoma de Barcelona
Grup de Recerca en Geografia i Gènere
mireia.baylina@uab.cat

ARTICLES

Considering Geographies of Sexualities, Gender and Activism: An Interview with Professor Gavin Brown

Gilly Hartal

Bar-Ilan University (Israel). The Gender Studies Program
gilly.hartal@biu.ac.il

Gavin Brown

University of Leicester (UK). Department of Geography
gpb10@le.ac.uk

Received: May 2019

Accepted: May 2019

Published: July 2019

Abstract

Gavin Brown (University of Leicester, UK) is one of today's most eminent scholars of political geography and sexualities. In this intellectual-biographical interview, he describes his academic path, as well as discusses some of his major contributions to the fields of geographies of sexualities and gender and protest movements and activism. This interview by Gilly Hartal introduces some of his major conceptual and theoretical contributions in the fields of sexualities and gender, geopolitics, the spatiality of protest camps and, in particular, the spatial practice of solidarity. Knowledge, as feminist theory has taught us, is always grounded in personal-political contexts and subjectivities. This conversation with Gavin Brown offers an intimate perspective into Brown's academic experience, which interestingly also reflects the growth and materialization of the field of geographies of sexualities into a sub-discipline. The interview also addresses the current state of critical geographical work and calls for support of and solidarity with scholars and departments under threat.

Keywords: geographies of sexualities; homonormativity; protest camps; critical geographies; geopolitics of sexualities and gender

Resum. *Considerar les geografies de les sexualitats, el gènere i l'activisme: una entrevista al professor Gavin Brown*

Gavin Brown (Universitat de Leicester, Regne Unit) és un dels acadèmics més eminents pel que fa a geografia política i sexualitats. En aquesta entrevista intel·lectual i biogràfica conduïda per Gilly Hartal, Brown hi descriu la seva carrera acadèmica i discuteix sobre les principals contribucions que ha fet en el camp de les geografies de les sexualitats i el gènere i en els moviments de protesta i l'activisme. L'entrevista presenta algunes de les seves aportacions en els àmbits de les sexualitats i el gènere, la geopolítica, l'espacialitat dels camps de protesta i, en particular, la pràctica espacial de la solidaritat. El coneixement, tal com la teoria feminista ens ha ensenyat, es fonamenta sempre en contextos i subjectivitats personals i polítiques. La conversa amb Gavin Brown ofereix una perspectiva íntima de l'experiència acadèmica de Brown i, al mateix temps, de manera molt interessant, mostra el desenvolupament i la materialització de les geografies de les sexualitats en una subdisciplina. L'entrevista també tracta sobre l'estat actual de la recerca en geografia crítica i reclama suport i solidaritat amb els investigadors i investigadores i amb els departaments sota amenaça.

Paraules clau: geografies de les sexualitats; homonormativitat; camps de protesta; geografies crítiques; geopolítiques de les sexualitats i del gènere

Resumen. *Considerar las geografías de las sexualidades, el género y el activismo: una entrevista al profesor Gavin Brown*

Gavin Brown (Universidad de Leicester, Reino Unido) es uno de los académicos más eminentes en el campo de la geografía política y las sexualidades. En esta entrevista intelectual y biográfica conducida por Gilly Hartal, Brown describe su carrera académica y discute sobre sus principales contribuciones en el campo de las geografías de las sexualidades y el género y en los movimientos de protesta y el activismo. La entrevista presenta algunas de sus aportaciones en los ámbitos de las sexualidades y el género, la geopolítica, la espacialidad de los campos de protesta y, en particular, la práctica espacial de la solidaridad. El conocimiento, tal como la teoría feminista nos ha enseñado, se fundamenta siempre en contextos y subjetividades personales y políticas. La conversación con Gavin Brown ofrece una perspectiva íntima de la experiencia académica de Brown y, a la vez, de manera muy interesante, muestra el desarrollo y la materialización de las geografías de las sexualidades en una subdisciplina. La entrevista también trata sobre el estado actual de la investigación en geografía crítica y reclama ayuda y solidaridad con los investigadores e investigadoras y con los departamentos bajo amenaza.

Palabras clave: geografías de las sexualidades; homonormatividad; campos de protesta; geografías críticas; geopolíticas de las sexualidades y del género

Résumé. *Considérer les géographies des sexualités, du genre et de l'activisme : entretien avec le professeur Gavin Brown*

Gavin Brown (Université de Leicester, Royaume-Uni) est l'un des plus éminents spécialistes de la géographie politique et des sexualités. Dans cet entretien intellectuel-biographique mené par Gilly Hartal, il décrit sa carrière universitaire et évoque ses principales contributions dans le domaine des géographies des sexualités et du genre, ainsi que des mouvements de protestation et de l'activisme. L'entretien présente certaines de ses contributions dans les domaines des sexualités et du genre, de la géopolitique, de la spatialité des champs de protestation, et en particulier de la pratique spatiale de la solidarité. La connaissance,

comme nous l'a appris la théorie féministe, est toujours basée sur des contextes et des subjectivités personnels et politiques. La conversation avec Gavin Brown offre une perspective intime de l'expérience académique de Brown et montre en même temps, de manière très intéressante, le développement et la matérialisation des géographies des sexualités dans une sous-discipline. L'interview explique également l'état actuel de la recherche en géographie critique et appelle à l'aide et à la solidarité avec les chercheurs et les départements menacés.

Mots-clés: géographies des sexualités; homonormativité; champs de protestation; géographies critiques; géopolitique des sexualités et du genre

1. Introduction

Gavin Brown is one of today's most eminent scholars of political geography and sexualities. He is a Professor of Human Geography at the University of Leicester in the UK and an editor of *Social and Cultural Geography*. Gavin Brown's pioneering work addresses sexualities and gender, geopolitics, the spatiality of protest camps, and the spatial practice of solidarity in particular. In a number of widely cited publications, among them "Homonormativity: A metropolitan concept that denigrates 'ordinary' gay lives" (2012), he developed the theoretical concept of homonormativity, arguing that it is a collection of social changes across specific political constellations that produces particular consequences.

He co-edited *Geographies of Sexualities* (2007) with Kath Browne and Jason Lim, and *The Routledge Research Companion to Geographies of Sex and Sexualities* (2016) with Kath Browne as well. He has also edited or authored three other books: *Protest Camps in International Context* (2018), with Anna Feigenbaum, Fabian Frenzel and Patrick McCurdy; *Youth Activism and Solidarity: the Non-stop Picket Against Apartheid* (2017), with Helen Yaffe; and *Singing for Our Lives: Stories from the Street Choirs* (2018), as part of the Campaign Choirs Writing Collective.

Gavin Brown was a founding member of the Space, Sexualities and Queer Research Group of the Royal Geographical Society and has served as both its treasurer and chair. He was also part of the collective which initiated the European Geographies of Sexualities Conferences. He is interviewed here by Gilly Hartal from the Gender Studies Programme at Bar-Ilan University.

Gilly *I'm interested in hearing about some of the formative influences upon you – What led you to choose the study of Geography as a student and specifically geographies of sexualities? Was there a thinker, an event, political or social that changed/influenced what you wanted to study?*

Gavin Although I enjoyed geography at high school, I did not study Geography as an undergraduate. I originally did a degree in Fine Art (and while I learned a lot about myself in the process, one of the things it taught me was that I was never going to be more than a moderately talented amateur and that I was far better at exploring complex ideas in writing than visually). However, there are definitely continuities between the issues that interested me at art college and those that

have persisted throughout my academic career. Then, as now, I was interested in queer lives, politics, and protest.

I didn't directly study in a university geography department until I started my PhD (although the supervisor for my MA dissertation was a geographer – Tim Butler – working, at that time, in a sociology department). Between graduating from my undergraduate degree and starting my MA, I worked in a low-grade administrative job at Queen Mary College in London. While I was working there, I got to know a number of postgraduate students, including David Woodhead, who was a PhD student in the geography department there at the time. When he published a chapter in *Mapping Desire* (Bell and Valentine, 1995) I bought a copy out of interest. It wasn't the first academic geography I had read – I'd certainly read Harvey's (1989) *The Condition of Postmodernity* during my undergraduate degree – but it totally captivated me and transformed my understanding of what geography was and how it could help me understand the world around me. In many ways that book came along at a time when I was becoming bored with the job I was doing and was yearning to get back to studying. The opportunity to do that did not come along for another couple of years, but during the intervening period, I spent a lot of my lunchtimes at work reading geography journals and queer theory in the university library. I read a lot of social and cultural geography at the time, but also sought out work that thought spatially about LGBT lives. *Queers in Space* (Ingram et al., 1997) was another very influential book for me around that time.

In the late 1990s, I was working at the University of East London, running their Admissions Office. Once I had passed my probationary period, I had the opportunity to take a part-time postgraduate course there for free. While I think my managers hoped I would do a management degree, I chose to do a MA by research, based in the sociology department with Tim Butler. My research focused on gay gentrification in East London. This drew on my reading of *Mapping Desire*, *Queers in Space* and other work of the time. What interested me was the visible presence of a large number of young gay professionals in the area where I lived. They were clearly participating in the gentrification of the area, but that process of gentrification had not yet completely changed the social character of the neighbourhood, so they lived alongside the remnants of an older, more working-class gay scene. I felt this was important to study as the area did not feel like the city centre 'gaybourhoods' being described in the literature in North American cities, or even Manchester and Central London. This work resulted in a number of my earliest publications (Brown, 2001; 2006) – which I tend to think of as quite basic, but am pleasantly surprised when they continue to be cited from time to time.

I think this early postgraduate work contained the hallmarks of an approach that I have returned to throughout my career – a sympathe-

tic critique and challenge to emerging orthodoxies in the field, and a desire to test out whether those commonplace assumptions really stand up to scrutiny in other locations. But then I think an important aspect of academic geography is being sensitive to the way in which social phenomena vary geographically and are (re)shaped by specific spatial relationships.

Gilly *Do you think there is a British/European distinct perspective? Do you think it animates your own work, in what ways?*

Gavin That's a really interesting question! I think there definitely was a distinction between some of the early geographies of sexualities work coming out of the USA in the late 1980s and early 1990s compared to its British counterparts. A lot of the US work sought legitimacy by engaging with contemporary debates in urban geography (and, to some extent, political geography); the British work was very much part of the broader 'cultural turn' of the time. I think that meant that some of the early British work – and here I'm thinking particularly of work by David Bell (2001) and Jon Binnie (1995; 1997) was more playful and more willing to engage with the messy materialities of queer sex. I'm not sure those distinctions are quite so clear-cut any more.

Having said that, there was a reason a group of us initiated the European Geographies of Sexualities conference(s) a decade ago. We felt that too many of the debates we (as, mostly, British and Irish geographers of sexualities) were engaged with looked across the Atlantic to agendas set in North America, at the expense of conversations with colleagues in the rest of Europe. But I think that was as much a consequence of the ways in which American academics dominate queer theory as it was about the academic discipline of geography. So, I think we felt that there was a danger that too many debates were being shaped by an intellectual US exceptionalism, and that the dynamics of sexual politics and LGBT lives were very different in European contexts. Lots of important theoretical contributions have been made by US and Canadian scholars. I don't want to dismiss their work at all. But I was, and remain, suspicious of a tendency to uncritically apply concepts developed in specific North American contexts to the rest of the world.

At the same time, it's fair to say that British geographies of sexualities work has been shaped by a whole set of theoretical debates and trends in British social and cultural geography. There are problems with overly aligning geographies of sexualities with (post-structuralist) social and cultural geography at the expense of an engagement with other sub-disciplines too. This is one of the reasons (despite my role as an editor of *Social & Cultural Geography*) that I have been keen to explore new connections between geographies of sexualities and (heterodox) economic geography, political geography, critical

and feminist geopolitics, and health geographies, for example. Our work should not be limited to a subset of one sub-disciplinary field, but should be an expansive field of study that cuts across many different areas of academic geography.

Gilly *Natalie Oswin (2018) has noted that geographies of sexualities (LGBT-phobia and patriarchy) are overlooked in the field of human geography. Specifically, she pointed to the need of urban geography to acknowledge sexualities (and gender) informed research. To some degree that's a reflection of the structure of rewards in academic and political institutions. However, is it possible that it is also conceptual? That is, urban geographies models seem to be constructed without taking sexualities into account, and 'inserting sexualities' then appears to be both difficult and unnecessary – is it a dialogue of the deaf, between sexualities scholars and those of 'traditional' geography?*

Gavin I think Natalie is right. And, as the reactions to her critique have demonstrated, there are some male urban geographers who are very resistant and hostile to taking seriously the role of sexualities and gender in shaping urban life and urban space. I think you are right that social class and class struggle is foundational to a lot of critical urban geography. However, I wonder if some of this refusal to see sexualities is also a consequence of the development of geographies of sexualities, as a sub-discipline, over the last 25 years. As I noted above, geographies of sexualities have engaged with social and cultural geography (and, I think, largely been taken seriously there), but have engaged in less dialogue with urban geographers since the 1990s. Another issue is that geographies of sexualities, as a field, still largely examines LGBTQ lives (and, occasionally, the geographies of sex work), and does not do enough to critically examine heterosexualities. I think that, if we are to make a case for taking sexuality seriously in the production of urban space, then we need to examine a wider range of desires and intimacies, not just those of minority groups. In part, this is a problem we have inherited from queer theory. The slippage from a critique of normativity to a celebration of the non-normative does not really help in making a strong case for examining how sexualities of all kinds shape the city and urban life.

Gilly *How in your opinion, can geographies of sexualities inform queer theory and construct theoretical knowledge outside the boundaries of geography? And more specifically, how can geographies of sexualities have wide influence on political and cultural theory?*

Gavin I think that, because geography as a discipline encompasses such a wide range of work, from the hard-natural sciences right through to the geohumanities, geographers are often more open to interdisciplinary ideas and working methods than many other scholars. But this

also means that we are intellectual ‘magpies’ and have a tendency to pick up shiny new ideas from all over the place. I strongly believe that we need to be more confident and assertive in demonstrating what geography and a critical geographical imagination can add to wider critical scholarship about sexualities. While some of this work will, inevitably, be in dialogue with ‘queer theory’ (just as much of my own work is), I also think we need to be wary of simply adding spatiality and an awareness of uneven geographies to queer theory. I think it would be a shame if the geographies of sexualities tradition simply reduced itself to being ‘queer theory + space’. If we continue to do this, we continue to position ourselves as adjuncts to a different disciplinary tradition, rather than asserting real confidence in what geography can offer to a critical engagement with the world.

One of the reasons I have been using ideas from critical and feminist geopolitics in my work over the last few years has been precisely to explore the ways in which we can (re)start theorizing sexualities from a geographical perspective, rather than starting from queer theory and bringing it into geography. In doing this, I am not suggesting that only critical geopolitics can do this work. But I do think that starting from geographical concepts and debates might help us see and think about sexualities in different ways. For me queer theory has been useful, but it trains us to approach problems in particular ways, and I think that, for all its benefits, it also closes down other ways of seeing, and obscures some issues as much as it reveals others. I strongly believe that geographers of sexualities could be more confident in going out to the broader community of critical sexualities scholars and demonstrating the benefits of approaching issues from a critical geographical perspective. Let’s move on from adding geographical nuance to queer theory and demonstrate to queer theorists why they might need to think geographically.

Gilly *In some of your work within geographies of sexualities (2008; 2009; 2012; 2015) you argue that not only urban centres are homonormative, but that homonormativity is an assemblage of many practices, it stems from different locations. However, it is perceived, you argue, as a “global external entity that exists outside all of us and exerts its terrifying, normative power on gay lives everywhere” (2012: 1066).*

It seems nowadays that the term ‘homonormative’ came to label any gay and lesbian political action vis-a-vis the state. Do you think this concept still has academic and theoretical currency? Can it open new ways of thinking about LGBT politics? Can you maybe clarify a bit more how different localities generate different homonormative and homonational practices?

Gavin *I do think that Lisa Duggan (2002) was onto something when she identified ‘the new homonormativity’. Something has changed in the way lesbians and gay men have been treated in many national con-*

texts over the last twenty years. Social norms around sexuality have undoubtedly shifted (however, partial, incomplete, and uneven that process might be). So, I have never disputed that a social phenomenon akin to 'homonormativity' has occurred over the last couple of decades. My work does, however, seek to challenge some of the ways in which Homonormativity has been theorized and the uses to which that theorization have been put. First, I don't think Lisa Duggan was suggesting that 'homonormativity' was an entirely new social phenomenon. There have always been social and sexual norms within lesbian and gay cultures and communities. What I think Duggan identified was that, around the turn of the century, some lesbians and gay men, particularly those seen to be in stable, romantic couples, had become incorporated within the bounds of what had previously been understood as exclusively *heteronormativity* – the social norms within Western societies which privilege certain forms of coupledness and sexual behaviour. At the same time, she identified the ways in which mainstream consumer capitalism (rather than just specialist businesses and services) was addressing LGBT consumers. While these two trends may well be linked, I think they get elided in problematic ways – stable, settled couples are said to be homonormative, but so too are those men and women who spend their time partying on a diminishing commercial scene – so homonormativity is imagined simultaneously to be marked by a flight from the commercial gay scene *and* lives spent immersed in it. I would suggest that, though these groups and the norms they live by overlap, they are quite distinct and deserve to be studied on their own terms. For example, the norms that are reproduced by two middle-aged suburban gay dads are not the same as those of men in their late twenties immersed in the clubbing and chemsex scenes (even though I acknowledge they might occasionally overlap more than many people would at first assume). It is relevant to research (and even critique) both those sets of norms, but if that is our only mode of enquiry; or a foundational aspect of what motivates our research; or, if we can only conceive of gay life through one of those two ideal types, then we risk overlooking many, many aspects of contemporary LGBT lives and the specific socio-spatial relationships that articulate them. As you say, homonormative can also be applied to any form of lesbian and gay political action that makes demands on and through the state. The slippage continues. So, again, we come back to the limits of queer and its celebration of the radically transgressive (which, of course, is not something that some of my earlier work was immune from). I don't want to study the normative at the expense of the transgressive (or vice versa); but I am interested in exploring the range of lives that sit between them, as well as exploring how both ends of that continuum might be more complex and contradictory than we might at first assume.

In a (2012) paper I distinguished ‘homonormativity’ (the changing set of social relations by which certain expressions of homosexuality have become incorporated into mainstream socio-sexual norms alongside normative expressions of heterosexuality) from ‘Homonomativity’ (the theoretical response to those social changes). I think both need to be critiqued, but for different reasons. I think it is important to continue to think critically about homonormativity and to interrogate the new exclusions and other dilemmas that might accompany the normative celebration of stable, self-reliant, lesbian and gay couples. But I also think it is important to think critically about the ways in which these changes have been theorized as ‘Homonomativity’, and the ways in which that term has been deployed by activists and scholars alike. I think it is important to interrogate the social and geographical locations from which theorizations of Homonomativity have been written and to question, as I have done in some of my work (Brown 2012; 2015; 2019), whether it makes too many assumptions based on sexual politics and cultures in large North American metropolitan areas that do not play out in the same way in other national contexts, nor in cities and smaller towns lower down the urban hierarchy. In part, this is an appeal to study the functioning and implications of homonormativity in a wider range of settings and with greater geographical specificity. But it also stems from a concern that the lived experience of homonormativity is more complex, messy, and contradictory than many theorizations of Homonomativity might, at first, suggest. Finally, just as Jasbir Puar has repeatedly made clear that she never intended ‘homonationalism’ to be deployed as an accusation (Puar, 2017), I think too many uses of Homonomativity end up being used to dismiss or reject ‘homonormative lifestyles’ in ways that shut down conversations and fail to adequately engage with the everyday lives of most lesbians and gay men.

Gilly *Looking geopolitically, how do you think gender fits within a sexualities perspective of global politics? What role do you think gender and sexuality, in particular, play in the world of governments and NGOs’ international geopolitics? Or in other words, what makes ‘states’ act the way they do towards sexual and gender minorities and what do you think a geopolitical exploration can add to knowledge on sexualities and genders in local contexts?*

Gavin I think there is no singular answer to this question. Typically, I think it is easier to make the case for equalities for sexual minorities where there is already a commitment to moving towards gender equality, but that is not always the case. Certainly a lot of the work that has been done, through the Yogyakarta Principles, to try and advance the case for human rights on the basis of sexual orientation and gender identities has sought to expand existing human rights law around sex

and gender. That has seemingly made it easier for NGOs and other actors to claim that they are not seeking 'special rights' for LGBTQ+ people, but simply seeking to apply existing legislation and case law. But it is also the case that there are nation-states around the world that find it easier to justify some kind of protection for trans people, and facilitate gender reassignment, than they do to offer basic human rights to (lesbians and) gay men. So, I think what's useful is not to try and seek a golden rule connecting gender and sexuality in geopolitics, but to study the specific configurations of the politics of gender and sexuality in particular national contexts and to examine how that plays out relationally in their domestic and foreign policy, as well as examining how these configurations translate across spatial scales. Sometimes policies are developed (or promoted), in part, to distinguish one state from neighbouring states that are seen as geopolitical rivals (an example would be the way Israel presents itself as 'the only gay-friendly state in the Middle East'). At other times, policies are enacted or laws updated in order for a nation-state to present itself as not out of step with (or 'behind') its neighbours. There is an element of this in the recent recognition of the 'third gender' category in India, Bangladesh, and Pakistan. Policies are not just mobile, they sometimes seem to be (geopolitically) contagious.

One approach to these issues that has really inspired me recently, precisely because it looks at the specific dynamics of sexual and gendered politics in a given polity, is Heidi Nast's (2017) work on the market for sex dolls in Japan. This work skilfully weaves together attention to Japanese political economy, changing work cultures, demographic trends, geopolitics, and psychoanalytic interpretation to analyse the growing market for sex dolls amongst Japanese men. I think this offers a useful toolkit for multifactorial analysis of the geopolitics of sexuality and gender in other national contexts. Rather than just assessing whether policies are expressions of 'homonationalism', or critiquing colonial legacies (both of which have their place as analytical approaches), I think it is useful to also assess population trends and demographics; the specific influences (and reinterpretations) of cultural and religious traditions; the state of the national economy and the specific technical composition of the division of labour; the fault lines of social reproduction and care; the dominant form of the welfare regime; particular geopolitical tensions (at various spatial scales); the construction of nationalism and national identity; and how, together, these shape 'local' sexual and gendered identities, practices, and desires. This list might be lengthy, but it is not exhaustive. My message, I guess, is that we should have confidence in what a geographical analysis of sexualities and gender politics can offer.

Gilly *Your work on the Non-Stop Picket of the South African Embassy in London centres on solidarity as an international social movement prac-*

tice and as a set of spatial relations. Within feminist thought, solidarity has been a very contested concept. Hemmings sees solidarity as an affective mode that helps move from an individual experience to a collective feminist capacity. That is, she prioritizes the understanding of difference within feminist politics and discusses reflexivity as a productive basis from which to seek solidarity with others based on “feeling the desire for transformation out of the experience of discomfort” (2012: 158). What social contexts make solidarity possible, and do you think that the underlying circumstances for solidarity can be achievable in other social movement contexts or in different locations?

Gavin Over the last decade or so I have been working with Helen Yaffe to examine the historical geography of the Non-Stop Picket of the South African Embassy in London in the late 1980s (Brown 2013; 2017; Brown and Yaffe 2014; 2017). The Non-Stop Picket was a continuous protest against apartheid in South Africa, which took place outside the South African embassy, 24 hours a day, for nearly four years. We were interested in the Non-Stop Picket for a range of reasons – to think about the spatialities of the protest itself; to think about the temporalities of it being ‘non-stop’; but also to theorize how it practised solidarity with those resisting apartheid in Southern Africa in various ways.

The Non-Stop Picket came about in very particular circumstances. There had been an international campaign against apartheid since, at least, 1960. In the early 1980s, the African National Congress (ANC) and its allies in the international movement decided to make Nelson Mandela, and the demand for his unconditional release from jail, a central aspect of their campaigning. Although, in hindsight, there were real political problems with identifying a single individual as the synecdoche for a mass movement, this strategy also helped simplify the anti-apartheid message and made it far easier to recruit people to the cause internationally. The Non-Stop Picket both benefitted from this manoeuvre – its principal demand was the release of Mandela and the City of London Anti-Apartheid Group pledged to remain outside the embassy until Mandela was released – but it also reworked it, by offering solidarity to all those resisting apartheid in South Africa, not just those who were aligned with the ANC.

In the mid-1980s, mass resistance to apartheid (and the South African state’s repression of that resistance) was a daily feature on the television news. It was difficult to ignore. The uprisings in South African townships in 1984-85 and other forms of mass resistance made South Africa appear increasingly ungovernable, and many people thought the end of apartheid regime was just around the corner. When, in February 1986, the South African activist Norma Kitson proposed a Non-Stop Picket until Mandela was released, I think she imagined that her group was committing to six months of protests. I don’t think

anyone imagined that the Non-Stop Picket would need to continue until early 1990.

In this context, I think the Non-Stop Picket offered British activists a way of acting in solidarity with anti-apartheid campaigners in South Africa, the chance to (help) make a real difference in the world, and the promise of an easy and significant victory. The fact that so many (mostly young) British activists chose to stand in solidarity with South Africans thousands of miles away cannot be separated from the string of defeats imposed on working class and progressive movements in Britain by the Thatcher government over the preceding few years. The hope of significant social change in South Africa seemed more realistic than in Britain at the time. At the same time, the City of London Anti-Apartheid Group made the case for anti-apartheid solidarity by emphasizing the (historic and on-going) links between Britain and South Africa – they argued that the same people who profited from apartheid in South Africa also benefited from racism in Britain. For them, acting in solidarity with anti-apartheid forces was not just about assisting distant others, it was fundamentally about reworking the political and economic connections between Britain and South Africa in the hope of enacting social change in both places.

Understood in this way, perhaps it's possible to think about how Clare Hemmings' approach to solidarity might be applied in this context. I think that for many people who ended up getting involved in the Non-Stop Picket their eventual political action was preceded by a powerful visceral *reaction* to seeing news coverage of the repression in South Africa. Seeing young black South Africans defending their communities with sticks, stones, and burning tyres against the armoured vehicles and weaponry of the South African Defence Force had a powerful affective impact on many young people in Britain and elsewhere. They reacted in anger, hurt, and horror. Perhaps they felt that 'something should be done' before they even contemplated that *they* should do something about apartheid. The Non-Stop Picket offered them the opportunity to *do something* about apartheid. In this regard, the Picket's location on a wide pavement in one of the busiest squares in central London was a distinct advantage. It made anti-apartheid campaigning visible to people of all ages. While some future picketers went in search of the Non-Stop Picket having heard about it through other political campaigns they were involved with, many more stumbled across it incidentally whilst walking around Trafalgar Square and the West End of London for some other purpose. The non-stop ongoing-ness of the Non-Stop Picket also helped in this regard – repeated exposure to it made it easier for people to become convinced of its message. But the group also provided an active welcome to potential new recruits and offered them simple tasks to do in order to feel instantly connected to the protest. In these ways, the

Non-Stop Picket helped assemble the atomized affective responses of individuals into a collective expression of solidarity.

I don't think this is what Clare Hemmings (2012: 158) means by building "transformation out of the experience of discomfort"; but for many participants in the Non-Stop Picket practising and sustaining solidarity involved overcoming a very British reticence about bending the rules of socially acceptable behaviour in public. The picket used its presence to disrupt the work of the South African Embassy and this meant singing, chanting, and making amplified speeches during the embassy's opening hours. Many of the songs that were sung on the picket were Zulu and Xhosa songs from the South African liberation movement. Learning to sing them usually meant learning the lyrics phonetically and taking on trust the translations that were provided. Many of the songs had dances or other moves associated with them, and many young activists had to overcome their embarrassment at singing and dancing on the streets. The picket frequently came into conflict with the police as well as supporters of the apartheid regime. Cultivating a vocal stance of righteous indignation in the face of racist assaults or unwanted police attention was another challenge for many; but once they grew confident in performing this response, it came to embody their solidarity in many ways.

All of this means that there were a complex set of different circumstances that came together to make the Non-Stop Picket work as a visible expression of transnational solidarity. It built upon the history, tactics, and legitimacy of a wider international anti-apartheid movement which had already been in existence for a quarter of a century. It was able to position itself as part of the most radical wing of that movement (and that certainly had an appeal to many young activists). More specifically, it drew on the tactical experience of the City of London Anti-Apartheid Group who had been regularly protesting outside the South African Embassy for the previous few years (and who had already defeated an attempt by the Metropolitan Police to ban protests outside the embassy). In all of this, they were aided by geopolitical events in South Africa which meant that apartheid was constantly in the news, its legitimacy was widely challenged, and the levels of protest in South Africa meant that victory looked possible. In London, the Non-Stop Picket was aided by the geographical location of South Africa House in Trafalgar Square – if the apartheid embassy had been tucked away in a side street, the protest would have been less visible and much harder to sustain. But, perhaps most importantly, the Non-Stop Picket mobilized thousands of people into active anti-apartheid solidarity because it offered them something to do and welcomed their involvement. Clearly, the exact circumstances in which this occurred are unlikely to be repeated, but I do not think that that means that such solidarity is impossible now. Indeed, as we explain in our book

(Brown and Yaffe, 2017), many former anti-apartheid picketers have continued to apply some of the organizing principles of the Non-Stop Picket in other campaigns and solidarity movements over the last three decades. The conclusion to our book, *Youth Activism and Solidarity* (Brown and Yaffe, 2017: 212–219) sets out a series of political, tactical, and geographical lessons that we feel can be learned from the experience of the Non-Stop Picket.

Gilly *Nine years passed between the publication of Geographies of Sexualities: Theory, Practice and Politics (2007) which you co-edited with Kath Browne and Jason Lim, and The Routledge Research Companion to Geographies of Sex and Sexualities (2016) which you co-edited with Kath Browne. Looking at these collections, can you point to a change in the ways we use, understand, and conceptualize geographies of sexualities? And looking through such historical lenses at the field of study, can you offer some thoughts about possible future directions for geographies of sexualities?*

Gavin I think an honest answer to this question is probably that the differences between the two books reflect the development of our careers as much as they reflect changes in the field of the geographies of sexualities. When we edited *Geographies of Sexualities* (Browne et al., 2007), Kath, Jason, and I were all still early career academics. Indeed, I was still a PhD student when the manuscript was submitted and had just started my first academic post when the book was published. By the time we edited *The Routledge Research Companion to Geographies of Sex and Sexualities* (Brown and Browne, 2016), Kath and I were more established as mid-career academics. This probably impacted on our ambition and our confidence in what we could deliver and meant that we had had time to establish more extensive international networks from which to recruit contributing authors. Nevertheless, I think the way we approached the second book reflects both changes in the field of the geographies of sexualities and our vision of where the field could go. The range of contributors in the *Routledge Research Companion* is much more international (even though there are still huge gaps in its coverage). I think this suggests that geographers of sexualities are now working in a wider range of universities internationally and conducting research in a wider range of contexts; but it also perhaps draws attention to those contexts where it is still difficult to be taken seriously for doing this work. Of course, it also reflects some of the gaps in our networks, and also the fact that there are some amazing pioneering postgrads and early career researchers now beginning to make space for geographies of sexualities research in other national contexts whose work has only come to our attention since the book was commissioned. I hope that whoever edits the next major collection of geographies of sexualities research will be able to include authors from China, India, and other

countries in Asia, as well as from places on the African continent outside of South Africa.

In the 2016 book we made a real effort to include more work on trans* lives around the world. I think this reflects the development of the sub-discipline. So I am pleased to see that geographers are beginning to do more work on the spatialities of lives lived across the LGBT spectrum. But I would like to see more work done on emerging sex and gender identities, such as asexuality, non-binary identities, and more. I really appreciate the work that Nick McGlynn is doing at the moment on 'bearspace' and I think there is real potential for geographers to examine new and emerging LGBT subcultures. At the same time, I remain disappointed that researchers who conduct critical work on heterosexual intimacies, relationships, and lifestyles so rarely identify their work as 'geographies of sexualities'. There are very obvious reasons why the field of geographies of sexualities has (mostly) been led by researchers from within the LGBT spectrum, but I think we limit the potential of the field if we only (or predominantly) study LGBT lives. As the boundaries of socio-sexual norms continue to change in many locations, I think it is useful to think across identity categories to think about the geographies of sexual and intimate lives in new ways.

Although our 2007 book contained chapters that addressed sexualities from a range of different perspectives, I think it is fair to say that most of the contributions to it could be considered as a subset of 'social and cultural geography'. With the *Routledge Research Companion* we consciously attempted to expand the scope of how geographies of sexualities might be conceived to include more work that was in dialogues with debates in political geography, critical geopolitics, health geographies, digital geographies, and more. I think some of this could have been pushed further. I think there is a lot more work to be done on the ways in which digital technologies continue to reshape how we experience our sexualities, and the ways in which apps orientate our sexualities in particular ways. So, I'm not sure this answer has offered a grand statement about future directions for the field of geographies of sexualities, but I have outlined a few areas where I think there is potential for the field to develop in interesting, productive, and timely ways.

Gilly *What implications does the rise of the far right in so many countries have on the possibility of continuing the work of critical research and writing in academia?*

Gavin The attacks on gender and sexualities studies in countries such as Brazil and Hungary, as well as the broader attacks on academic freedom and progressive, critical scholarship in many other locations is deeply worrying. In these contexts, individual academics need to make their own assessment of the professional, political, and personal risks they

are prepared to take. More collectively, we need to work together to support and defend individual critical scholars, departments, and research centres that are under threat, and to defend the validity of critical scholarship on gender and sexuality. I think we need to mobilize our personal and professional networks, as well as our trade unions, to do this. You asked about solidarity earlier and I think this is a case where we need to put some of those lessons into practice. When friends and colleagues come under attack, we need to offer them support, but also take their lead on what kinds of solidarity and support are useful and will not exacerbate already intolerable or dangerous situations for them. But, I don't think we should wait to be asked for help, we should always let our colleagues know that we are there for them and ask what help they think would be useful.

Gilly *Can you offer some advice to young scholars and articulate what you think is most important in doing good research and getting published in the field?*

Gavin I think my headline piece of advice is to be pragmatic. And, in part, I say this because I think some of the rest of my advice might seem a little contradictory. On the whole, I think it is better to prioritize quality over quantity when it comes to academic publications. But, at the same time, I think it is important to fight perfectionism and to take a risk submitting work when it is 'good enough'. I have been publishing for about 20 years now. I'm fairly confident in the quality of my writing, but I still have a moment of anxiety and terror when I submit a paper for peer review (on the positive side, I also still feel excited each time something is published).

From my experience as a journal editor, I certainly have some suggestions that should help early career researchers survive the peer-review process and get published. First, think carefully about where you submit your work – are you confident that your work fits the aims and scope of your chosen journal? If in doubt, ask an editor for advice. It is usually a good idea to ensure that your work engages (where appropriate) with debates that have previously been covered in that journal and some relevant work that they have published previously.

Journal editors often struggle to recruit peer reviewers and you want the most appropriate people to review your work. Remember that when journals invite potential reviewers to read a submitted manuscript all they will usually see before they make a decision on whether to review it or not is the article's title and its abstract. So, make sure your title and abstract clearly communicate what your paper is about and the intellectual contribution that it makes. Make your abstract engaging, use it to draw first reviewers and, later (hopefully), other readers to it.

When writing a paper, have a really clear sense what it is about and how it makes a contribution to the field – although I know that, for

me, clarity about what this is sometimes comes through the process of writing a paper and does not necessarily precede the writing process. State this contribution really clearly in the abstract, the introduction, and the conclusion. It can be very tempting to try and say too much in a single paper. Avoid this trap and try to focus on one main argument and a clearly articulated sense of what it adds to the field. Make sure that your theoretical framework actually aligns with the analysis of the empirical material you present.

Hopefully you receive constructive criticism from the peer reviewers and some clear guidance on how to navigate those reviews from an editor. Remember that you don't need to do everything that reviewers ask you to, but you will need to demonstrate to the editor that you have seriously considered those recommendations. Justify clearly and confidently to the editor the changes you have made and the ones you have not. Use the peer review process to help improve your paper; but do not over-rely on the process either. There is a fine line between submitting a paper that you hope is 'good enough' and expecting reviewers to resolve the problems with a paper you know has been submitted prematurely! Take advice, but not advantage.

I have said quite a lot here about making sure that your writing has a clear sense of its intellectual contribution. I think PhD students and other early career researchers sometimes over-estimate how much of a contribution a paper has to make. The trick is to be clear and confident about the ways in which your work has done something new (either theoretically, methodologically, or empirically), and why that matters.

Part of your question was about 'doing good research' and I think I want to finish my answer by saying that, for me, the most exciting research is that which takes me by surprise and offers me a new way of seeing something. I get bored of work that reproduces orthodoxies. For me, too much queer theorizing has become what Eve Sedgwick (and later JK Gibson-Graham) called 'paranoid thinking' – it already knows the answer to its research questions before the work is undertaken. As your question about the far right indicates, we live in difficult, dangerous, and challenging times and we need new ideas to rise to those challenges.

Gilly *Finally, the question academics always ask each other: What are you working on now and what do you plan to do next?*

Gavin I am working with Cesare Di Felicianantonio on a number of projects about the geographies and geopolitics of HIV in contemporary Europe.¹ Cesare is particularly focused on migration within Europe by gay and bisexual men after they have received an HIV diagnosis. He

1. Editors' note: see Di Felicianantonio and Brown (2015) for an earlier collaboration.

is thinking about how men move to access better health and social services, the role that stigma plays in these migrations, but also the ways in which some men take an HIV diagnosis as an opportunity for self-reinvention. Together we are thinking about how the uneven geographies of Pre-Exposure Prophylaxis (PrEP) as a pharmaceutical preventative method against HIV infection are impacting on gay and bisexual lives. In part this is thinking about the ways in which many men buy generic PrEP online or travel extra-territorially to access the medication and related health checks. But we are also interested in how access to PrEP and the 'U=U' message (that people with an undetectable viral load of HIV in their bloodstream cannot transmit the virus to others) is reshaping gay male culture.

At the moment, I am also hosting Dhiren Borisa from Delhi on a Visiting Fellowship through the Leicester Institute for Advanced Studies. He does amazing work on queer Dalit lives in India and I am hoping the three months he is spending in Leicester will lead to some ongoing research collaborations.

Together, these two collaborations (although quite different in focus) feed into my continuing interest in thinking about the geopolitics of sexuality and the possibilities for productive theoretical dialogues between critical and feminist geopolitics and the geographies of sexualities.

Bibliographical references

- BELL, David (2001). "Fragments for a queer city". In: BELL, David; BINNIE, Jon; HOLLIDAY, Ruth; LONGHURST, Robyn and PEACE, Robin (eds.). *Pleasure Zones: Bodies, Cities, Spaces*. Syracuse, NY: Syracuse University Press, 84-102.
- BELL, David and VALENTINE, Gill (eds.) (1995). *Mapping Desire: Geographies of Sexualities*. London: Routledge.
- BINNIE, Jon (1995). "Trading places: Consumption, sexuality and the production of queer space". In: BELL, David and VALENTINE, Gill (eds.). *Mapping Desire: Geographies of Sexualities*. London: Routledge, 166-181.
- (1997). "Coming out in geography: Towards a queer epistemology". *Environment and Planning D: Society and Space*, 15, 223-237.
<<https://doi.org/10.1068/d150223>>
- BROWN, Gavin (2001). "Listening to queer maps of the city: Gay men's narratives of pleasure and danger in London's East End". *Oral History Journal*, 29 (1), 49-62.
- (2006). "Cosmopolitan camouflage: (Post-)gay space in spitfields, East London". In: BINNIE, Jon; HOLLOWAY, Julian; MILLINGTON, Steve and YOUNG, Craig (eds.). *Cosmopolitan Urbanism*. London: Routledge, 130-145.
- (2008). "Urban (homo)sexualities: Ordinary cities and ordinary sexualities". *Geography Compass*, 2/4, 1215-1231.
<<https://doi.org/10.1111/j.1749-8198.2008.00127.x>>
- (2009). "Thinking beyond homonormativity: Performative explorations of diverse gay economies". *Environment and Planning A*, 41, 1496-1510.
<<https://doi.org/10.1068/a4162>>

- (2012). “Homonormativity: A metropolitan concept that denigrates ‘ordinary’ gay lives”. *Journal of Homosexuality*, 59 (7), 1065-1072.
<<https://doi.org/10.1080/00918369.2012.699851>>
- (2013). “Unruly bodies (standing against apartheid)”. In: Cameron, Angus; Dickinson, Jen and Smith, Nicola (eds.). *Body-States*. Aldershot: Ashgate, 145-157.
- (2015). “Rethinking the origins of homonormativity: The diverse economies of rural gay life in England and Wales in the 1970s and 1980s”. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 40 (4), 549-561.
<<https://doi.org/10.1111/tran.12095>>
- (2017). “Anti-apartheid solidarity in the perspectives and practices of the British far left in the 1970s and ‘80s”. In: SMITH, Evan and WORLEY, Mathew (eds.). *Waiting for the Revolution: The British Far Left from 1956*. Manchester: Manchester University Press, 66-87.
<<https://doi.org/10.7765/9781526113672.00009>>
- (forthcoming, 2019). “From nowhere: Provincializing gay life”. *Droits et Culture*.
- BROWN, Gavin and BROWNE, Kath (eds.) (2016). *The Routledge Research Companion to Geographies of Sex and Sexuality*. London: Routledge.
<<https://doi.org/10.4324/9781315613000>>
- BROWN, Gavin; FEIGENBAUM, Anna; FRENZEL, Fabian and MCCRUDY, Patrick (eds.) (2018). *Protest Camps in International Context: Spaces, Infrastructures and Media of Resistance*. Bristol, UK and Chicago, USA: Policy Press.
<<https://doi.org/10.1332/policypress/9781447329411.001.0001>>
- BROWN, Gavin and YAFFE, Helen (2014). “Practices of solidarity: Opposing apartheid in the centre of London”. *Antipode*, 46 (1), 34-52.
<<https://doi.org/10.1111/anti.12037>>
- (2017). *Youth Activism and Solidarity: The Non-Stop Picket Against Apartheid*, London: Routledge.
<<https://doi.org/10.4324/9781315738062>>
- BROWNE, Kath; LIM, Jason and BROWN, Gavin (eds.) (2007). *Geographies of Sexualities: Theory, Practices and Politics*. Aldershot: Ashgate.
- CAMPAIGN CHOIRS WRITING COLLECTIVE (2018). *Singing for Our Lives: Stories from the Street Choirs*. Bristol, UK: Hammeron Press.
- DI FELICANTONIO, Cesare and BROWN, Gavin (2015). “Introduction: the sexual politics of austerity”. *Acme: an international e-journal for critical geographies*, 14 (4), 965-974.
- DUGGAN, Lissa (2002). “The new homonormativity: The sexual politics of neo-liberalism”. In: CASTRONOVO, Russ and NELSON, Dana. *Materializing democracy: Toward a revitalized cultural politics*. Durham: Duke University Press, 175-194.
<<https://doi.org/10.1215/9780822383901-007>>
- HARVEY, David (1989). *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Oxford: Blackwell.
- HEMMINGS, Clare (2012). “Affective solidarity: Feminist reflexivity and political transformation”. *Feminist Theory*, 13 (2), 147-161.
<<https://doi.org/10.1177/1464700112442643>>
- INGRAM, Gordon Brent; BOUTHILLETTE, Anne-Marie and RETTER, Yolanda (eds.) (1997). *Queers in Space: Communities/Public Places/Sites of Resistance*. Seattle: Bay Press.

- NAST, Heidi J. (2017). "Into the arms of dolls: Japan's declining fertility rates, the 1990s financial crisis and the (maternal) comforts of the posthuman". *Social & Cultural Geography*, 18 (6), 758-785.
<<https://doi.org/10.1080/14649365.2016.1228112>>
- OSWIN, Natalie (2018). "Society and space, here and now". *Environment and Planning D: Society and Space*, 36 (4), 613-616.
<<https://doi.org/10.1177/0263775818790806>>
- PUAR, Jusbir K. (2017). *Terrorist assemblages: Homonationalism in queer times. Tenth Anniversary Expanded Edition*. Durham: Duke University Press.
<<https://doi.org/10.1215/9780822371755>>

Geografías de la diversidad sexogenérica más allá de la gran ciudad: experiencias, discursos y prácticas en dos ciudades medianas de Cataluña

Jose Antonio Langarita Adiego

Universitat de Girona
josan.langarita@udg.edu

Jordi Mas Grau

Olga Jubany

Universitat de Barcelona
jordimasgrau@ub.edu
lga.jubany@ub.edu

Recibido: noviembre de 2018

Aceptado: abril de 2018

Publicado: junio de 2019

Resumen

La gran ciudad se ha presentado mediáticamente, y también en las líneas predominantes del debate académico, como el espacio propio para las personas LGTB. Se concibe como el único lugar vivible y de experimentación para este grupo poblacional, absorbiendo así los significados de la diversidad sexogenérica. En este artículo se analizan las experiencias, los discursos, las representaciones y las prácticas de personas LGTB que viven fuera de la gran ciudad (Barcelona), a través del estudio de dos poblaciones medianas (Girona y Sabadell), con el fin de abordar dos asuntos clave: (1) los vínculos, las relaciones y las influencias entre ciudades medianas y la gran ciudad en materia de diversidad sexual y de género, y (2) la construcción de alteridades socioculturales en las percepciones sobre la tolerancia hacia las expresiones LGTB a través de la relación entre el centro y las periferias urbanas. Dicho análisis se fundamenta en los resultados empíricos de una investigación de corte cualitativo basada en entrevistas en profundidad, grupos de discusión y observación participante.

Palabras clave: espacio urbano; estudios LGTB; ciudades medianas; LGTBfobia; etnografía

Resum. *Geografies de la diversitat sexogenèrica més enllà de la gran ciutat: experiències, discursos i pràctiques en dues ciutats mitjanes de Catalunya*

La gran ciutat s'ha presentat mediàticament, i també en les línies predominants del debat acadèmic, com l'espai propi per a les persones LGTB. Es concep com l'únic lloc habitable i d'experimentació per a aquest grup poblacional, amb la qual cosa acapara els significats de la diversitat sexogenèrica. En aquest article s'hi analitzen les experiències, els discursos, les representacions i les pràctiques de persones LGTB que viuen fora de la gran ciutat (Barcelona), a través de l'estudi de dues poblacions mitjanes (Girona i Sabadell), a fi d'abordar dos assumptes clau: (1) els vincles, les relacions i les influències entre ciutats mitjanes i la gran ciutat en matèria de diversitat sexual i de gènere, i (2) la construcció d'alteritats socio-culturals en les percepcions sobre la tolerància vers les expressions LGTB a través de la relació entre el centre i les perifèries urbanes. Aquesta anàlisi es fonamenta en els resultats empírics de recerca de caire qualitatiu basada en entrevistes en profunditat, grups de discussió i observació participant.

Paraules clau: espai urbà; estudis LGTB; ciutats mitjanes; LGTBfòbia; etnografia

Résumé. *Géographies de la diversité sexuelle et de genre en dehors des grandes villes : Expériences, discours et pratiques dans deux villes moyennes de la Catalogne*

Les grandes villes sont présentées dans les médias, et dans certaines études universitaires également, comme l'espace de référence des personnes LGBT. Elles apparaissent comme le seul lieu viable et d'expérimentation pour ce groupe de population, s'appropriant de ce fait les représentations de la diversité sexuelle et de genre. Dans cet article, à travers l'étude de deux villes de taille moyenne (Gironne et Sabadell), nous analysons les expériences, discours, représentations et pratiques des personnes LGBT vivant en dehors de la métropole (Barcelone) afin d'aborder deux sujets clés : (1) les liens, relations et influences entre les villes de taille moyenne et les grandes villes en termes de diversité sexuelle et de genre, et (2) la construction d'altérations socioculturelles dans la perception de la tolérance envers les expressions LGBT, à travers la relation entre le centre et les périphéries urbaines. Dans cet objectif, une recherche qualitative basée sur des entretiens approfondis, des groupes de discussion et des observations de participants a été réalisée.

Mots-clés: espace urbain; études LGBT; villes moyennes; LGTBphobie; ethnographie

Abstract. *Geographies of sexual and gender diversity beyond the big city: Experiences, discourses and practices in two mid-sized cities of Catalonia*

The big city has been presented in the media and some academic research as the ideal space for LGBT people. Indeed, the big city is conceived as the only livable and experimental place for sexual and gender diversity, thus monopolizing the meanings of gender-generic diversity. Grounded in a study of two mid-sized cities (Girona and Sabadell) that focused on the experiences, discourses, representations and practices of LGTB people living outside the big city (Barcelona), and using qualitative data gathered in-depth interviews, discussion groups and participant observation, this paper analyzes and discusses two fundamental issues. Firstly, the links, relationships and influences between mid-sized cities and the big city in terms of sexual and gender diversity; and secondly, the construction of alterities through the relationship between the centers and urban peripheries of these two cities.

Keywords: urban space; LGBT studies; mid-sized cities; LGTBphobia; ethnography

Sumario

1. Introducción	5. El homófobo es el otro: desigualdades socioespaciales en la percepción de la LGTBfobia
2. Consideraciones metodológicas	
3. Notas de contexto	6. Conclusiones: pensando desde fuera de la gran ciudad
4. A la sombra de la gran ciudad: vidas LGTB fuera de Barcelona	Referencias bibliográficas

1. Introducción

La distinción entre espacio público y espacio privado para las personas lesbianas, gays, trans y bisexuales (LGTB) no está tan marcada como para otros grupos sociales, ya que los mecanismos y los ejercicios de control sobre la normatividad sexogenérica se producen tanto en el espacio público como en el privado (Eribon, 2001). De hecho, el espacio privado ha sido históricamente uno de los escenarios de mayor opresión para muchas personas LGTB. Son innumerables las historias vinculadas con las «salidas del armario» de personas LGTB que refieren a graves problemas y violencias en los entornos de proximidad. Sin embargo, el espacio público también es especialmente significativo para estas personas, en la medida en que es el lugar de visibilización, socialización y construcción de referencias colectivas. En este sentido, la ciudad —en especial, la gran urbe— ha sido el lugar imaginado como el espacio para la liberación de las personas LGTB, hasta el punto de establecerse una conexión casi inseparable entre la diversidad sexogenérica y las grandes ciudades occidentales. Con todo, esta representación resulta problemática, puesto que además de ser profundamente etnocéntrica, invisibiliza otras realidades LGTB que no se articulan en estos contextos urbanos.

En la década de 1970 se publica el primer trabajo sobre diversidad sexual y espacio urbano de la mano de Bonnie Loyd y Lester Rowntree (1978). Sin embargo, es el libro de Manuel Castells (1983) el considerado como el texto fundacional de los análisis sobre las cuestiones sexuales en los estudios urbanos. A raíz de ello, se va generando un debate que da sus frutos a partir de los años 90, con diferentes investigaciones que centran su atención en las cuestiones sexogenéricas en tanto que dimensiones del poder, la identidad y la desigualdad que determinan los fenómenos socioespaciales de las ciudades. Es gracias a las contribuciones de Adler y Brenner (1992), Baley (1999), Bell y Valentine (1995), Chauncey (1994), Higgs (1999), Hubbard (1999), Ingram et al. (1997), Knopp (1992, 1994, 1998), Mort y Nead (1999), Probyn (1995), Weston (1995) y Whittle (1994), entre otros, que la relación entre espacios urbanos, género y sexualidad se consolida como un campo de investigación propio de las ciencias sociales. A partir de comienzos del siglo XXI se multiplican las investigaciones sobre sexualidad y espacio urbano, lo que produce importantes resultados científicos en disciplinas tales como la antropología, la sociología, la geografía o la economía.

Las grandes ciudades occidentales han sido el principal objeto de análisis de los estudios urbanos sobre sexualidad (ver Aldrich, 2004; Black et al., 2002;

Hubbard, 1999; Nash, 2013; Sibalis, 2004; Hubbard y Wilkinson, 2015, entre otros). Aunque existen algunas investigaciones que han abordado la cuestión fuera de las grandes metrópolis (ver Bell, 2000; Browne, 2011; Kazyak, 2011; Kuhar y Švab, 2014; McGlynn, 2018; Muller, 2013; Phillips et al., 2000; Wienke y Hill, 2013), las teorías, los discursos y las representaciones sobre la diversidad sexual y de género se han centrado en la gran ciudad, dando por descontado que es el lugar desde el cual, supuestamente, se construye la identidad y el estilo de vida propio de las personas LGTB (ver Bech, 1997; Chauncey, 1994; Hindle, 1994; Weston, 1995).

Las grandes ciudades monopolizan las representaciones y los discursos sobre «lo LGTB», determinan la agenda política del movimiento de liberación, atraen el interés mediático y concentran los grandes eventos y los espacios de socialización específicos como bares, restaurantes o discotecas. Al fin y al cabo, la gran ciudad se presenta como el lugar «natural y deseable» para estas personas. En consecuencia, se ha consolidado la idea de que las personas LGTB que no viven en una gran ciudad están en desventaja con respecto a las que residen en la gran urbe. Se considera una elección vital desfavorable el hecho de residir en territorios de menor tamaño, a los que se atribuye una mayor hostilidad hacia la diversidad sexogenérica (Wienke y Hill, 2013).

Sin embargo, esta centralidad no ha estado exenta de críticas. Halberstam (2005) problematiza la gran ciudad como espacio de producción de privilegios y de normatividades, lo que ha llamado «metronormatividad». Por su parte, Gavin Brown (2008 y 2012) también cuestiona la hegemonía de la gran ciudad y critica la aplicabilidad de la noción de homonormatividad de Lisa Duggan (2002) para entender las experiencias cotidianas de muchas personas LGTB que tienen vidas «ordinarias». Asimismo, hay quienes critican la dicotomía simplificadora que establece el espacio urbano como «LGTBfriendly» y el rural como LGTBfóbico¹ (Champion y Hugo, 2016).

Al fin y al cabo, no todas las personas LGTB viven en grandes ciudades, y las que no lo hacen no están inexorablemente condenadas al aislamiento, el rechazo o la abstinencia sexual. Si aceptamos que las vidas LGTB solo son vivibles en las grandes ciudades, estamos negando la existencia de otras experiencias que no están atravesadas por la gran urbe. Los mensajes apocalípticos acerca de las personas LGTB que viven fuera de la gran ciudad están cargados de prejuicios que hay que discutir y someter a un análisis más profundo. Es necesario entender la complejidad de la diversidad sexual y de género no solo en lo referente a la cuestión identitaria o en su intersección con otras opresiones, sino también desde la dimensión territorial y geográfica en la que se enmarca.

1. A lo largo del texto utilizamos la palabra *LGTBfobia* para referirnos al «conjunto de creencias culturales y personales, opiniones, actitudes y comportamientos agresivos basados en los prejuicios, repulsión, miedo y/u odio dirigida contra personas o grupos que no corresponden a las normas y expectativas sociales de género y sexualidad o que la transgreden» (Herramientas para personas LGTB que residen en ciudades pequeñas y medianas, s. f. Recuperado el 25 de abril de 2019 en la página web: <<http://divercity.ub.edu/publications/>>).

Por otro lado, resulta importante destacar que esta discusión teórica se ha producido fundamentalmente en el marco académico anglosajón. En el contexto español, los estudios urbanos con datos empíricos sobre el territorio todavía son muy incipientes (ver Coll-Planas, 2017; Rodó-de-Zárate, 2015). Es por ello por lo que siguen siendo necesarias las aproximaciones que permitan visibilizar y analizar dicha diversidad en otras geografías y contextos socioculturales. Asimismo, si aceptamos que se ha producido una colonización discursiva y de representación LGTB por parte de la gran ciudad, es inevitable admitir las influencias —en las prácticas y subjetividades— de las dinámicas globales a través de las relaciones internacionales (Boellstorff y Leap, 2004). No obstante, ello no significa la existencia una «sociedad LGTB occidental», con los mismos intereses, preocupaciones y estilos de vida. Más bien debemos entender que buena parte de estas subjetividades, prácticas y representaciones globalizadas se resignifican en los procesos de socialización LGTB de los contextos locales (Cáceres Feria y Valcuende del Río, 2014; Vasquez del Aguila, 2014). Pensar en una comunidad LGTB global sin considerar las particularidades es no dar cuenta de las diferencias de clase, identidades racializadas, edad, capacidades, y también territoriales, que envuelven las experiencias de las personas LGTB (ver Platero, 2012).

Este artículo analiza cómo se construyen las representaciones, los discursos y las prácticas de las personas LGTB residentes en dos ciudades medianas de Cataluña: Sabadell y Girona. Si bien este análisis tiene por objeto repensar la hegemonía de la gran ciudad en las vidas de las personas LGTB que no residen en ella, no se pueden ignorar las interacciones ni las tensiones existentes entre la gran ciudad de referencia de la región (Barcelona) y las poblaciones de menor tamaño. Un segundo objetivo consiste en analizar las percepciones que tienen las personas LGTB respecto a la tolerancia —o la hostilidad— hacia la diversidad sexogenérica predominante en determinadas zonas de ambas ciudades. Como se verá, estas percepciones socioespaciales configuran en el imaginario colectivo la idea de zonas seguras e inseguras en base a la producción de alteridades culturales y económicas. Con todo, hay que tener en cuenta que las trayectorias personales, el capital cultural y las redes sociales de cada sujeto influyen notablemente en la construcción de esa alteridad «homófoba», por lo que deben considerarse a la hora de realizar cualquier análisis que pretenda ser riguroso.

2. Consideraciones metodológicas

Los datos para la elaboración de este artículo proceden de una investigación etnográfica llevada a cabo en el marco del proyecto de investigación *Diversity: Prevenir y combatir la homo- y la transfobia en pequeñas y medianas ciudades de Europa* (2015-2017)². Además de Sabadell y Girona, participaron en el proyecto las ciudades de Charleroi (Bélgica), Tesalónica (Grecia), Nottingham

2. Proyecto cofinanciado por el programa de Derechos, Igualdad y Ciudadanía de la Unión Europea (JUST/2014/RRAC/AG/6693). Para más información sobre el proyecto, consúltese su página web (<<http://divercity.ub.edu/>>).

(Reino Unido) y Breslavia (Polonia). La fase analítica tenía por objeto analizar las experiencias y los discursos vinculados a la LGTBfobia en dichas ciudades, así como las medidas de índole política, legal y social puestas en marcha para combatir este problema social. Las técnicas de investigación empleadas fueron las entrevistas en profundidad, los grupos de discusión y la observación participante.

En el caso de Girona y Sabadell se realizaron un total de 58 entrevistas (34 a personas LGTB y 24 a cuadros políticos, representantes de organizaciones LGTB y profesionales cuyas responsabilidades inciden directamente en el bienestar de este sector poblacional). Asimismo, se organizaron cuatro grupos de discusión (dos con personas LGTB y dos más con políticos, profesionales y representantes de colectivos). Finalmente, se llevaron a cabo diversas sesiones de observación participante durante las movilizaciones por días señalados (como el 28 de junio o las concentraciones de repulsa al atentado en la discoteca norteamericana Pulse³), en espacios de ocio y socialización LGTB y en actividades organizadas por los gobiernos locales, como la Mesa de Género, Feminismos y LGTBI de Sabadell o el Consell Municipal LGTBI de Girona.

El acceso a las personas participantes se llevó a cabo a partir de contactos personales, contactos facilitados por las administraciones públicas y las entidades sociales, relaciones establecidas durante las sesiones de observación y/o a través de las aplicaciones en línea. Dichas estrategias fueron combinadas con la técnica de la bola de nieve, lo que permitió ampliar y diversificar la muestra.

3. Notas de contexto

Girona es una ciudad de 99.000 habitantes situada en el noroeste de la Comunidad Autónoma de Cataluña, a unos 100 km por carretera de Barcelona, capital de la provincia homónima y centro del Área Urbana de Girona. La renta per cápita de la ciudad (28.837 euros) es superior a la media de Catalunya (27.540 euros)⁴, mientras que la tasa de paro registrado (un 9,17%) se sitúa por debajo de la media de la Comunidad (un 11,4%)⁵. El asociacionismo LGTB, como el del resto de Cataluña a excepción de Barcelona, está muy debilitado y con dificultades para interpelar al conjunto de la sociedad. Cabe destacar que, recientemente, desde el Ayuntamiento de la ciudad se han desplegado algunas medidas dirigidas a la población LGTB, como la creación del Consell Municipal LGTBI⁶, la conmemoración de algunos días señalados o la cesión de un

3. Este espacio LGTB-friendly de Orlando sufrió un atentado homófobo el 12 de junio de 2016, en el que murieron 50 personas y 53 resultaron heridas.

4. Fuente: *El País* (<<https://elpais.com/especiales/2016/renta-per-capita-municipios-espana/#278>>).

5. Fuente: Encuesta de Población Activa (EPA).

6. A pesar de que a lo largo de texto utilizamos el acrónimo LGTB, en el caso del Consell Municipal utilizamos la expresión LGTBI con el fin de respetar el nombre original de dicho organismo.

local a las entidades LGTB. Además, se ha puesto en marcha la activación de un servicio de atención integral (SAI) dirigido a las personas LGTB.

Por su parte, Sabadell es una ciudad de 209.000 habitantes perteneciente al Área Metropolitana de Barcelona (está situada a escasos 25 km de la capital). Su renta per cápita (25.837 euros) es inferior a la media catalana, mientras que su tasa de paro se sitúa prácticamente a la par (un 11,3%). Si bien ya hace algunos años que se organizan actos en favor de las expresiones LGTB, como el izado de la bandera del arcoíris en las fechas señaladas o el día contra la homofobia en el fútbol, las políticas de carácter estructural para potenciar la diversidad sexual y de género (como el Plan Estratégico) constituyen una esfera de gobierno reciente. Por tanto, y al igual que sucede con Girona, todavía es demasiado pronto para efectuar una evaluación exhaustiva de dichas políticas.

4. A la sombra de la gran ciudad: vidas LGTB fuera de Barcelona

Barcelona concentra el 21% de la población de la región (porcentaje que se eleva hasta el 43% si tomamos como referencia su área metropolitana). La Ciudad Condal es sede de las grandes firmas empresariales y financieras de Cataluña y aglutina los principales órganos del gobierno autonómico, la mayoría de organizaciones de la sociedad civil y gran parte de los centros de producción cultural de la región. Todo lo que acontece en Barcelona importa y acapara de inmediato el interés mediático de toda Cataluña.

En lo referente al universo LGTB, la centralidad de Barcelona también resulta significativa. Dicha ciudad desarrolla un papel crucial en la lucha por los derechos de las minorías sexuales y de género de toda España. En ella se produce el primer intento clandestino de organización homosexual durante la dictadura franquista (1970) y poco más tarde se fundan las primeras asociaciones de personas homosexuales (1975) y trans (1978) de España. De ahí que en las calles barcelonesas tiene lugar la primera manifestación por la liberación homosexual del país, en 1977 (Mira, 2004; Ortega y Platero, 2015).

Asimismo, desde inicios del siglo XX la ciudad de Barcelona es lugar de encuentro para todo tipo de disidentes sexogenéricos. El Barrio Chino (hoy renombrado como el Raval) y la avenida del Paral·lel desprenden un aire canalla que atrae a personajes ávidos de experiencias, como Jean Genet o Guy Hocquenghem. Sus callejuelas, bares y teatros se convierten en espacios furtivos de libertad en tiempos de la dictadura franquista, caracterizados por una fuerte represión política, policial y judicial (Huard, 2014; Mérida Jiménez, 2016; Mira, 2004). Recientemente, el llamado *Gaixample* de Barcelona es una de las principales zonas de ocio gay de Europa, en donde se ofrecen todo tipo de bienes y servicios fundamentalmente para gais con cierto poder adquisitivo, aunque también existen algunos espacios y servicios que acostumbran a utilizar lesbianas y personas trans⁷.

7. *Gaixample* es el término resultante de unir los vocablos *gai* y *Eixample*, que es el nombre del distrito en donde se ubica esta zona de ocio.

El hecho de que Barcelona sea un referente histórico de la lucha LGTB en España y que concentre en la actualidad la mayoría de servicios y organizaciones LGTB de Cataluña, ejerce un marcado influjo, tanto en el imaginario colectivo como en las vidas de las personas LGTB. Por un lado, los proyectos y las iniciativas LGTB que tienen lugar en Barcelona monopolizan la atención pública, mientras que aquellas experiencias fuera de la capital son a menudo ignoradas por los medios y los discursos capitalinos, principales productores de relatos y significados. Por otro lado, y como consecuencia de lo anterior, personas procedentes de otras zonas de Cataluña, y también del resto de España, se «sexilian»⁸ en Barcelona con la ilusión de desarrollar más libremente su orientación sexual y/o su identidad de género y encontrar espacios de afinidad, ocio y activismo político.

La migración a la gran ciudad por parte de las personas LGTB no es un fenómeno nuevo y diversos estudios han puesto su atención en este hecho (ver Annes y Redlin, 2012; Fountain-Stokes, 2004; Hibbins, 2005; Langarita Adiego y Salguero Velázquez, 2016; Smith, 2012, entre otros). Sin embargo, es necesario destacar que, a pesar de la relevancia del *sexilio* en los procesos de construcción de la identidad colectiva, así como en la construcción de las narrativas LGTB, no todas las personas LGTB ven en la migración a la gran ciudad la vía más adecuada para mejorar su bienestar o encontrar espacios de socialización. La migración hacia las grandes ciudades no es un proyecto vital necesario para las personas LGTB, ya que muchas de ellas no proyectan sus existencias en los grandes entornos urbanos. Por tanto, aunque se trate de un fenómeno conocido y significativo para muchas personas LGTB, no es una realidad extendida al conjunto de la población LGTB.

Para entender los casos de Girona y Sabadell debemos considerar que a la proximidad geográfica de Barcelona (100 km y 25 km, respectivamente) se le ha de añadir una importante dependencia sociocultural de la capital. Como resultado, en ambas ciudades existe una débil presencia de organizaciones y espacios LGTB. Este rasgo es más significativo en el caso de Sabadell, debido en buena medida a su mayor cercanía y a las excelentes conexiones viales y ferroviarias con la capital (en 30 minutos se está en el centro de Barcelona). Si bien el tren de alta velocidad también conecta Girona y Barcelona en poco más de media hora, el elevado precio del billete impide a muchas personas ir y volver en un mismo día con asiduidad⁹.

En el momento de realizar el trabajo de campo (febrero-noviembre de 2016) no existe en Sabadell ningún espacio de ocio o de socialización ni ninguna organización estrictamente LGTB¹⁰. Con todo, para parte de las personas

8. El término *sexilio* fue acuñado por Manolo Guzmán (1997) y posteriormente Yolanda Martínez-San Miguel (2011) analizó los alcances semánticos del concepto.

9. Con el tren convencional se tarda entre una hora y veinte y una hora y cuarenta minutos para ir de Girona a Barcelona.

10. Sin embargo, cuando se redacta este artículo se ha tenido constancia de la reciente creación de Ca l'Enredus, un movimiento asociativo LGTBQ+ que tiene por objetivo ofrecer un espacio de acompañamiento integral y constituirse en una red local e intercomunitaria para

entrevistadas, esta ausencia no es motivo de preocupación, ya que prefieren aprovechar los recursos, los espacios y los servicios de Barcelona. Según su experiencia, la capital les aporta un anonimato que no encuentran en su ciudad: «Sabadell, sobre todo el centro, es como un pueblo y todo el mundo se conoce» (hombre gay, 24 años). El anonimato de la gran ciudad confiere una sensación de libertad y una desinhibición que facilitan las muestras públicas de afecto, reprimidas a menudo en los espacios de proximidad por el exceso de control social: «Hay gente gay de Sabadell que se va a Barcelona para “darse el lote” nada más bajarse del tren» (mujer trans bisexual, 30 años). Sucede algo similar con las zonas de ocio y socialización, en las que se valora no solo el anonimato, sino también la diversidad: «La gente va a Barcelona. Cuando alguien va a un bar quiere conocer a gente nueva y ser anónimo. Un bar en Sabadell no te permite conocer a gente nueva, ni ser anónimo» (hombre gay, 38 años).

En lo relativo a la ausencia de asociaciones LGTB, las personas entrevistadas de Sabadell añaden dos motivos al ya mencionado influjo de Barcelona. Se recurre en primer lugar a un argumento que se ha generalizado en los últimos tiempos en muchos países de la Europa occidental. Se trata de la extensión de un sentimiento de conformismo y completitud entre parte de la población LGTB tras lograr derechos como los del matrimonio y la adopción, lo que ha generado un efecto desmovilizador que afecta a la actividad de las organizaciones (Mas Grau y Jubany, 2019): «Muchos homosexuales ya no necesitan pertenecer a un grupo para reivindicar derechos. Hacen su vida de pareja, quieren vivir su sexualidad con normalidad» (hombre gay, 64 años). La segunda razón que explicaría la falta de asociaciones LGTB está relacionada con la fuerte presencia de movimientos sociales y asociativos en la ciudad. De este modo, algunas personas destacan que en Sabadell hay muchas organizaciones que promueven valores como la igualdad, la solidaridad y la lucha contra la discriminación, con lo que constituyen espacios de seguridad para la expresión y la reivindicación de la diversidad sexogenérica:

Me da la impresión de que es una ciudad en la que hay bastante compromiso y mucha gente organizada, ya sean grupos anarquistas, anticapitalistas o feministas. Es posible que la comunidad LGTB esté disuelta en todos esos grupos, que ya son lo suficientemente respetuosos con el tema de la diversidad sexual para que no haga falta que haya una entidad propia. (Profesional de una ONG de Sabadell)

Si bien muchas de las personas entrevistadas no lamentan la falta de espacios de socialización específicos para la población LGTB de Sabadell, para otras sí que sería importante que el Ayuntamiento o la sociedad civil crearan algún

personas y colectivos sensibilizados con la diversidad sexogenérica. Ca l'Enredus ha recibido el apoyo económico del Ayuntamiento. Es necesario señalar que, al igual que en el caso del Consejo Municipal LGBTI del Ayuntamiento de Girona, nos referimos a Ca l'Enredus como organización LGTBQ+ para respetar el término que ellos emplean a través de las redes sociales.

espacio en el que poder relacionarse y encontrar apoyo y asesoramiento. Esta necesidad se detecta especialmente en aquellas personas que se encuentran en las primeras etapas de su desarrollo sexogenérico y que no cuentan con un entorno afectivo favorable:

Me habría gustado que Sabadell tuviera espacios para conocer a otras lesbianas en la época en que salí del armario. En ese momento estaba perdida: no hablaba con mi familia, no conocía a nadie y no sabía adónde ir. (Mujer lesbiana, 41 años)

Al igual que Sabadell, Girona se encuentra bajo la influencia de la gran ciudad de Barcelona, aunque la mayor distancia y su condición de capital de provincia le confieren algunas particularidades que la diferencian de Sabadell. Del mismo modo que los habitantes de esta última, muchos gerundenses LGTB viajan a Barcelona para disfrutar de su oferta de ocio. Sin embargo, las mayores dificultades para desplazarse a diario a la capital, junto con una mayor sensación de control social al tratarse de una ciudad más pequeña, hacen que la necesidad de trasladarse a vivir a Barcelona esté más presente que en Sabadell: «Los jóvenes LGTB huyen de Girona y en cuanto pueden se van a vivir a Barcelona» (miembro de una asociación LGTB). A diferencia de Sabadell, en Girona existen diferentes asociaciones LGTB, así como feministas y transfeministas, que incorporan las reivindicaciones LGTB y *queer* en sus agendas políticas. Sin embargo, la participación acostumbra a ser muy baja.

Cuando se realiza el trabajo de campo existe en Girona un bar «LGBT-friendly» (actualmente cerrado). En este sentido, algunos de los relatos de las personas entrevistadas dan cuenta de la necesidad de este tipo de lugares para la emancipación y la socialización de las personas LGTB de la ciudad: «Ligar en Girona es difícil, pero es difícil porque no hay locales de ambiente» (hombre gay, 40 años). En esta cita se atribuye a los locales una función socializadora necesaria para «ligar». No obstante, desde hace algunos años, el acceso a las relaciones sexuales entre las personas LGTB, especialmente entre los hombres gais, se está desplazando a los espacios en línea y a los programas de geolocalización, con lo que se abandona la importancia de los bares y las discotecas de ambiente propios de otras épocas.

Si bien para algunas de las personas LGTB entrevistadas el *sexilio* hacia Barcelona ha significado vivir su sexualidad con mayor libertad y una oportunidad para alejarse del control de proximidad, para otras personas esta migración no es posible por motivos económicos. Es el caso de una mujer trans de 41 años, nacida en un pueblo de la costa de Girona, que al final decide irse a vivir a su capital de provincia debido al elevado coste de la vida barcelonesa:

Había pensado irme a vivir a Barcelona. Lo que pasa es que, en Barcelona, todos los trabajos que encontré tenían un sueldo de 800 o 900 euros. En Barcelona con 900 euros no pagas ni un piso, por eso cuando me salió el trabajo aquí en Girona, me vine.

Con estas palabras se observa que las cuestiones económicas influyen significativamente en los procesos migratorios, incluidos los de las personas LGTB. Asimismo, se constata que las ciudades medianas no son solo el punto de origen desde el que las personas LGTB emigran a la gran ciudad, sino que, al mismo tiempo, también son territorios que reciben sexiliados de otras poblaciones de menor tamaño. De este modo, Girona «exporta» sexiliados hacia Barcelona, al tiempo que recibe una inmigración LGTB procedente de las poblaciones de su provincia. La siguiente cita refleja que el flujo migratorio LGTB no solo se dirige hacia Barcelona:

En Figueres [pequeña ciudad de la provincia de Girona] hay mucha gente de derechas. Siempre ha sido de derechas. Es horrible. Sin embargo, aquí en Girona tienes más libertad, es más grande, claro. Pero si te vas a Barcelona, que es inmenso, nadie se fija en nadie. (Mujer lesbiana, 22 años)

Pero, además, las ciudades medianas como Girona y Sabadell presentan unas ventajas singulares que las hacen apetecibles para no pocas personas LGTB, que encuentran en ellas unos lugares sin los precios ni las aglomeraciones de las grandes ciudades, pero con más servicios y equipamientos que los pequeños municipios. Es decir, las personas LGTB escogen su lugar de residencia teniendo en cuenta también otros factores que los exclusivamente relacionados con su orientación sexual y/o su identidad de género. Ello demuestra, tal y como se sostiene desde la perspectiva interseccional (ver Viveros Vigoya, 2016), que las vidas de las personas están atravesadas por ejes superpuestos de recursos, preferencias, identificaciones, limitaciones y, por supuesto, opresiones:

A mí me gusta vivir en Girona porque es grande pero no es Barcelona. Puedes encontrar de todo y es muy verde, no son todo edificios. Vivimos en una zona con un bosquecito al lado. No parece que estemos en la ciudad: ni coches ni ruido por las noches. Es muy tranquilo. ¡Girona me enamora! (Mujer lesbiana, 24 años)

Como se acaba de observar, abordar las experiencias, los discursos y las prácticas de las personas LGTB residentes en Girona y Sabadell nos lleva inevitablemente a pensarlas en su interacción con Barcelona. Al respecto, existe un sinfín de flujos sociales y culturales cargados de valores, expectativas, deseos y representaciones que vinculan la capital con ciudades como Girona y Sabadell que no se pueden obviar, pues contribuyen a la configuración de «lo LGTB» en las ciudades estudiadas. Así, por ejemplo, Barcelona es un punto de referencia para los gerundenses que van a *barcelonear*, término empleado para aquellos que van a la capital para pasear, divertirse, relacionarse y conocer las últimas novedades. Lo que, al fin y al cabo, conlleva incorporar nuevos imaginarios, perspectivas y miradas que, en el caso de las personas LGTB, todavía se sobredimensionan más por la relevancia internacional que ha tomado la ciudad de Barcelona en cuanto a servicios y espacios de socialización. Sin embargo, las influencias entre las ciudades pequeñas y las grandes ciudades no son unidirec-

cionales, ya que buena parte de los residentes LGTB de Barcelona proceden de otros territorios, lo que también provoca ciertas influencias en la capital. Pensar que las personas LGTB abandonan sus vivencias previas cuando se trasladan a una gran ciudad es problemático, ya que los procesos de aculturación y de socialización siempre se encuentran en negociación con los valores, las experiencias y las miradas de cada persona.

5. El homófobo es el otro: desigualdades socioespaciales en la percepción de la LGTBfobia

En términos generales, la mayoría de las personas entrevistadas consideran que Girona y Sabadell no son especialmente hostiles hacia las expresiones LGTB. No obstante, residentes de ambas poblaciones establecen diferencias entre el centro de sus ciudades y algunos barrios periféricos cuando son preguntados por sus experiencias y sus percepciones espaciales de la LGTBfobia. Si en el imaginario colectivo se vincula a la gran ciudad con el respeto a la diversidad y al pequeño municipio con la intolerancia, entre el centro y los barrios periféricos de las ciudades se establece una distinción dicotómica similar: «Hay gente que, para “salir del armario”, se va al centro de Sabadell para pasear e ir cogidos de la mano» (hombre gay, 32 años. Sabadell).

Como en tantas otras ciudades, Girona y Sabadell presentan importantes diferencias socioeconómicas entre un centro dominado por una clase media catalana de tradición burguesa y menestral, y algunos barrios de la periferia más heterogéneos —pues acogen las distintas olas migratorias— que presentan mayores índices de pobreza y paro. Asimismo, en el centro de ambas ciudades están la mayoría de comercios y zonas de restauración, por lo que concentran las actividades de ocio de muchos de sus habitantes. Las marcadas diferencias socioeconómicas entre el centro y determinados barrios periféricos acaban por adquirir una dimensión de carácter simbólico: «La gente de un barrio de la periferia no dice “voy al centro de la ciudad”; dice “voy a Sabadell”» (profesional del sector educativo, Sabadell).

Algunos de los discursos identificados a lo largo de nuestra investigación para explicar la dicotomía entre el centro y la periferia presuponen un Nosotros tolerante respecto a la diversidad sexogenérica (en este caso, catalanes del centro de la ciudad), frente a un Otro embebido por una cultura esencialmente LGTBfóbica (en especial, el musulmán y el gitano de la periferia). Tal y como apunta Puar (2007), si la heteronormatividad requiere de una alteridad homosexual, la homonormatividad se contrapone a un Otro homófobo, determinado en este caso por marcadores étnico-espaciales: «En las afueras, la mayoría de gente son moros y gitanos, y ellos no aceptan las relaciones homosexuales. En cambio, en el centro de Sabadell la gente (homosexual) se puede besar e ir de la mano» (mujer lesbiana, 41 años. Sabadell). De este modo, la LGTBfobia es culturalizada, concebida como un problema consustancial de una otredad cultural a la que se teme porque que no ha interiorizado los valores —occidentales— del respeto y la tolerancia:

Cuando has de hacer los papeles y pides el expediente de matrimonio tienes que hacer la misma cola que los de inmigración. Los juzgados abren a la misma hora y hacemos cola todos juntos [...]. Y estaba haciendo cola entre mucha gente catalana, africana, de países árabes, y pensaba: «Si supieran que yo me vengo a casar con una mujer...». ¡Sentí un miedo! (Mujer bisexual, 55 años. Girona)

Estas representaciones de un Otro LGTBfóbico incluyen a muchas de las poblaciones de origen que han protagonizado las distintas olas migratorias hacia Cataluña. Si antes se mencionaba a «africanos» y «árabes», protagonistas de las migraciones del siglo XXI, a continuación se homogeneiza a las poblaciones, mayoritariamente de origen rural, que llegan a Cataluña a partir de la década de 1960:

En el barrio donde vivo casi todos son andaluces, son extremeños, gente pobre que vino para Cataluña [...]. Esto sí que influye en la homofobia, porque la gente andaluza, eso es un tópico, yo lo sé, estoy hablando muy tópico pero sí que es verdad que son cerrados respecto a eso [la diversidad sexogenérica]. Tú vas para Andalucía y cuesta más ver según qué cosas. (Mujer bisexual, 31 años. Sabadell)

La conceptualización de la LGTBfobia como parte constitutiva de la idiosincrasia del recién llegado (antaño, el andaluz; hoy, el africano) y del eterno extraño (el gitano) es otra más de las atribuciones negativas (como la delincuencia, la suciedad o el fundamentalismo) que constituyen al «exterior constitutivo» (Derrida, 1972) que amenaza a la modernidad, esa otredad que es fundamento y requisito para consolidación de la propia identidad. Sin pretender negar que entre las poblaciones señaladas existen, muy probablemente, personas con actitudes hostiles, e incluso violentas, hacia las expresiones LGTB, los discursos tendentes a enfatizar la LGTBfobia del Otro conllevan un doble peligro que es necesario neutralizar. Por un lado, tienen un efecto tranquilizante y desmovilizador para el Nosotros, percibido como una comunidad de pertenencia en la que la violencia y la discriminación sexogenérica son un problema menor o ya superado. Por otro lado, estos discursos de la otredad LGTBfóbica, aún formulados de forma ingenua, consolidan los fundamentos sobre los que se asientan los proyectos políticos y sociales de carácter racista y xenófobo tan fortalecidos en los últimos tiempos, y que cada vez más incluyen la tolerancia hacia lo LGTB entre los rasgos que vendrían a demostrar la —supuesta— superioridad cultural y moral del blanco occidental.

Como vemos, determinados barrios periféricos son señalados por algunas de las personas LGTB entrevistadas como territorios hostiles, al estar «dominados» por inmigrantes pertenecientes a culturas intolerantes y amenazantes para la diversidad sexual y de género. A esta intolerancia originaria se le añade a menudo un marcador económico-social como la pobreza. De este modo, el origen cultural, la identidad racializada y la clase social se convierten en las

variables explicativas de la intolerancia periférica: «En los barrios periféricos hay muchos inmigrantes y personas pobres, gente con un nivel cultural más bajo, y es ahí donde puede haber más problemas» (hombre gay, 61 años. Sabadell). En el otro lado del espectro, el centro de la ciudad de Girona es percibido como una zona confortable «porque es donde hay mucho turista» (Mujer lesbiana, 58 años). Así pues, mientras que el binomio *inmigrante/pobre* funciona como una representación asociada a los principales peligros que acechan las ciudades actuales (y que a menudo son articulados recurriendo al poder normativo de conceptos como la convivencia, la cohesión o el civismo), la dupla *turista/rico* representa la vanguardia civilizatoria del pleno respeto a la diversidad.

En todo caso, el simple supuesto de que los barrios periféricos son un territorio hostil para las expresiones LGTB conlleva los riesgos de convertirse en una «profecía autocumplida». De acuerdo con Merton (1949), la profecía que se autorrealiza es aquella definición falsa de una situación que genera una serie de comportamientos y actitudes que acaban por convertir en verdadera esa falsa concepción original. En nuestro caso, la afirmación de que la periferia es intolerante o LGTBfóbica impide que se celebren manifestaciones de la diversidad sexogenérica en estas zonas, lo que acaba por dificultar que sus habitantes se familiaricen con dicha diversidad:

Con la compañía de teatro con la que estoy ahora hacemos un espectáculo [sobre diversidad sexogenérica] en una plaza del centro, al lado del Ayuntamiento. Cuando les planteo a mis compañeras de hacer la performance en Can Gambús, un barrio fuera del centro, me dicen que no saben si será lo mismo. Y si les digo de hacerlo en Can Puiggener [barrio periférico identificado como hostil], me dicen: «¡Allí nos lincharán!». (Hombre gay, 38 años. Sabadell)

En un sentido similar, uno de los participantes en la investigación de Girona afirma:

Algunas parejas que conozco viven en Salt [pueblo colindante a Girona con un elevado porcentaje de población migrante], y no tienen ningún problema. Pero sí que..., ahora te hablo desde el desconocimiento, pero sí que me imagino que, si te morreas con otro tío en el medio de la calle Mayor de Salt, un «maricón» te lo escucharás seguro. Ahora he quedado muy bien con el colectivo de inmigrantes [rie]. (Hombre gay, 22 años)

Esta cita refleja que el participante es consciente de la carga racista de su mensaje, así como de la reproducción de estereotipos y del desconocimiento del territorio del que habla. Con todo, se ha de tener en cuenta que en una investigación como la que se ha llevado a cabo para la elaboración del presente artículo, el entrevistador representa a una institución académica —y a un determinado proyecto de investigación—, lo que condiciona el diálogo e influye en la producción del discurso de la persona entrevistada. De este modo, el entrevistado opta por justificar su posicionamiento tras verbalizar el prejuicio. Mantiene un argumento de «verdad» al asociar la migración con una

menor tolerancia a la diversidad sexogenérica, a pesar de que conoce parejas del mismo sexo que viven en Salt y que no tienen ningún problema al respecto. El estereotipo racista prevalece así sobre las experiencias conocidas.

Otro participante se refiere a Salt con la frase de «no quiero ni pensar lo que debe ser en Salt» (hombre gay, 40 años), refiriéndose a la vida de las personas LGTB que residen en dicho municipio. Los territorios a los que se les atribuye una mayor carga migrante y en los que residen las clases populares y obreras son representados como espacios en los que la diversidad sexogenérica es algo impensable, indeseable o invivable. Sin embargo, cuando esta representación se contrasta con las experiencias de las personas LGTB que residen en estos territorios señalados, los «riesgos» asociados a las clases extranjeras y populares son, en muchos de los casos, estereotipos que reafirman las jerarquías sociales. A este respecto, algunas de las personas entrevistadas de Sabadell y Girona rechazan la tesis de la socioculturalización de la LGTBfobia, y destacan algunas potencialidades de los barrios periféricos en cuanto a la aceptación de la diversidad:

Se presupone que la zona del centro de las ciudades es la más tolerante con todo tipo de personas, por lo que la gente va al centro pensándose que tiene una serie de derechos que en las barriadas no existen [...] Pero muchas veces nos encontramos con la sorpresa de que en las barriadas se acepta mejor la diversidad porque están formadas por elementos y componentes de diversidad. (Profesional del sector educativo. Sabadell)

En todo caso, es importante destacar que, en muchas ocasiones, las percepciones sobre la LGTBfobia no tienen que ver tan solo con el entorno, sino también con los recursos personales y sociales que ayudan a hacer frente a las adversidades por tener una orientación sexual y/o una identidad de género no hegemónica. El capital cultural, las redes afectivas, el origen sociocultural, los recursos económicos, la edad o el género juegan un papel crucial en las experiencias y las percepciones del colectivo LGTB. De este modo, las personas con mayor capital cultural, económico y social tienen más estrategias y alternativas para hacer frente a las situaciones de discriminación. A modo de ejemplo, un hombre gay de mediana edad, propietario de una empresa y perteneciente a una familia burguesa de Sabadell «de toda la vida» consideraba que no había experimentado ningún tipo de discriminación, porque, en sus propias palabras, «somos [él y su esposo] una referencia en la ciudad». El origen sociocultural y el éxito profesional parecen conceder a esta persona un elevado estatus, que aparentemente no se ve afectado por su orientación sexual (socialmente más aceptable en tanto que está casado con su novio de siempre). Por tanto, las posiciones vitales están atravesadas por múltiples factores de privilegio y desigualdad que dotan a cada persona de distintos niveles de recursos y de poder para hacer frente a las adversidades. Por todo ello, pensar que la liberación de las personas LGTB depende únicamente de la cuestión identitaria es una falacia que conlleva ignorar otras lógicas sociales que determinan distintas posiciones, capacidades y posibilidades.

6. Conclusiones: pensando desde fuera de la gran ciudad

Los estudios sobre diversidad sexual y de género en el entorno urbano todavía son muy embrionarios en España. Por tanto, nos encontramos ante la oportunidad de superar las lógicas de la gran ciudad en la configuración de este nuevo campo de estudio en los contextos de proximidad. Si somos capaces de subvertir las lógicas de la gran ciudad como espacio hegemónico para la producción de significados, discursos y representaciones de la diversidad sexual y de género contaremos con una aproximación más rigurosa y compleja de esta temática. Pero, sobre todo, contribuiremos a construir una imagen de la diversidad sexogenérica más inclusiva respecto a otras experiencias que no pasan por la gran ciudad. Los estudios anglosajones tardaron casi dos décadas en ofrecer miradas alejadas de la gran ciudad, reificando una y otra vez la gran urbe como espacio propio de «lo LGTB».

Habida cuenta de que las personas LGTB no solo viven en las grandes ciudades, es necesario darles a todas ellas espacios de visibilidad en las investigaciones sociales para contar con estudios que puedan reflejar la realidad más amplia y compleja. En el caso catalán, si centramos el foco únicamente en Barcelona, reducimos la mirada a un escenario que solo representa una parte de la población LGTB de Cataluña. Por el contrario, si somos capaces de significar lo LGTB más allá de los grandes eventos, los escenarios de socialización y los espacios dominantes de visibilización concentrados en Barcelona, podremos ofrecer nuevas miradas y análisis sobre las geografías de la diversidad sexogenérica.

No obstante, la gran ciudad no puede ser del todo ignorada. En los casos de Girona y Sabadell se demuestra que la influencia de Barcelona es fundamental en la constitución de las historias LGTB locales. Las idas y venidas a Barcelona son innumerables, significativas y están siempre presentes en las conversaciones de las personas LGTB de ambas ciudades. Aun así, hay que matizar que esta influencia no es única ni unidireccional. Por un lado, Barcelona sedimenta los comportamientos y las experiencias de sexiliados y visitantes puntuales. Por otro lado, las dinámicas globales que proyectan representaciones y costumbres ejercen también una influencia importante en ambas ciudades sin pasar por el filtro previo de Barcelona. Es decir, la cultura LGTB globalizada se amplifica, además, a través de Internet, de los viajes de ocio o de trabajo, así como a través de otras experiencias que las personas LGTB adquieren al margen de la gran ciudad. En resumen, son las interacciones constantes entre la gran ciudad de referencia (Barcelona), las dinámicas globales y las particularidades locales las que configuran las experiencias, las representaciones y los discursos LGTB de Girona y Sabadell. Todo ello teniendo en cuenta las trayectorias vitales, los recursos y las posiciones de poder de cada persona, así como el contexto social y cultural del lugar donde habita.

Finalmente, se ha visto que la construcción de alteridades culturales y económicas resulta determinante en las percepciones espaciales de la LGTBfobia. La vinculación de la LGTBfobia con una otredad configurada por marcadores

étnico-clasicistas contribuye a la ordenación simbólica del espacio urbano a través de la construcción social de la dicotomía *seguridad/inseguridad*. Al mismo tiempo que advertir de las peligrosas consecuencias de estas representaciones, se ha subrayado la importancia de factores tales como el género, la edad, las redes afectivas o la capacidad económica a la hora de percibir y gestionar las situaciones de violencia y discriminación.

Referencias bibliográficas

- ADLER, Sy y BRENNER, Johanna (1992). «Gender and space: Lesbians and gay men in the city». *International Journal of Urban and Regional Research*, 16 (1), 24-34.
<<https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.1992.tb00463.x>>
- ALDRICH, Robert (2004). «Homosexuality and the City: An Historical Overview». *Urban Studies*, 41 (9), 1719-1737.
<<https://doi.org/10.1080/0042098042000243129>>
- ANNES, Alexis y REDLIN, Meredith (2012). «Coming out and Coming Back: Rural Gay Migration and the City». *Journal of Rural Studies*, 28 (1), 56-68.
<<https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2011.08.005>>
- BAILEY, Robert (1999). *Gay Politics, Urban Politics: Identity and Economics in the Urban setting*. Nueva York: Columbia University Press.
- BECH, Henning (1997). *When Men Meet: Homosexuality and Modernity*. Chicago: The University of Chicago Press.
- BELL, David (2000). «Farm Boys and Wild Men: Rurality, Masculinity, and Homosexuality». *Rural Sociology*, 65 (4), 547-561.
<<https://doi.org/10.1111/j.1549-0831.2000.tb00043.x>>
- BELL, David y VALENTINE, Gill (eds.) (1995). *Mapping Desire: Geographies of Sexuality*. Nueva York: Routledge.
- BLACK, Dan; GATES, Gary; SANDERS, Seth y TAYLOR, Lowell (2002). «Why do gay men live in San Francisco?». *Journal of Urban Economics*, 51 (1), 54-76.
<<https://doi.org/10.1006/juec.2001.2237>>
- BOELLSTORFF, Tom y LEAP, William (2004). «Introduction: Globalization and “New” Articulations of Same-Sex Desire». En: LEAP, William y BOELLSTORFF, Tom (eds.). *Speaking in Queer Tongues: Globalization and Gay Language*. Urbana: University of Illinois Press, 1-21.
- BROWN, Gavin (2008). «Urban (Homo)Sexualities: Ordinary Cities and Ordinary Sexualities». *Geography Compass*, 2 (4), 1215-1231.
<<https://doi.org/10.1111/j.1749-8198.2008.00127.x>>
- (2012). «Homonormativity: A Metropolitan Concept That Denigrates “Ordinary” Gay Lives». *Journal of Homosexuality*, 59 (7), 1065-1072.
<<https://doi.org/10.1080/00918369.2012.699851>>
- BROWNE, Kath (2011). «Beyond Rural Idylls: Imperfect Lesbian Utopias at Michigan Womyn’s Music Festival». *Journal of Rural Studies*, 27 (1), 13-23.
<<https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2010.08.001>>
- CÁCERES FERIA, Rafael y VALCUENDE DEL RÍO, José María (2014). «Globalización y diversidad sexual, gays y mariquitas en Andalucía». *Gazeta de Antropología*, 30 (3).
- CASTELLS, Manuel (1983). *The City and the Grassroots*. Berkeley: University of California Press.
- CHAMPION, Tony y HUGO, Graeme (eds.) (2016). *New Forms of Urbanization: Beyond the Urban-Rural Dichotomy*. Londres y Nueva York: Routledge.

- CHAUNCEY, G. (1994). *Gay New York: Gender, urban Culture, and the making of the gay male world 1890-1940*. Nueva York. Basic Books.
- COLL-PLANAS, Gerard (dir.) (2017). *Osona. Una comarca amb tots els colors: Pla marc per la igualtat per raó d'orientació sexual i identitat de gènere a Osona*. Recuperado el 11 de abril de 2019, de <https://www.vic.cat/viure-a-vic/dones/documents-dinteres/pla-marc-per-la-igualtat-per-rao-dorientacio-sexual-i-identitat-de-genere-a-osona/at_download/file>.
- DELGADO, Manuel (2011). *El espacio público como ideología*. Madrid: Catarata.
- DERRIDA, Jacques (1972). *Positions*. París: Les Éditions de Minuit.
- DUGGAN, Lisa (2002). «The New Homonormativity: The Sexual Politics of Neo-liberalism». En: CASTRONOVO, Russ y NELSON, Dana D. (eds.). *Materializing Democracy*. Durham y Londres: Duke University Press, 175-194.
- ERIBON, Didier (1999). *Réflexions sur la question gay*. París: Flammarion.
- GUZMÁN, M. (1997). «“Pa la escolita con mucho cuida’o y por la orillita”: A Journey through the Contested Terrains of the National and Sexual Orientation». En: NEGRO-MUNTANER, Frances y GROSGOUEL, Ramón (eds.). *Puertorican Jam: Essays on Culture and Politics*. Mineapolis: University of Minnesota Press, 209-228.
- HALBERSTAM, Judith (2005). *In a Queer Time and Place: Transgender Bodies, Subcultural Lives*. Nueva York: New York University Press.
- HIBBINS, Ray (2005). «Migration and Gender Identity among Chinese Skilled Male Migrants to Australia». *Geoforum*, 36 (2), 167-180.
<<https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2003.10.003>>
- HIGGS, David (1999). *Queer Sites: Gay Urban Histories Since 1600*. Londres y Nueva York: Routledge.
- HINDLE, Paul (1994). «Gay Communities and Gay Space in the City». En: WHITTLE, Stephen (ed.). *The Margins of the City: Gay Men's Urban Lives*. Aldershot: Arena, 7-25.
- HUARD, Geoffroy (2014). *Los antisociales: Historia de la homosexualidad en Barcelona y París, 1945-1975*. Madrid: Marcial Pons.
- HUBBARD, Philip (1999). *Sex and the City: Geographies of Prostitution in the Urban West*. Aldershot: Ashgate.
- HUBBARD, Philip y WILKINSON, Eleanor (2015). «Welcoming the World?: Hospitality, homonationalism, and the London 2012 Olympics». *Antipode*, 47 (3), 598-615.
<<https://doi.org/10.1111/anti.12082>>
- INGRAM, Gordon Brent; BOUTHILLETTE, Anne-Marie y RETTER, Yolanda (eds.) (1997). *Queers in space: Communities, public places, sites of resistance*. Seattle: Bay Press.
- KAZYAK, Emily (2011). «Disrupting Cultural Selves: Constructing Gay and Lesbian Identities in Rural Locales». *Qualitative Sociology*, 34 (4), 561-581.
<<https://doi.org/10.1007/s11133-011-9205-1>>
- KNOPP, Lawrence (1992). «Sexuality and the Spatial Dynamics of Capitalism». *Environment and Planning D: Society and Space*, 10, 671-689.
<<https://doi.org/10.1068/d100651>>
- (1994). «Social Justice, Sexuality and the City». *Urban Geography*, 15 (7), 644-660.
<<https://doi.org/10.2747/0272-3638.15.7.644>>
- (1998). «Sexuality and Urban Space: Gay Male Identity Politics in the United States, the United Kingdom, and Australia». En: FINCHER, Ruth y JACOBS, Jane N. (eds.). *Cities of Difference*. Nueva York: Guilford Press, 149-176.
- KUHAR, Roman y ŠVAB, Alenka (2014). «The Only Gay in the Village?: Everyday Life of Gays and Lesbians in Rural Slovenia». *Journal of Homosexuality*, 61 (8), 1091-1116.
<<https://doi.org/10.1080/00918369.2014.872492>>

- LA FOUNTAIN-STOKES, Lawrence (2004). «De Sexilio(s) y Diáspora(s) Homosexual(es) Latina(s): Cultura Puertorriqueña y Lo Nuyorican Queer». *Debate Feminista*, 29, 138-57.
- LANGARITA ADIEGO, Jose Antonio y SALGUERO VELÁZQUEZ, Maria Alejandra (2016). «Sexiled in Mexico City: Urban Migrations Motivated by Sexual Orientation». *Bulletin of Latin American Research*, 36 (1), 68-82.
<<https://doi.org/10.1111/blr.12523>>
- LOYD, Bonnie y ROWNTREE, Lester (1978). «Radical feminists and gay men in San Francisco: Social place in dispersed communities». En: LANEGRAN, David A. y PALM, Risa (eds.). *An Invitation to Geography*. Nueva York: McGraw Hill, 78-88.
- MARTÍNEZ-SAN MIGUEL, Yolanda (2011). «Sexilios: Hacia una nueva poética de la erótica caribeña». *América Latina Hoy*, 58, 15-30.
- MAS GRAU, Jordi y JUBANY, Olga (2019). «De la révolution sexuelle à l'inclusion sociale des expressions LGBT+. Le processus d'obtention des droits LGBT en Espagne». *Droit et cultures*, 77 (1), 53-68.
- MCGLYNN, Nick (2018). «Slippery Geographies of the Urban and the Rural: Public Sector LGBT Equalities Work in the Shadow of the "Gay Capital"». *Journal of Rural Studies*, 57, 65-77.
<<https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2017.10.008>>
- MÉRIDA JIMÉNEZ, Rafael (2016). *Transbarcelonas: Cultura, género y sexualidad en la España del siglo XX*. Barcelona: Bellaterra.
- MERTON, Robert K. (1949). *Social theory and social structure: Toward the codification of theory and research*. Glencoe, Illinois: The Free Press.
- MIRA, Alberto (2004). *De Sodoma a Chueca: Una historia cultural de la homosexualidad en España en el siglo XX*. Barcelona y Madrid: Egales.
- MORT, Frank y NEAD, Lynda (eds.) (1999). *Sexual Geographies, New Formations 37*. Londres: Lawrence and Wishart Press.
- MULLER, Tiffany (2013). «Ordinary (small) cities and LGBQ lives». *ACME: An International E-Journal for Critical Geographies*, 12 (2), 279-304.
- NASH, Catherine (2013). «The Age of the "Post-Mo"? Toronto's Gay Village and a New Generation». *Geoforum*, 49, 243-252.
<<https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2012.11.023>>
- ORTEGA ARJONILLA, Esther y PLATERO MÉNDEZ, R. Lucas (2015). «Movimiento feminista y trans* en la encrucijada: Aprendizajes mutuos y conflictos productivos». *Quaderns de Psicologia*, 17 (3), 17-30.
<<https://doi.org/10.5565/rev/qpsicologia.1280>>
- PHILLIPS, Richard; WATT, Diane y SHUTTLETON, David (eds.) (2000). *De-Centring Sexualities: Politics and Representations beyond the Metropolis*. Londres y Nueva York: Routledge.
- PLATERO, Raquel (Lucas) (ed.) (2012). *Intersecciones: Cuerpos y sexualidades en la encrucijada*. Barcelona: Bellaterra.
- PROBYN, Elspeth (1995). «Lesbians in space: Gender, sex and the structure of missing». *Gender, Place and Culture*, 2 (1), 77-84.
<<https://doi.org/10.1080/09663699550022107>>
- PUAR, Jasbir (2007). *Terrorist assemblages: Homonationalism in queer times*. Durham y Londres: Duke University Press.
- RODÓ-DE-ZARATE, Maria (2015). «Young lesbians negotiating public spaces: An intersectional approach through places». *Children's Geographies*, 13 (4), 413-434.
<<https://doi.org/10.1080/14733285.2013.848741>>

- SIBALIS, Michael (2004). «Urban Space and Homosexuality: The Example of the Marais, Paris' "Gay Ghetto"». *Urban Studies*, 41 (9), 1739-1758.
<<https://doi.org/10.1080/0042098042000243138>>
- SMITH, Geoffrey (2012). «Sexuality, Space and Migration: South Asian Gay Men in Australia». *New Zealand Geographer*, 68 (2), 92-100.
<<https://doi.org/10.1111/j.1745-7939.2012.01229.x>>
- VASQUEZ DEL AGUILA, Ernesto (2014). *Being a Man in a Transnational World: The Masculinity and Sexuality of Migration*. Londres y Nueva York: Routledge.
- VIVEROS VIGOYA, Mara (2016). «La interseccionalidad: Una aproximación situada a la dominación». *Debate Feminista*, 52, 1-17.
- WESTON, Kath (1995). «Get thee to a big city: Sexual imaginary and the great gay migration». *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies*, 2, 253-277.
<<https://doi.org/10.1215/10642684-2-3-253>>
- WHITTLE, Stephen (ed.) (1994). *The Margins of the City: Gay Men's Urban Lives*. Aldershot: Arena.
- WIENKE, Chris y HILL, Gretchen J. (2013). «Does Place of Residence Matter?: Rural-Urban Differences and the Wellbeing of Gay Men and Lesbians». *Journal of Homosexuality*, 60 (9), 1256-1279.
<<https://doi.org/10.1080/00918369.2013.806166>>

Pràctiques espacials de supervivència realitzades per *travestis* i dones trans llatinoamericanes a la ciutat de Barcelona*

Marcio Jose Ornat
Joseli Maria Silva

Universidade Estadual de Ponta Grossa. Department of Geosciences
geogenero@gmail.com
joseli.genero@gmail.com

Alides Baptista Chimin Junior

Universidade Estadual de Centro-Oeste. Campus Irati
alides.territoriolivre@gmail.com

Rebut: novembre de 2018
Acceptat: juny de 2019
Publicat: juliol de 2019

Resum

Aquesta reflexió analitza les pràctiques espacials de supervivència desenvolupades per *travestis*¹ i dones trans llatinoamericanes a la ciutat de Barcelona. Espanya va rebre una gran inversió després de la seva entrada a la Comunitat Europea l'any 1986, la qual cosa li va permetre gaudir d'un gran creixement econòmic. El diferencial espacial que va produir aquesta situació va constituir un element d'atracció de *travestis* i de dones trans llatinoamericanes cap a aquest país. No obstant això, la gran recessió espanyola desencadenada per les turbulències financeres dels anys 2007 i 2008 va generar un moviment de retorn de les persones migrants. Tot i que gran part de la comprensió dels fluxos migratoris entre països estigui relacionada amb el funcionament del mercat laboral, tractant-se de *travestis* i de dones trans, el lucre de la prostitució a Espanya forma part de les pràctiques espacials de supervivència. Davant d'això, és de gran importància entendre aquest fenomen, ja que està relacionat amb els sistemes d'opressió que *travestis* i dones trans llatinoamericanes elaboren les seves pràctiques de supervivència espacial a Barcelona.

Paraules clau: *travestis*; dones trans; prostitució; espai; migració

* El text ha estat traduït del portuguès al català per Maria Prats Ferret, professora del Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona.

1. S'ha mantingut la paraula original del portuguès *travesti*, utilitzada pels autors de l'article.

Resumen. *Prácticas espaciales de supervivencia de travestis y mujeres trans latinoamericanas en la ciudad de Barcelona*

Este texto analiza las prácticas espaciales de supervivencia llevadas a cabo por *travestis* y mujeres trans latinoamericanas en la ciudad de Barcelona. España recibió una importante inversión con la entrada en la Comunidad Europea en el año 1986, lo que supuso un gran crecimiento económico. El diferencial espacial que produjo dicha situación fue un elemento relevante en la atracción de *travestis* y de mujeres trans latinoamericanas hacia España. Sin embargo, la gran recesión española desencadenada por la crisis financiera de los años 2007 y 2008 produjo un movimiento de retorno de las personas migrantes. Aunque gran parte de la comprensión de los flujos migratorios entre países está relacionada con el funcionamiento del mercado laboral, tratándose de *travestis* y mujeres trans, la rentabilidad de la prostitución en España compone prácticas espaciales de supervivencia. En vista de lo expuesto, resulta de gran importancia comprender este fenómeno, pues está relacionado con sistemas de opresión que *travestis* y mujeres trans latinoamericanas elaboran prácticas espaciales de supervivencia en Barcelona.

Palabras clave: *travestis*; mujeres trans; prostitución; espacio; migración

Résumé. *Pratiques spatiales de survie menées par des travestis et des femmes trans latino-américaines dans la ville de Barcelone*

Ce texte analyse les pratiques spatiales de survie menées par des *travestis* et des femmes trans latino-américaines dans la ville de Barcelone, en Espagne. L'Espagne a bénéficié d'un investissement important lors de son entrée dans la Communauté Européenne (1986), ce qui lui a valu une forte croissance économique. Le différentiel spatial de la croissance économique était un élément important pour attirer les *travestis* et les femmes trans latino-américaines en Espagne. Cependant, la grande récession espagnole provoquée par la crise financière de 2007/2008 a provoqué un mouvement de retour des migrants. Bien que la compréhension des flux migratoires entre les pays soit en grande partie liée au fonctionnement du marché du travail, dans le cas des *travestis* et des femmes trans, la rentabilité de la prostitution en Espagne compose les pratiques de survie dans l'espace. Compte tenu de ce qui précède, la compréhension de ce phénomène est considérée comme extrêmement importante, car c'est dans le dialogue avec les systèmes d'oppression que les *travestis* et les femmes trans latino-américaines élaborent des pratiques spatiales de survie à Barcelone.

Mots-clés: *travestis*; femmes trans; prostitution; espace; migration

Abstract. *Spatial practices of survival by travestis and Latin American trans women in the city of Barcelona*

This text analyzes the spatial practices of survival carried out by *travestis* and Latin American trans women in the city of Barcelona, Spain. Following the country's entry into the European Community (1986), Spain received a significant investment, leading to marked economic growth. The spatial differential of economic growth was a relevant element in the attraction of *travestis* and Latin American trans women to Spain. However, the great Spanish recession triggered by the financial crisis in 2007/2008 produced a return movement of migrants. Although much of the understanding of migratory flows between countries is related to the functioning of the labor market, in the case of *travestis* and trans women, the profitability of prostitution in Spain composes spatial survival practices. In view of the above, the understanding of this phenomenon is considered of great importance, since it is in the dialogue with systems of oppression that *travestis* and Latin American trans women elaborate spatial practices of survival in Barcelona.

Keywords: *travestis*; trans women; prostitution; space; migration

Sumari

1. Consideracions inicials	3. Les pràctiques espacials de supervivència de <i>travestis</i> i dones trans llatinoamericanes a Espanya, i més enllà
2. Prostitució i transfòbia: el desplaçament espacial com a opció forçada	4. Consideracions finals
	Referències bibliogràfiques

1. Consideracions inicials

L'objectiu d'aquesta reflexió és comprendre les pràctiques espacials de supervivència que elaboren *travestis* i dones trans llatinoamericanes residents a la ciutat de Barcelona després de la crisi de funcionament del sistema de capital a Espanya². La nostra argumentació se sustenta en els resultats de la realització de dues entrevistes semiestructurades amb persones de l'Ajuntament de Barcelona que treballen quotidianament en les temàtiques de migració, sexualitat i prostitució. Dotze diaris elaborats en els treballs de camp realitzats als carrers del districte de les Corts, als voltants del Camp Nou, estadi del Futbol Club Barcelona³, a través d'un període de voluntariat en l'organització no governamental Metges del Món Catalunya, a més de la sistematització de les dades recollides en dues webs espanyoles d'anuncis de prostitució.

Des de l'any 2006, el Grupo de Estudios Territoriais hem elaborat recerques que analitzen la vivència espacial de les persones que amb les seves vides qüestionen la pretesa naturalitat de la linealitat entre sexe, gènere i desig, que sustenta el funcionament del mecanisme del gènere (Butler, 2003; Ornat, 2009, 2013; Ornat i Silva, 2014; Silva, 2013; Silva i Ornat, 2011; Silva i Ornat, 2016a, 2016b, 2016c, 2016d; Cabral et al., 2013).

Pel que fa a la utilització en aquesta reflexió de la paraula *trans*, cal dir que s'utilitza correntment a la literatura anglòfona per referir-se a la categoria *transgender*, que s'entén que engloba una àmplia gamma de varietat de vivències trans que reconeixen el paper del sexe en la performativitat de gènere. Així, en aquesta discussió, la paraula *trans* es relaciona amb persones femenines que, amb les seves pràctiques sociosexuals, qüestionen la linealitat entre sexe, gènere i desig (Browne i Lim, 2010; Browne, 2004; Browne et al., 2010; Valentine, 2007; Doan, 2007; Doan 2010; Girshick, 2008; Hines, 2010; Knopp, 2004; Nash, 2010; Rooke, 2010).

D'altra banda, quan tractem de *travestis*, a partir de les reflexions de Silva (2009) i d'acord amb el contacte establert i amb la convivència experimentada amb *travestis* brasilenyes del sud, entenem que el terme *travestis* es refereix a una recerca constant i integral de la feminitat a partir de la relació entre vestit, maquillatge, complements i comportaments socials. Però, més enllà d'això,

2. Recerca postdoctoral finançada per la Coordinació de Perfeccionament del Personal de Nivell Superior (CAPES). Procés: POS-DOC 99999.006096/2015-08.
3. Àrea de concentració de la prostitució de *travestis* i de dones trans llatinoamericanes.

també té a veure amb la recerca constant de la transformació del cos a partir de la utilització d'hormones i de silicona, sense que això acabi amb una operació de transgenitalització.

Atès que parlem de la vivència espacial de *travestis* i dones trans llatinoamericanes a Barcelona, considerem que aquestes vivències dialoguen amb les formes de denominació en el lloc de destí del procés migratori. Segons Missé (2012)⁴, la paraula *trans* engloba tres identitats a la Ciutat Comtal: transsexual, transgènere i *travesti*. Segons aquesta discussió, encara que aquestes tres paraules estiguin relacionades amb configuracions d'identitat específiques, referides a la pròpia divisió interna del moviment trans a Barcelona, el terme també pot ser utilitzat pels tres grups, en el sentit de la pròpia variació territorial. Tal com han afirmat Massey (2008) i McDowell (1999), les construccions d'identitat i, en el cas d'aquesta discussió, les relacionades amb les *travestis* i les dones trans es conformen segons determinades espacialitats i temporalitats, afirmant aquestes reflexions sobre la necessitat de pensar l'espai en tant que relacional, pel fet que aquest es defineix en les pràctiques socioespacials i en les relacions socials i de poder. Pel fet que cada grup defensa les seves especificitats d'autoidentificació, al llarg del text utilitzem les denominacions *travestis* i *dones trans*, d'acord amb el procés de denominació castellana relacionat amb la *mujer trans*, tenint en compte l'especificitat espacial d'aquesta identificació. Per tant, tal com argumenta Butler (2003), la identitat ha de ser vista com una pràctica significant, relacionada amb subjectes culturalment intel·ligibles, resultants de la vida lingüística i quotidiana.

La vivència de *travestis* i dones trans a Llatinoamèrica està constituïda per un conjunt d'exclusions socials i prohibicions espacials. És a través dels territoris intraurbans i discontinus de la prostitució que aquestes persones estableixen les seves pràctiques quotidianes de supervivència. Per tant, aquesta reflexió tracta de les pràctiques espacials de supervivència a Barcelona com una de les possibles derivades de recerca de conquestes territorials cada vegada més grans, que assoleixen diverses escales espacials que superen els límits municipals i nacionals llatinoamericans, i Espanya —més específicament Barcelona— és una d'aquestes destinacions.

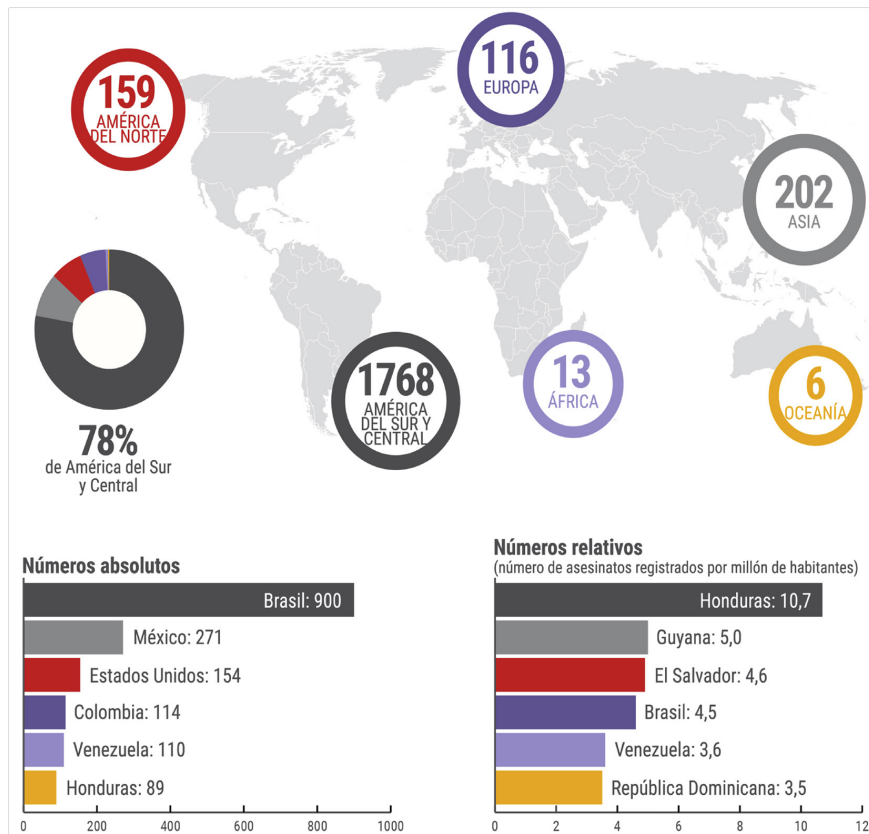
2. Prostitució i transfòbia: el desplaçament espacial com a opció forçada

L'Observatori de Persones Trans Assassinades (Trans Murder Monitoring —TMM) és un projecte d'enquesta sistemàtica, seguiment i anàlisi d'assassinats de persones trans a tot el món. Va ser iniciat l'any 2009 a partir d'una col·laboració entre Transgender Europe (TGEU) i la revista *Liminalis: A Journal for Sex/Gender Emancipation and Resistance*. Aquell mateix any el pla es va transformar en el projecte d'investigació *Transrespect versus Transphobia Worldwide*, de Transgender Europe⁵ (vegeu la figura 1).

4. Font: <<http://fundacionbetiko.org/>>.

5. <<http://transrespect.org>>.

Figura 1. Observatori de persones trans assassinades (TMM) de Transgender Europe

Font: <<https://transrespect.org/es/>>.

En l'actualització de les dades realitzada el 30 de març de 2017, el projecte *Transrespect versus Transphobia Worldwide* va publicar les seves dades: 2.343 homicidis de persones trans, registrats als 69 països on es fa aquest seguiment, al llarg del període que va de l'1 de gener de 2008 al 31 de desembre de 2016. Assenyalem que, d'aquest total, 1.834 van tenir lloc a l'Amèrica del Sud i que el 64% de totes les persones eren treballadors sexuals.

Les dades acumulades de l'1 de gener de 2008 a 30 de setembre de 2016 ja assenyalaven un total de 2.264 morts de persones trans, en el comunicat de 20 de novembre de 2016 s'indicava que aquesta enquesta representava només la punta de l'iceberg pel que feia a la mort de persones trans arreu del món⁶.

6. Font: <<http://transrespect.org/es/tmm-trans-day-remembrance-2016/>>. Consulta: 5 d'abril de 2017.

Bryant i Vidal-Ortiz (2008) afirmen que la manera com l'homofòbia ha estat pensada per les ciències socials apunta cap al fet que es produeix en intersecció amb altres vectors de relacions de poder, com les relacions interseccionals que tenen lloc a partir de grups de renda, qüestions ètniques, racials o de nacionalitat.

Segons els autors, aquest terme va ser encunyat per George Weinberg (1972) en el seu llibre *Society and the Healthy Homosexual*. Tot i que va ser creat a partir de la psicologia, considerem que aquestes relacions homofòbiques o, específicament en el cas de la nostra problemàtica, aquestes relacions trans-fòbiques es produeixen a través d'espacialitats, com han evidenciat tant la discussió de Mott et al. (2002) com la de Cabral et al. (2013). Per tant, la trans-fòbia (que és una forma específica de fòbia a *travestis* i a dones transsexuals) s'entén com les actituds i les accions excloents, basades en consideracions sobre l'homosexualitat i els homosexuals, en les seves existències més diverses, com a desviades, malaltes, perverses, pecadores, immorals, corrompudes, etc. Per tant, tal com s'ha esmentat a la introducció d'aquesta reflexió, el nostre argument és que el canvi espacial de *travestis* i dones trans entre l'Amèrica Llatina i Espanya està motivat per la recerca de condicions millors de supervivència. Així doncs, aquest desplaçament espacial es configura per la composició de forces d'expulsió, relacionades de forma macro amb la transfòbia, i forces d'atracció, relacionades amb un lucre més elevat, comparativament, en la prostitució a Europa i, en el cas específic d'aquesta discussió, en la prostitució a Barcelona.

Segons *El Diàrio*⁷, més del 90% de les dones que exerceixen la prostitució a Espanya són migrants. D'aquest total, un 95% viu de la prostitució a causa de les estretones de les seves circumstàncies de vida. La publicació destaca que, d'aquestes, una gran part fa referència a *travestis* i a dones trans. Aquest conjunt de constreïments espacials està relacionat amb la impossibilitat d'accedir al mercat de treball, per l'exclusió que resulta de la imbricació entre el funcionament del sistema de capital i el mecanisme de gènere.

En una entrevista sobre el mateix tema publicada a *El Diàrio*, una dona trans afirma:

Nosotras [las transexuales] somos un colectivo especialmente rechazado, la gente no nos respeta del todo, los gays y las lesbianas pueden conseguir trabajo en cualquier parte, pero a nosotras prácticamente nos lanzan a la prostitución como forma de conseguir dinero⁸.

Segons Silva i Ornat (2014), els fluxos de desplaçament de *travestis* i dones trans s'estableixen segons una gran quantitat de mediacions entre elements del país d'origen, el Brasil en el cas específic de la publicació i Espanya com a destinació. Segons aquesta reflexió, els desplaçaments estan relacionats

7. Font: <http://www.eldiario.es/desalambre/inmigracion/prostitucion-inmigracion-mujeres-discriminacion-explotacion_sexual_0_152934716.html>. Consulta: 12 de juliol de 2013.

8. Ídem.

amb el desig de deixar el Brasil per la vivència de la transfòbia, per la falta d'oportunitats financeres al país d'origen o pel desig de «ser una europea», com també per la distància espacial de la família, la qual cosa possibilita una transformació del cos sense crear conflictes. Com es veu actualment, hi ha una gestió diària dels mecanismes de regulació, una acció que forma part d'una paradoxa contínua de les relacions espacials i il·legals. La dinàmica de la migració transfronterera que realitzen aquestes persones forma part del que Sassen (2003) anomena «contrageografias de la globalización», és a dir, en certa manera forma part d'una economia subterrània, però que també utilitza la infraestructura de l'economia formal.

En el cas de l'economia formal, Espanya ha experimentat un augment de la inversió estrangera des del començament de la seva participació a la Comunitat Europea l'any 1986. En un període de dotze anys, el producte interior brut del país va créixer de 233,1 mil milions de dòlars americans a 1,5 bilions de dòlars americans⁹. Segons Silva i Ornat (2014), el fet que el Brasil no vagi experimentar aquest creixement econòmic en el mateix període¹⁰ va suposar una diferència que va constituir un element rellevant d'atracció de *travestis* i dones trans cap a Espanya (Silva i Ornat, 2014).

La gran recessió espanyola provocada per la crisi financera dels anys 2007 i 2008 (Bentolila et al., 2012; Ferreiro i Serrano, 2012) altera el flux migratori entre aquests països. Amb una taxa de creixement del PIB l'any 2013 (Banc Mundial) del -1,23% i una taxa d'atur del 26,6%, el flux migratori específic entre el Brasil i Espanya va ser de 20.489 persones l'any 2018 (Instituto Nacional de Estadística¹¹). El 2011, segons Juliano Corregido (2012), l'emigració va superar la immigració. Aquesta reducció dels fluxos migratoris per país d'origen es mostra al gràfic 1¹².

Segons Juliano Corregido (2012), hi ha una tendència que pot perllongar-se i produir una disminució de la població espanyola. És important assenyalar que, segons l'autora, només el 10% de les persones que marxen tenen aquesta nacionalitat, cosa que demostra un reflux dels corrents migratoris. Així, la crisi econòmica espanyola produeix simultàniament un moviment de retorn als països de Llatinoamèrica i una reorganització de les pràctiques de supervivència espacial a Espanya relacionades amb el lucratiu mercat de la prostitució a Barcelona.

Alguns exemples de l'organització espacial de la prostitució a la Ciutat Comtal fan referència als voltants de l'Arc de Triomf, la Rambla de Catalunya

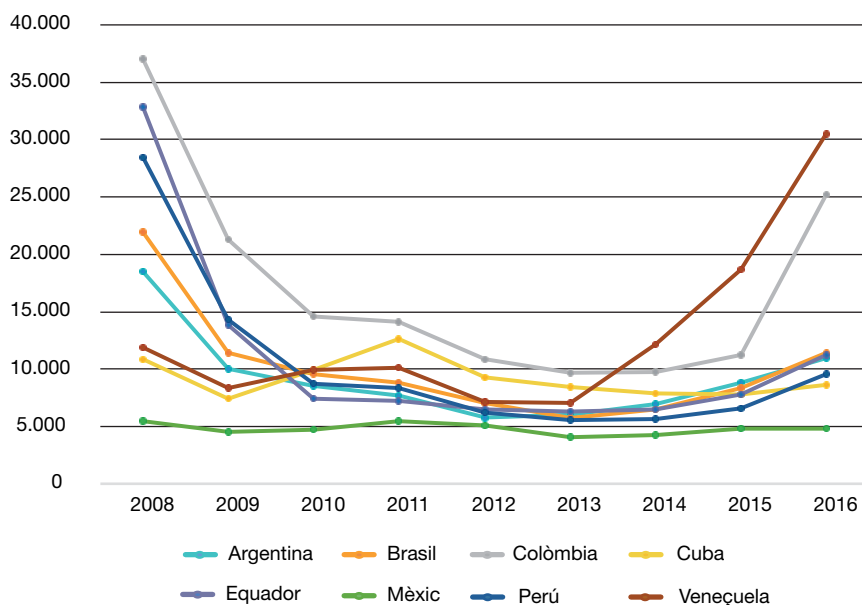
9. Font: <<http://www.worldbank.org/>>

10. El període de 1991 a 2013 comptabilitza un creixement del PIB brasiler de 528,6 milers de milions de dòlars americans a 980,9 milers de milions de dòlars americans. Font: <<http://www.worldbank.org/>>

11. Font: <<http://www.ine.es/>>

12. Font: <<http://www.ine.es/jaxi/Tabla.htm?path=/t20/p277/prov/e01/l0/&file=01004.px&L=0>>. Consulta: 5 d'abril de 2017. Els països que van ser consultats estan relacionats amb les nacionalitats de *travestis* i de dones trans que es van trobar exercint l'activitat de la prostitució al Camp Nou, districte de les Corts, a Barcelona, a través de dos treballs de camp realitzats com a equip de l'organització no governamental Metges del Món, Catalunya, durant el període que anava de l'11 de juliol al 20 de setembre de 2016.

Gràfic 1. Flux d'immigració exterior a Espanya segons el país de naixement del migrant, ambdós sexes

Font: <<https://transrespect.org/es/>>.

i, en aquest estudi de cas, els carrers del barri de les Corts, als voltants del Camp Nou, estadi del Futbol Club Barcelona.

L'existència d'estratègies espacials de supervivència està relacionada amb el fet que la prostitució és un negoci molt rendible al territori espanyol. Segons l'Associació per a la Prevenció, Reinserció i Atenció de la Dona Prostituída¹³, aproximadament el 39% dels espanyols paguen per obtenir serveis sexuals. De la mateixa manera, tal com indica l'«Informe de la Ponencia sobre la Prostitución de la Comisión Mixta de los Derechos de la Mujer de las Cortes Generales» (*Boletín Oficial de las Cortes Generales*, 2007), la despesa diària en prostitució a Espanya era d'uns 50 milions d'euros, més de 18.000 milions d'euros a l'any. Assenyalem que, atès que aquestes dades es van publicar el 2007, és lògic assumir una disminució d'aquests valors a partir de la crisi econòmica espanyola dels anys 2007-2008, la qual cosa dona lloc a canvis en el propi funcionament de la prostitució i en les pràctiques de supervivència espacial.

Tot i que una gran part de la comprensió dels fluxos migratoris entre països està relacionada principalment amb el funcionament del sistema de capitals, tal com va afirmar Mészáros (2002), i del mercat laboral, en el cas de les dones

13. Font: <<http://apramp.org/>>.

travestis i trans, que, com s'ha vist anteriorment, difícilment troben oportunitats d'ocupació a l'Amèrica Llatina, la rendibilitat de la prostitució de *travestis* i dones trans a Espanya constitueix un element d'elecció espacial.

La incapacitat del sistema per funcionar segons una veritable igualtat també està relacionada amb el funcionament del gènere com a mecanisme, el qual regula les pràctiques humanes i crea ficcions de feminitats i de masculinitats com si fossin naturals, tal com va proposar Butler (2003). Aquest mecanisme, sostingut mitjançant la relació entre el sexe, el gènere i el desig, i alimentat per discursos mèdics, jurídics, biològics i, segons entenem, per discursos teològics monoteistes, produeix identitats de gènere intel·ligibles i intel·ligibles. Està relacionat amb un sistema d'intel·ligibilitat que ignora la humanitat de les persones, i entre elles les *travestis* i trans (Butler, 2008). Davant de la crisi econòmica espanyola i el funcionament excloent del mecanisme de gènere, les *travestis* i les dones trans llatinoamericanes desenvolupen pràctiques de supervivència espacial, lluitant per romandre en territori espanyol a través de la prostitució a Barcelona.

Més concretament, aquest text es basa en els debats geogràfics actuals sobre la complexitat de la vida quotidiana de *travestis* i dones trans, formada per un procés continu de prohibició espacial i de l'establiment d'estratègies espacials de supervivència que estan relacionades amb la paradoxa entre espais prohibits i espacialitats relacionades amb la prostitució (Boulevard, 2013; Lee, 2013; Nikaratty, 2013; Ornat, 2009, 2013; García Reyes, 2013; Riquelme, 2013; Silva, 2013).

L'espai prohibit s'estableix a partir de l'exercici de pràctiques reguladores realitzades per persones que ocupen el centre de les relacions de poder. Es refereix a la lògica de funcionament de les relacions de poder, ja que es «revela amb tota la seva força quan es desafia l'ordre, i els intents de transgressió de l'ordre revelen els límits espacials que no s'han de superar per mantenir l'ordre» (Silva, 2013: 159). Aquest ordre està relacionat, en la vida de *travestis* i dones trans, amb el funcionament del gènere com a mecanisme (Butler, 2003), com a matriu excloent.

Segons Butler (2003), aquesta matriu, que produeix identitats de gènere coherents, exigeix la producció simultània d'éssers abjectes. Precisament, l'autora anomena *abjectes* aquelles persones que viuen a les zones invisibles i inhabitables de la vida social i, des del nostre punt de vista, a través dels espais inhabitables. És gent que no gaudeix dels mateixos drets, que viu per sota del que s'anomena *subjecte*. Com es veu en les seves paraules, el subjecte està constituït per la «fuerza de la exclusión y la abyección, una fuerza que produce un exterior constitutivo del sujeto, un exterior abyecto que, después de todo, es "interior" al sujeto como su propio repudio fundacional» (Butler, 2008: 20). Entenem, segons assenyalen Freixas Farré i Juliano Corregido (2008), que és aquesta lògica de la jerarquia la que produeix una vida de marginació social.

Segons García Reyes (2013), les dones trans (i entenem que aquestes declaracions també dialoguen amb l'experiència *travesti*) s'identifiquen amb aquelles persones que van néixer amb les característiques biològiques associades a

l'univers masculí. No obstant això, construeixen la seva identitat segons les pràctiques femenines, transgredint la linealitat entre sexe, gènere i desig, amb la qual cosa esdevenen un cos abjecte. Com assenyala l'autora, no hi ha cap continent en el qual les condicions de vida dels individus trans siguin reconegudes políticament ni socialment¹⁴. L'absència d'una condició de ciutadania suposa per a ells una situació constant de violència estructural que, en la majoria dels casos, culmina amb persecució, maltractaments i mort.

Segons García Reyes (2013), la vida espacial d'aquestes dones trans té lloc segons la criminalització de la seva identitat, com a conseqüència de la incapacitat de les institucions socials per garantir-ne els drets bàsics.

L'experiència de violència estructural de *travestis* i trans no es refereix exclusivament a la violència física o psicològica, sinó que també està relacionada amb la violència econòmica, que obliga aquestes persones a exercir la prostitució.

Considerem que la violència econòmica es maximitza a Espanya com a conseqüència de la gran recessió espanyola iniciada l'any 2007 (Bentolila et al., 2012; Ferreira i Serrano, 2012).

Per tant, corroborant les declaracions de Juliano Corregido (2012), les condicions de vida es veuen alterades per la crisi econòmica, la qual cosa produeix canvis en les pràctiques de supervivència dels migrants i, en el nostre cas, *travestis* i dones trans llatinoamericanes residents a Barcelona.

El 2007 Espanya elabora la Llei d'identitat de gènere, que produeix alteracions formals en les condicions de vida de les dones trans (García Reyes, 2013). Així i tot, segons García Reyes (2013), no s'hi visualitza una transformació de la iniquitat social que va més enllà de la perspectiva formal. L'existència de les *travestis* i de les dones trans es veu creuada per espais prohibits i per espais de reproducció social relacionats amb l'activitat de la prostitució, locals d'exclusió i d'acollida, al llarg de processos contradictoris i complementaris. La capacitat de prohibició socioespacial proporciona l'enfortiment de l'activitat de la prostitució, atès que aquest és un àmbit que els possibilita reconeixement social, sigui com sigui. Com mostra Ornat (2009), exclusió i inclusió no són oposats, sinó complementaris, atès que formen una vivència espacial paradoxal de *travestis* i dones trans en activitats de prostitució.

Segons les afirmacions realitzades per Boulevard (2013), Lee (2013), Nikaratty (2013) i Riquelme (2013), la geografia de les *travestis* i de les dones trans és feta per exclusió, per prohibició espacial i per violència. Tanmateix, també està feta per la lluita per la supervivència. Segons Boulevard (2013: 79), la vida de les dones trans és una lluita sense fi: «lluita contra la mort, lluita contra els prejudicis, lluita per la supervivència». Aquestes discussions evidencien també que la prostitució és una activitat que forma part de l'existència de diverses *travestis* i dones trans. Aquesta activitat té un costat pervers, però també un de positiu pel que fa la possibilitat d'ascendir socialment, la qual ha estat sobrevinguda pels guanys que pot proporcionar la prostitució. Com afirma Nikaratty

14. Primera Conferència Internacional d'Identitat de Gènere i Drets Humans, organitzada a Barcelona el mes juny de 2010 (García Reyes, 2013).

(2013), el seu somni era venir a Europa i aconseguir els diners que li permetessin costejar dos apartaments mitjançant l'exercici de la prostitució, perquè al retornar no hagués de dependre més d'aquesta activitat. D'acord amb aquesta reflexió, les *travestis* i les dones trans han bastit ponts de desplaçament entre l'Amèrica Llatina i Espanya que estan relacionats amb amigues que varen tenir èxit en l'exercici de la prostitució espanyola, i això els facilita que s'incorporin a aquesta activitat.

Aquesta afirmació es relaciona amb el que defensa Juliano (Lurbe, 2000), ja que la migració no és un fenomen asexual. Al contrari, està relacionat amb el gènere i les sexualitats. Aquesta discussió apunta que la migració fa referència a l'ocupació de llocs de treball que la població receptora rebutja. Així doncs, existeixen avantatges espacials relacionats amb el moviment migratori. Tal com assenyalen Silva i Ornat (2014), aquests avantatges estan relacionats amb el lucre de l'activitat de la prostitució en el territori espanyol.

Si l'activitat de la prostitució té relació amb el funcionament del gènere com a mecanisme, és també una de les estratègies de supervivència que desenvolupen les *travestis* i les dones trans per fer front a l'actuació del sistema del capital, que és incapaç de treballar d'acord amb una perspectiva d'igualtat substantiva, i encara més després de l'inici de la gran recessió espanyola que va tenir lloc els anys 2007 i 2008. Comprenem el gènere com a sistema del capital pel que fa als mecanismes d'opressió, atès que es tracta de mètodes que permeten controlar operacions dels cossos. Així doncs, a partir de la imaginació propiciada per les afirmacions de Scott (1995), en diàleg amb Hartmann (1976), s'afirma que el sistema de capital i el mecanisme de gènere, encara que siguin dos mecanismes distints, estan relacionats. A més, com que no hi ha res que sigui casual, es donen trobades situades que produeixen experiències contextuais (Kelly, 1979). Seguint Foucault (1977), podem afirmar que aquests mecanismes realitzen una subjecció constant de les persones mitjançant una imposició de docilitat o d'utilitat. Cal assenyalar que, segons l'autor, cada mecanisme està relacionat amb una formació específica del saber i amb un exercici específic del poder.

Tractant-se del sistema del capital, tal com es veu a l'afirmació de Mészáros (2002: 268), «seria un miracle si el "microcosmos" del sistema del capital fos ordenat segons el principi d'igualtat real. En conjunt, aquest sistema no pot mantenir-se sense reproduir, amb èxit i de manera constant, les relacions de poder històricament específiques». Així doncs, per l'autor, la constitució del sistema de capital, feta per personificacions del treball, del capital i de l'Estat, no pot ser més que la pròpia perpetuació d'un conjunt d'injustícies fonamentals.

Entenem que les pràctiques espacials de supervivència, que són elaborades per *travestis* i dones trans llatinoamericanes residents a la ciutat de Barcelona, tenen relació amb la crisi de funcionament del sistema del capital a Espanya, però també com a funcionament del mecanisme de gènere, per dos motius. Primerament, pel fet que comprenen un grup que és dissident respecte a la linealitat entre sexe, gènere i desig, i, per tant, dialogant amb el funcionament del mecanisme de gènere. Així doncs, comprenem aquesta relació, sustentada en les afirmacions de Butler (1997). Segons l'autora, existeix, d'una banda,

una objecció marxista respecte als estudis culturals com si la problematització de la cultura disminuís el marxisme. D'altra banda, l'autora identifica una tendència a relegar la comprensió de nous moviments socials a l'esfera del cultural, preocupant-se del que ella anomena «merament cultural» i interpretant aquestes polítiques culturals dividides en faccions, de forma particularista.

Segons l'autora, el focus cultural de la política d'esquerra va abandonar la comprensió materialista i marxista, perquè no va tractar l'equitat econòmica o de redistribució de la riquesa produïda. Va fallar per no situar la cultura en termes de comprensió sistemàtica dels tipus de reproducció social. Segons Butler (1997), aquesta configuració neix de la presumpció que el postestructuralisme impedeix el marxisme i que qualsevol possibilitat de comprendre la vida social de manera sistemàtica es veu perjudicada per una interpretació que considera que el postestructuralisme és destructiu, relativista i políticament paralitzant. Neix d'una distinció estable entre la vida material i la cultural.

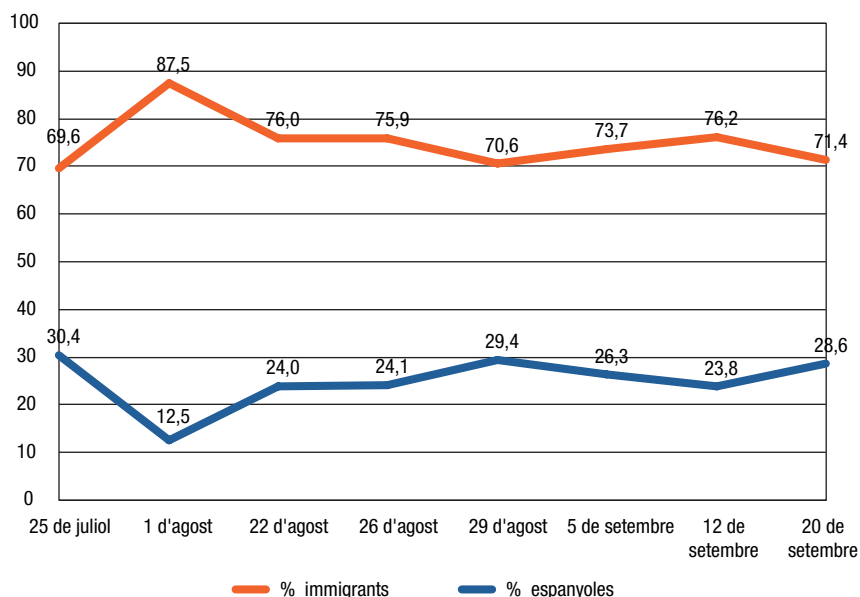
Per tant, la nostra problemàtica se sosté en l'afirmació que la vivència de les *travestis* i de les dones trans no està relacionada amb el món «merament generitzat o sexualitzat». Aquest gènere, entès com a mecanisme, no és derivat o secundari respecte al funcionament del sistema de capital i de la seva situació de crisi a Espanya, sinó que s'hi relaciona constituint uns mecanismes d'opressió que tenen com a resposta l'establiment de pràctiques espacials de supervivència realitzades per *travestis* i dones trans a Barcelona.

3. Les pràctiques espacials de supervivència de *travestis* i dones trans llatinoamericanes a Espanya, i més enllà

Les argumentacions d'aquest debat es basen en els resultats de la realització d'una entrevista amb la coordinadora de l'agència ABITS per a l'abordatge integral del treball sexual i una altra amb la regidora de Feminismes i LGTBI (Lesbianes, Gais, Transsexuals, Bisexuals i Intersexuals) / Regidoria de Districte de Sants-Montjuïc, de l'Ajuntament de Barcelona; dotze registres de diaris de camp al districte de les Corts, als voltants del Camp Nou —estadi del Futbol Club Barcelona—, on té lloc la pràctica de la prostitució de carrer per part de *travestis* i dones trans; a més de l'anàlisi de les dades recollides a *Erosguía* i *Mileroticos*, webs espanyoles d'anuncis relacionats amb l'exercici de la prostitució. A partir dels dotze treballs de camp realitzats a través d'un període de voluntariat a l'organització no governamental Metges del Món, Catalunya, va ser possible cartografiar les nacionalitats i la pròpia organització espacial de l'exercici de la prostitució al Camp Nou, com es veu als gràfics 2 i 3 i a l'organització espacial respectiva.

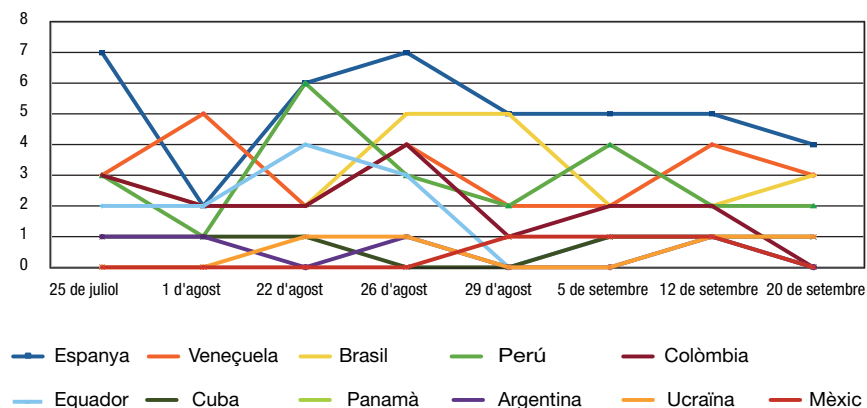
Tal com s'ha vist als gràfics 2 i 3, aproximadament el 70% de les dones trans que exerceixen la prostitució al Camp Nou són migrants (gràfic 2). Pel que fa referència específicament a cada nacionalitat (gràfic 3), les principals són, percentualment, les peruanes, les veneçolanes, les colombianes i les brasileres. En destaca el fet que, del total de persones que exerceixen la prostitució, hi trobem un màxim de 29 dones trans el dia 26 d'agost i un mínim de 14 el dia 20 de setembre de 2016.

Gràfic 2. Distribució relativa de les dones trans en l'activitat de prostitució a l'àrea del Camp Nou. Informació detallada per dia de treball de camp i segons si són espanyoles o immigrants

Font: treball de camp realitzat al Camp Nou entre els dies 25 de juny i 12 de setembre de 2016.

Gràfic 3. Dones trans en l'activitat de prostitució a l'àrea del Camp Nou. Informació detallada per dia de treball de camp i segons si són espanyoles o immigrants

Font: treball de camp realitzat al Camp Nou entre els dies 25 de juny i 12 de setembre de 2016.

Figura 2. Organització geogràfica de la prostitució trans per nacionalitats. Àrea del Camp Nou

Font: treball de camp realitzat al Camp Nou entre els dies 25 de juny i 12 de setembre de 2016.

Respecte a la cartografia realitzada sobre l'organització espacial de l'exercici de la prostitució de *travestis* i dones trans al Camp Nou, la vivència d'aquesta espacialitat per a la recollida de les dades de camp, i tal com s'ha evidenciat en les converses mantingudes, tant amb la coordinadora de l'agència ABITS com amb la regidora de Feminismes i LGTBI de l'Ajuntament de Barcelona, les informacions recollides evidencien que, encara que el grup fos petit, les dones trans que exerceixen la prostitució al Camp Nou treballen molt. També, a partir de l'observació del treball de camp, se les veu entrar i sortir dels cotxes constantment. En dues hores fan al voltant de quatre programes i tornen a casa seva amb uns 400 euros, la qual cosa posa de manifest que la demanda establerta en aquest lloc és de dones amb penis, atès que la majoria de les que hi ha no són operades.

Específicament en relació amb l'expressió *dona trans*, segons una coordinadora de l'agència ABITS, a Espanya s'entén que aquestes persones ja estan en un procés transsexualitzador a partir del moment en què inicien la ingesta d'hormones. A Espanya el terme *travesti* s'entén com a *crossdresser*, un home que es vesteix amb roba femenina. Així, tota persona que comença una transformació del seu cos mitjançant la utilització d'hormones, la col·locació de silicona o la realització de depilacions ja es troba en un procés transsexualitzador.

Tal com s'ha dit a l'inici d'aquesta reflexió, la vivència quotidiana de *travestis* i de dones trans que exerceixen l'activitat de la prostitució dialoga amb l'organització espacial on es desenvolupa aquesta activitat i amb les legislacions que regulen l'ús i l'ocupació de l'espai públic.

Més enllà del fet que l'exercici de la prostitució a Barcelona té lloc majoritàriament al districte de les Corts¹⁵ —específicament als voltants del Camp Nou—, un element que hem de considerar en aquesta comprensió fa referència a la disposició, l'any 2006, d'una ordenança municipal que regula l'ús de l'espai públic en aquesta ciutat. Aquesta ordenança estableix les mesures necessàries per fomentar i garantir la convivència ciutadana.

Tanmateix, a més d'un conjunt de normes d'ús de l'espai públic, els articles 39 i 40 d'aquesta ordenança també hi prohibien l'exercici de la prostitució. Concretament, l'article 39 especifica que (1) «està prohibit oferir, sol·licitar, negociar o acceptar, directament o indirectament, serveis sexuals pagats a l'espai públic», especialment a (2) «espais situats a menys de dos-cents metres de distància dels centres educatius on s'imparteixen ensenyaments del sistema general del sistema educatiu».

A l'article 40, el decret estableix les sancions relacionades amb aquesta acció: (2) «Els agents de l'autoritat o serveis municipals [...] es limitaran primer a recordar a aquestes persones que aquestes pràctiques estan prohibides per aquesta Ordenança».

Aquest mateix article estableix que, si s'insisteix a practicar aquesta activitat prohibida sense abandonar el lloc, s'iniciarà el procediment administratiu sancionador i es multarà amb 750 euros. En cas de reiteració, es considerarà falta molt greu i s'aplicaran multes per valor de 1.500 a 3.000 euros.

Cal destacar que aquesta regulació multava tant les persones que oferien serveis sexuals com les que contractaven aquests serveis.

Tal com es mostra a l'entrevista realitzada amb la regidora de Feminismes i LGTBI, encara que l'ordenança va ser elaborada l'any 2006, es va començar a aplicar el 2012, se seguia el consens polític a Barcelona que la prostitució era una activitat que hauria de ser abolida, i no protegida.

Els relats compilats al diari de camp indiquen que algunes *travestis* brasileres havien contret deutes per un import de 30.000 euros amb l'Ajuntament de Barcelona, atès que els seus llocs d'exercici de la prostitució es trobaven a l'anomenada *zona universitària*, a poca distància de les facultats de la Universitat Politècnica de Catalunya (l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona, l'Escola Tècnica Superior d'Enginyeria Industrial de Barcelona, l'Escola Politècnica Superior d'Edificació de Barcelona, la Facultat de Matemàtiques i Estadística i el Barcelona Knowledge Campus), totes localitzades al Camp Nou.

Per tant, és lògic entendre que aquesta ordenança municipal hagi interferit en la lògica de l'activitat de la prostitució al Camp Nou, la qual cosa explica en part el reduït nombre de dones trans que hi treballen actualment.

Tal com s'explica a l'entrevista realitzada a la coordinadora de l'agència ABITS, a Espanya no hi ha cap legislació que prohibeixi la prostitució, ni cap llei que protegeixi les persones involucrades en aquesta activitat, però es manté la prohibició del proxenetisme i del tràfic d'éssers humans amb la finalitat d'exploitar-los sexualment.

15. Les Corts és un dels districtes de Barcelona amb més valor al mercat immobiliari.

Segons comenta la coordinadora, després de l'aprovació d'aquesta ordenança, diversos municipis en van aprovar de similars, principalment poblacions de les zones costaneres de Catalunya, que reben un gran nombre de turistes.

Tal com s'assenyala en aquesta mateixa entrevista, encara que les *travestis* i les dones trans exerceixin l'activitat de la prostitució al Camp Nou, no viuen en aquest lloc, atès el valor dels immobles. Per tant, és evident que es mouen en espais físics molt limitats a les relacions socials que estableixen a través de la seva feina. Així doncs, el desplaçament espacial és una de les seves pràctiques de supervivència.

En relació amb una pràctica espacial específica anomenada «territori discontinu paradoxal de la prostitució *travesti*» (Ornat, 2013), del 100% de les ciutats que havien estat llocs de prostitució *travesti* en el moment de realitzar aquesta investigació, el 26,89% estaven relacionades amb altres països a més del Brasil, com ara Alemanya, Argentina, Espanya, França, Itàlia, Portugal i Suïssa. En el cas de les ciutats espanyoles que s'indiquen com a llocs d'exercici de la prostitució, hi trobem Barcelona, Bilbao, Gran Canària, Laguna de Duero, Las Palmas, Marbella, Madrid, Màlaga, Múrcia, Oviedo, Puerto de la Cruz, Reus, Salamanca, Santander, Santa Cruz de Tenerife, València i Saragossa. En el cas de les ciutats italianes, s'indiquen Bèrgamo, Brescia, Milà, Piacenza i Roma.

Aquesta altra manera de practicar la prostitució també va ser indicada al llarg de les entrevistes amb la regidora de Feminismes i LGTBI i amb la coordinadora de l'agència ABITS, segons la qual es produeix un gran desplaçament de *travestis* i de dones trans que viuen de la prostitució a Barcelona entre les ciutats de Madrid, Milà, París i Vigo. Per tant, són semblants als trasllats que realitzen les *travestis* al Brasil entre ciutats d'aquest mateix país (Ornat, 2013). L'agència ABITS també ha trobat una complexa xarxa de connexió amb Itàlia que està estructurada a partir d'una persona resident a Barcelona que porta *travestis* i dones trans de l'Amèrica Llatina a Espanya, amb la qual cosa estableix un pont entre l'Amèrica Llatina, Barcelona i Itàlia. Aquesta articulació espacial relaciona Veneçuela, Brasil, Espanya (Barcelona) i Itàlia.

Una altra connexió espacial indicada en aquesta entrevista relaciona les ciutats de Barcelona i Madrid, Milà i Florència, el nord d'Itàlia i Montpeller i Marsella, a França. Segons aquesta entrevistada, la característica de connexió espacial estava relacionada amb el tema de la documentació, pel fet que moltes *travestis* o dones trans que no disposaven de documents farien el desplaçament amb autobús a causa del menor control de la policia fronterera i de la facilitat de fer un desplaçament espacial nocturn entre ciutats en un temps de dotze a catorze hores. Les *travestis* i les dones trans que es desplacen cap a Itàlia i França serien doncs dones trans documentades.

Segons la regidora de Feminismes i LGTBI, i d'acord amb els treballs realitzats per l'Ajuntament de Barcelona, s'havia trobat un apartament on vivien set trans llatines que exercien la prostitució de luxe. D'acord amb les explicacions d'aquesta persona, aquest apartament experimentava una rotació quasi setmanal. En conversa amb aquestes dones trans, es va assenyalar que aquest apartament era un punt de connexió espacial entre Barcelona i les illes gre-

gues. Així doncs, aquests apartaments serien una connexió entre una pràctica espacial d'exercici de la prostitució relacionada amb la prostitució de carrer i la relacionada amb els anuncis.

Sobre aquesta pràctica espacial de l'exercici de la prostitució, vam recollir informacions localitzades en dues webs espanyoles d'anuncis anomenades *Erosguía*¹⁶ i *Mileroticos*¹⁷. Concretament, a la web *Erosguía* es van trobar un total de 76 anuncis durant el període de recollida, i a la web *Mileroticos* se'n van trobar prop de 50 dintre de la mateixa etapa. Dels anuncis que hi havia a les dues webs que contenien informació d'autoidentificació¹⁸, el 81% de les dades estaven relacionades amb els termes *travesti* i *trans*. Com ja s'ha comentat al present article, hi ha una plasticitat entre els termes *dona trans*, *travesti* i *trans*, assenyalant el fet que aquestes denominacions varien segons els espais habituals de la vida quotidiana (Missé, 2012; Massey, 2008; McDowell, 1999; Butler, 2003).

Respecte a la nacionalitat o a la regió d'origen, en un percentatge considerable d'anuncis aquesta informació no hi sortia¹⁹. No obstant això, en relació amb el que indicaven aquestes dades, la distribució era la següent: Brasil, un 34,78%; Espanya, un 17,39%; Veneçuela, un 15,22%; l'Amèrica Llatina, un 8,70%; Colòmbia, un 8,70%; Carib, un 6,52; Mèxic, un 4,35%; Paraguai, un 2,17%, i Puerto Rico, un 2,17%. És evident que la suma dels percentatges relacionats amb l'Amèrica Llatina suposa el 82,61% del total. A més d'aquesta informació, les dades referents a l'edat indicada a l'anunci²⁰ mostren que el grup és considerablement jove, perquè està situat en un rang que oscil·la entre els 18 i els 35 anys (de 18 a 20 anys, un 9,21%; de 21 a 30 anys, un 86,84%, i de 31 a 35 anys, un 3,95%).

Concretament, en referència a les ciutats indicades en el conjunt d'anuncis, en totes dues webs n'hi apareixien 44 d'espanyoles, 15 de les quals mostraven una intensitat superior al 2%. Eren Palma de Mallorca (un 11,1%), Madrid (un 10,3%), Barcelona (un 5,6%), Girona (un 4,8%), Lleida (un 3,8%),

16. <<http://www.erosguia.com/>>. La cerca es fa a partir de Menú > *Travestis*. Tot i així, a cada anunci pot donar-se una correspondència amb aquest terme o la utilització d'altres termes, com ara, per exemple, *trans*. Aquesta web existeix des de 2004. Els anuncis alteraven les seves posicions cada dia d'accés a la web. Dades recollides entre el 30 de juny de 2016 i el 7 de juliol de 2016.

17. <<https://www.mileroticos.com/>>. La cerca va ser realitzada a partir de *Travestis* en España > Menú > *Travestis* > Elige Provincia. En el moment de fer-ne la recollida de la informació, al peu de pàgina hi constava el missatge següent: «Suma de anuncios publicados y anuncios subidos a primera posición». La publicació de l'anunci és gratuïta. Tot i així, hi ha venda de lots de visibilitat (Anuncio Top, Destacado i Subir Automático). Dades recollides entre el 30 de juny de 2016 i el 7 de juliol de 2016. Encara que no han estat objecte de recollida de dades, hi ha unes altres webs per a la prostitució de *travestis* i dones trans a Espanya: *Nuevologo*, *Pasion*, *Sexobarato*, *Taiakashemales*, *Teletravesti*, *Travestiguide*, *Travestipro* i *LidereScott*. El volum de les webs mostra la importància i la intensitat dels contactes entre *travestis* i dones trans i clients.

18. Un 30,95% dels anuncis no tenia aquesta informació.

19. Un 63,49% dels anuncis no tenia aquesta informació.

20. Un 39,68% dels anuncis no tenia aquesta informació.

València (un 4,8%), Alacant (un 4,0%), Eivissa (un 4,0%), Màlaga (un 4,0%), Bilbao (un 2%), Sant Sebastià (un 3,2%), Sevilla (un 3,2%), Tarragona (un 2,4%) i Terrassa (un 2,4%)²¹.

Així, segons la informació obtinguda a les entrevistes realitzades amb la coordinadora de l'agència ABITS i amb la regidora de Feminismes i LGTBI, aquests llocs no funcionen com a punts fixos, sinó que són un element més de la complexitat de la prostitució de *travestis* i dones trans llatinoamericanes a Barcelona i més enllà, ja que el desplaçament espacial, considerat com un dels elements de les pràctiques espacials d'aquestes persones, no està relacionat només amb Espanya, sinó també amb diversos països d'Europa, tal com s'ha indicat anteriorment.

Durant una recerca realitzada entre 2008 i 2011 (Ornat, 2011), es van entrevistar 19 *travestis* que vivien de la pràctica de la prostitució al sud del Brasil, moltes de les quals havien tingut experiència en l'activitat de la prostitució a Europa o coneixien *travestis* que havien viscut aquesta experiència.

Aquestes entrevistes es van realitzar entre els anys 2008 i 2010, per tant, més enllà del seu contingut, la informació facilitada dialoga profundament amb la proposta d'aquesta reflexió. La *travesti* anomenada Atena²² havia indicat que en deu anys havia ajudat més de cent *travestis* a desplaçar-se a Europa. Afrodite²³ va afirmar a la seva entrevista que havia viscut cinc anys a Europa, i que va ser per aquesta experiència, que també era de millora de les condicions de vida, que «es van obrir les portes, tots els braços oberts, i vaig tornar amb una situació financera millor, comprant casa, comprant cotxe, comprant això i allò, comprant regals, amb ajuda». Aquesta millora va suposar un estalvi de 10.000 dòlars americans i la possibilitat d'adquirir béns als quals abans li era impossible accedir. A la seva entrevista, Tetis²⁴ va indicar:

[...] hi ha païes que van a Itàlia i que es fan riques en tres mesos, n'hi ha d'altres que es fan riques en tres anys i n'hi ha d'altres que en porten trenta, així que és ràpid i no és ràpid. N'hi ha algunes que triguen molt més temps i d'altres que ni ho aconsegueixen.

Dione²⁵ va explicar a la seva entrevista que havia entrat a Europa per Portugal l'any 1991 (recordem que tant Portugal com Espanya van ingressar a

21. Les altres ciutats d'Espanya amb un percentatge d'informació en anuncis inferiors al 2% eren: Algesires, Burgos, Cabanes, Castelló de la Plana, Còrdova, La Corunya, Gijón, Igualada, Las Palmas, Logroño, Los Cristianos, Lugo, Manresa, Marbella, Menorca, Múrcia, Pamplona, Ponferrada, Roquetas de Mar, Sabadell, Salamanca, Torremolinos, Torreveja, Vic, Vigo, Vilafranca del Penedès, Vitòria i Saragossa.
22. Amb l'objectiu de protegir aquestes fonts, vam optar per utilitzar noms que es referissin a les figures femenines contingudes a les mitologies grega i romana. Entrevista realitzada amb Atena, al balneari Camboriú/SC/Brasil, el 26 de maig de 2009.
23. Entrevista realitzada amb Afrodite, a Curitiba/PR/Brasil, el 31 de juliol de 2008.
24. Entrevista realitzada amb Tetis, a Florianópolis/SC/Brasil, el dia 25 de maig de 2009.
25. Entrevista realitzada amb Dione, a Londrina/PR/Brasil, el 27 de març de 2009.

la Unió Europea el 1986)²⁶, un moment en què la diferència del benefici en l'exercici de la prostitució entre l'Amèrica Llatina i Europa era immensa. Va relatar també que havia treballat a Portugal, a Espanya, a França, a Itàlia, a Suïssa i a Alemanya. Igual que Afrodite, Eris²⁷ va dir que havia construït tota la seva vida a partir del temps que havia exercit la prostitució a Europa:

[...] comprar el meu pis, el meu cotxe, tinc dues cases, una granja, i tot a través de la prostitució. Així que tot ho vaig treure d'Europa. El cost de la vida a Europa és el triple, es guanya més, tens més clients. En aquell moment cobrava en lliures esterlines, les canviava per dòlars i anava estalviant aquests diners.

Si aquests discursos mostrats més amunt feien referència a la dècada de 1990 o a l'inici del segle XXI, el discurs d'Hipòlita²⁸ ens presenta el període de transició entre el que era denominat per elles el període de «vaques grasses» i l'inici del període de «vaques magres». A l'entrevista realitzada amb aquesta *travesti* la seva vivència era concomitant amb la de la seva amiga a Espanya, l'any 2008. Així, segons el seu discurs:

[...] fa cinquanta euros el programa, però paga vuit-cents euros per setmana pel pis, entens? Llavors, per què les *travestis* que van a Europa no tornen més riques com passava abans? [...] va dir que són cinquanta euros. És dolorós, a Espanya les ciutats són les més difícils per guanyar diners, perquè no et pots quedar al carrer, només al pis, en una agència. Així que és complicat, llavors has de donar vint euros a la dona del pis, va dir que era una víctima.

Així, les pràctiques espacials de supervivència de *travestis* i de dones trans llatinoamericanes a Espanya es basen en tres grans contextos:

El relacionat amb les experiències transfòbiques quotidianes estructurades a l'Amèrica Llatina, la qual cosa en motiva el desplaçament cap a Europa.

La convivència a Barcelona prèvia a l'ordenança municipal de l'any 2006, que prohibeix la prostitució a l'espai públic, i després del començament de l'aplicació de les multes el 2012, la qual cosa, segons el nostre punt de vista, enforteix la tercera situació.

Els anuncis a la xarxa i el desplaçament entre ciutats mitjançant una pràctica específica (Ornat, 2013), a la recerca de conquestes espacials cada vegada més àmplies i de l'enfortiment de la possibilitat de romandre a Europa.

4. Consideracions finals

Aquest text analitza les pràctiques de supervivència espacial desenvolupades per *travestis* i dones trans llatinoamericanes a la ciutat de Barcelona. Al llarg de la reflexió realitzada, parlem sobre persones que viuen un procés diari continu de prohibició

26. <http://europa.eu/european-union/about-eu/countries/member-countries/spain_pt>.

27. Entrevista realitzada amb Eris, a Porto Alegre/RS/Brasil, el 21 de desembre de 2010.

28. Entrevista realitzada amb Hipòlita, a Ponta Grossa/PR/Brasil, el dia 11 de setembre de 2008.

situacional i d'establiment d'estratègies espacials de supervivència. Una imbricació paradoxal entre llocs prohibits i espacialitat relacionada amb la prostitució.

El desplaçament cap a Europa realitzat per part de *travestis* i de dones trans llatinoamericanes i, més específicament, cap a Espanya i Barcelona és un dels resultats d'un càlcul basat en la comparació dels beneficis obtinguts amb l'exercici de la prostitució a l'Amèrica Llatina i a Europa. Per tant, aquesta migració no és un fenomen asexual, ja que es constitueix obtenint avantatges mitjançant el desplaçament en relació amb la rendibilitat de la prostitució a Espanya.

Atès que aquestes experiències espacials interactuen tant amb el funcionament del mecanisme de gènere com amb el sistema de capital, la trobada entre aquests dos mecanismes és contextualitzada i produeix experiències concretes per a persones concretes. En aquest cas, per a *travestis* i dones trans llatinoamericanes.

Per tant, entenem les pràctiques de supervivència espacial de *travestis* i dones trans llatinoamericanes a Espanya a partir de tres situacions principals. La primera situació està relacionada amb una vida quotidiana estructurada a l'Amèrica Llatina d'acord amb un conjunt d'exclusions socials i de prohibicions espacials que motiven, segons la rendibilitat comparativa més gran de l'exercici de la prostitució a Espanya, el desplaçament cap a Europa. No obstant això, cal afegir uns altres elements a aquesta comprensió que conformen unes altres situacions i uns altres contextos d'anàlisi.

Un d'aquests contextos està relacionat amb la vida a Barcelona abans de l'ordenança municipal de 2006 que prohibeix la prostitució a l'espai públic de la ciutat i després de l'inici de l'aplicació de multes l'any 2012, la qual cosa fomenta l'establiment de noves pràctiques espacials per a l'exercici de la prostitució i augmenta les possibilitats de rendibilitat d'aquesta activitat mitjançant la publicitat a la xarxa o fent el que s'anomena «plaça» per part de *travestis* i dones transsexuals, és a dir, dur a terme un desplaçament entre ciutats, utilitzant una pràctica ja assenyalada en altres investigacions, a la recerca de conquestes espacials cada vegada més àmplies.

No hi ha cap línia divisòria entre aquestes accions. Al contrari, hi ha zones temporals de solapament en les quals un tipus d'exercici de la prostitució disminueix en intensitat de manera concomitant amb l'enfortiment d'una altra modalitat. En aquesta lògica d'establiment de pràctiques de supervivència, cada context posterior a l'entrada a Europa dialoga amb les forces d'expulsió en els llocs d'origen i les forces d'atracció dels llocs de destinació, experimentats abans i després del període de crisi econòmica que va tenir una punta de turbulències financeres a Espanya en els anys 2007 i 2008.

Referències bibliogràfiques

- BENTOLILA, Samuel; CAHUC, Pierre; DOLADO, Juan i LE BARBANCHON, Thomas (2012). «Two-Tier Labour Markets in the Great Recession: France versus Spain». *The Economic Journal*, 122 (562), 155-269.
<<https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.2012.02534.x>>
BOULEVARD, Glàucia (2013). «Vida de *Travesti* é Luta! Luta contra a Morte, Luta contra o Preconceito, Luta pela Sobrevivência e Luta por Espaço». A: SILVA, Joseli

- Maria; ORNAT, Marcio Jose i CHIMIN, Alides Baptista (Jr.) (ed.). *Geografias Malditas: Corpos, Sexualidades e Espaço*. Ponta Grossa: Toda Palavra, 69-81.
- BROWNE, Kath (2004). «Genderism and the Bathroom Problem: (re)materialising sexed sites, (re)creating sexed bodies». *Gender, Place and Culture*, 11 (3), 331-346.
<<https://doi.org/10.1080/0966369042000258668>>
- BROWNE, Kath i LIM, Jason (2010). «Trans lives in the “gay capital of the UK”». *Gender, Place and Culture*, 17 (5), 615-633.
<<https://doi.org/10.1080/0966369X.2010.503118>>
- BROWNE, Kath; NASH, Catherine i HINES, Sally (2010). «Introduction: Towards trans geographies». *Gender, Place and Culture*, 17 (5), 573-577.
<<https://doi.org/10.1080/0966369X.2010.503104>>
- BRYANT, Karl i VIDAL-ORTIZ, Salvador (2008). «Introduction to Retheorizing Homophobias». *Sexualities*, 11 (4), 387-396.
<<https://doi.org/10.1177/1363460708091740>>
- BUTLER, Judith (1997). «Merely Cultural». *Social Text*, 52-53, 265-277.
<<https://doi.org/10.2307/466744>>
- (2003). *Problemas de Gênero: Feminismo e subversão da identidade*. Rio de Janeiro: Civilização Brasileira.
- (2008). *Cuerpos que importan: Sobre los límites materiales y discursivos del sexo*. Barcelona: Paidós.
- CABRAL, Vinícius; SILVA, Joseli Maria i ORNAT, Márcio José (2013). «Espaço e morte nas representações sociais de *travestis*». A: SILVA, Joseli Maria; ORNAT, Marcio Jose i CHIMIN, Alides Baptista (Jr.) (ed.). *Geografias Malditas: Corpos, sexualidades e espaços*. Ponta Grossa: Todapalavra, 273-310.
- DOAN, Petra (2007). «Queers in the American City: Transgendered perceptions of urban space». *Gender, Place and Culture*, 14 (1), 57-74.
<<https://doi.org/10.1080/09663690601122309>>
- (2010). «The Tyranny of gendered spaces-reflections from beyond the gender dichotomy». *Gender, Place and Culture*, 17 (5), 635-654.
<<https://doi.org/10.1080/0966369X.2010.503121>>
- FERREIRO, Jesús i SERRANO, Felipe (2012). «The Economic Crisis in Spain: Contagion Effects and Distinctive Factors». A: ARETIS, P. i SAWYER, M. *The Euro Crisis*. Londres: Palgrave Macmillan, 235-268.
<https://doi.org/10.1057/9780230393547_7>
- FOUCAULT, Michel (1977). *Vigiar e punir: Nascimento da prisão*. Petrópolis: Vozes.
- FREIXAS FARRÉ, Anna i JULIANO CORREGIDO, Dolores (2008). «Un sector susceptible de doble marginación: Mujeres mayores que ejercen o han ejercido la prostitución». *Anuario de Psicología*, 39 (1), 93-100.
- GARCÍA REYES, Liza (2013). «Putas y trans: ¿Están las mujeres trans en las narrativas sobre la prostitución?». *Educación y Humanismo*, 15 (24), 54-77.
- GIRSHICK, Lori (2008). *Transgender Voices: Beyond women and men*. Londres: University Press of New England.
- HARTMANN, Heidi (1976). «Capitalism, Patriarchy, and Job Segregation by Sex». *Sings*, 1 (3), 137-169.
<<https://doi.org/10.1086/493283>>
- HINES, Sally (2010). «Queerly situated?: Exploring negotiations of trans queer subjectivities at work and within community spaces in the UK». *Gender, Place and Culture*, 17 (5), 597-613.
<<https://doi.org/10.1080/0966369X.2010.503116>>

- «Informe de la Ponencia sobre la Prostitución de la Comisión Mixta de los Derechos de la Mujer de las Cortes Generales». *Boletín Oficial de las Cortes Generales*, 379 (24 de maig de 2007).
- JULIANO CORREGIDO, Dolores (2012). «Género y trayectorias migratorias en época de crisis». *Revista de Sociología*, 97 (3), 523-540.
<<https://doi.org/10.5565/rev/papers/v97n3.438>>
- KELLY, Joan (1979). «The Doubled Vision of Feminist Theory: A Postscript to the "Women and Power"». *Feminist Studies*, 5 (1), 216-227.
<<https://doi.org/10.2307/3177556>>
- KNOPP, Larry (2004). «Ontologies of Place, Placelessness, and Movement: Queer quests for identity and their impacts on contemporary geographic thought». *Gender, Place and Culture*, 11 (1), 121-134.
<<https://doi.org/10.1080/0966369042000188585>>
- LEE, Débora (2013). «A Geografia de Uma *Travesti* é uma Barra, é Matar um Leão a Cada Dia». A: SILVA, Joseli Maria; ORNAT, Marcio Jose i CHIMIN, Alides Baptista (Jr.) (ed.). *Geografias Malditas. Corpos, Sexualidades e Espaço*. Ponta Grossa: Toda Palavra, 27-38.
- LURBE, Kàtia (2000). «Mujeres estructuralmente viajeras: Estereotipos y estrategias. Entrevista con Dolores Juliano». *Papers: Revista de Sociologia*, 60, 381-389.
<<https://doi.org/10.5565/rev/papers/v60n0.1280>>
- MASSEY, Doreen (2008). *Pelo espaço: Uma nova política da espacialidade*. Rio de Janeiro: Bertrand Brasil.
- MCDOWELL, Linda (1999). *Gender, Identity and Place: Understanding Feminist Geographies*. Mineápolis: University of Minnesota Press.
- MÉSZARÓS, István (2002). *Para Além do Capital*. São Paulo: Boitempo Editora.
- MISSÉ, Miquel (2012). *La lucha por la despatologización trans y perspectivas de futuro del movimiento trans en Barcelona*. Recuperat el dia 16 d'abril de 2015, de <<http://fundacionbetiko.org/wp-content/uploads/2012/11/La-lucha-por-la-despatologizaci%C3%B3n-trans-y-perspectivas-de-futuro-del-movimiento-trans-en-Barcelona.pdf>>.
- MOTT, Luiz; CERQUEIRA, Marcelo i ALMEIRA, Cláudio (2002). *O Crime Anti-Homossexual no Brasil*. Salvador: Grupo Gay da Bahia.
- NASH, Catherine (2010). «Trans geographies, embodiment and experience». *Gender, Place and Culture*, 17 (5), 579-595.
<<https://doi.org/10.1080/0966369X.2010.503112>>
- NIKARATTY, Leandra (2013). «O que mais me marcou na vida é ser barrada e não poder entrar nos lugares: Esta é a geografia de uma *travesti*». A: SILVA, Joseli Maria; ORNAT, Marcio Jose i CHIMIN, Alides Baptista (Jr.) (ed.). *Geografias Malditas. Corpos, Sexualidades e Espaço*. Ponta Grossa: Toda Palavra, 39-55.
- ORNAT, Marcio Jose (2009). «Espacialidades *Travestis* e a Instituição do Território Paradoxal». A: SILVA, Joseli Maria (ed.). *Geografias Subversivas: Discursos sobre Espaço, Género e Sexualidades*. Ponta Grossa: Toda Palavra, 177-210.
- (2011). *Território descontinuo e multiterritorialidade na prostituição travesti através do Sul do Brasil*. Rio de Janeiro: Universidade Federal do Rio de Janeiro. Tesi doctoral.
- (2013). «A Instituição do Território Descontínuo Paradoxal na Atividade da Prostituição *Travesti*». A: SILVA, Joseli Maria; ORNAT, Marcio Jose i CHIMIN, Alides Baptista (Jr.) (ed.). *Geografias Malditas: Corpos, Sexualidades e Espaço*. Ponta Grossa: Toda Palavra, 183-206.

- ORNAT, Marcio Jose; SILVA, Joseli Maria (2014). «Território Descontínuo Paradoxal, Movimento LGBT, Prostituição e Cafetinagem no Sul do Brasil». *Geousp (USP)*, 18, 113-128.
<<https://doi.org/10.11606/issn.2179-0892.geousp.2014.81087>>
- RIQUELME, Fernanda (2013). «A vida da *travesti* é glamour, mas também é violência em todo lugar». A: SILVA, Joseli Maria; ORNAT, Marcio Jose i CHIMIN, Alides Baptista (Jr.) (ed.). *Geografias Malditas: Corpos, Sexualidades e Espaço*. Ponta Grossa: Toda Palavra, 55-68.
- ROOKE, Alison (2010). «Trans youth, science and art: Creating (trans) gendered space». *Gender, Place and Culture*, 17 (5), 655-672.
<<https://doi.org/10.1080/0966369X.2010.503124>>
- SASSEN, Saskia (2003). *Contrageografias de la globalización: Género y ciudadanía en los circuitos transnacionalizados*. Madrid: Traficantes de Sueños.
- SCOTT, Joan (1995). «Gênero: Uma categoria útil para a análise histórica». *Educação & Realidade*, 20 (2), 71-99.
- SILVA, Joseli Maria (2009). *Geografias Subversivas: Discursos sobre Espaço, Gênero e Sexualidades*. Ponta Grossa: Toda Palavra.
- (2013). «Espaço interdito e a experiência urbana *travesti*». A: SILVA, Joseli Maria; ORNAT, Marcio Jose i CHIMIN, Alides Baptista (Jr.) (ed.). *Geografias Malditas: corpos, sexualidades e espaços*. Ponta Grossa: Todapalavra, 143-182.
- SILVA, Joseli Maria i ORNAT, Márcio José (2011). «Sobre sexualidade e espaço: Prostituição e território *travesti*». A: RIBEIRO, Miguel Angelo i SILVA OLIVEIRA, Rafael da (ed.). *Território, sexo e prazer: Olhares sobre o fenômeno da prostituição na geografia brasileira*. Rio de Janeiro: Gramma, 167-184.
- (2014). «Intersectionality and transnational mobility between Brazil and Spain in *travesti* prostitution networks». *Gender, Place and Culture*, 1-16.
- (2016a). «Sexualities, Tropicalizations and the Transnational Sex Trade: Brazilian Women in Spain». A: BROWN, G. i BROWNE, K. (ed.). *Companion to Geographies of Sex and Sexualities*. Nova York: Routledge, 331-340.
- (2016b). «Transfeminism and Decolonial Thought: The Contribution of Brazilian *Travestis*». *TSQ: Transgender Studies Quarterly*, 3, 220-227.
<<https://doi.org/10.1215/23289252-3334415>>
- (2016c). «Wake up Alice, this is not Wonderland!?: Power, Diversity and Knowledge in Geographies of Sexualities». A: BROWN, G. i BROWNE, K. (ed.). *Companion to Geographies of Sex and Sexualities*. Nova York: Routledge, 185-194.
- (2016d). «Corporeidade, sexualidades no mercado sexual transnacional sob o olhar eurocêntrico». *Geousp (USP)*, 20, 69-82.
<<https://doi.org/10.11606/issn.2179-0892.geousp.2016.98302>>
- VALENTINE, David (2007). *Imagining Transgender—an ethonography of a category*. Londres: Duke University.
<<https://doi.org/10.1215/9780822390213>>
- WEINBERG, George (1972). *Society and the Healthy Homosexual*. Nova York: St Martin's.

Inclusion in the homonormative world city: The case of gay migrants living with HIV in Barcelona*

Cesare Di Felicianantonio

University of Leicester (UK). School of Geography, Geology and the Environment
difeliciantoniocesare@gmail.com

Received: January 2019

Accepted: July 2019

Published: September 2019

Abstract

Homonormativity has become a hegemonic concept within geographies of sexualities, with critical scholars emphasizing exclusionary practices towards specific 'unwanted' subjects. However, the literature has ignored the role of one of the main sources of bias and discrimination for gay men: HIV-positivity. The paper seeks to start to fill this void by showing how the geographies of homonormativity and the migration paths of gay men living with HIV often overlap. The paper builds a diversified and situated account of homonormative spaces as spaces of (relative) privilege and inclusion by looking at the everyday practices and experiences of Italian and French gay migrants living with HIV in Barcelona, the Catalan capital. When considering everyday practices, the paper focuses on three characteristics usually associated with neoliberal homonormativity: individualism; privatization, domestication and sanitization of sexual life; exaltation of coupledom. Methodologically the paper results from fieldwork conducted in Barcelona in 2014, including 16 in-depth interviews with Italian and French gay migrants living with HIV.

Keywords: homonormativity; Barcelona; stigma; individualism; domestication of sexual life

Resum. *Inclusió de l'homonormativitat en el món de les ciutats: el cas dels immigrants gais seropositius a Barcelona*

L'homonormativitat ha esdevingut un concepte hegemònic dins de les geografies de les sexualitats, i els acadèmics crítics emfatitzen les pràctiques d'exclusió en subjectes específics «no desitjats». No obstant això, la literatura ha ignorat el paper d'una de les principals fonts de biaix i discriminació per als homes homosexuals: la positivitat al VIH. El document pretén omplir aquest buit mostrant que les geografies d'homonormativitat i les rutes de migració d'homes homosexuals amb VIH se superposen. El document construeix un relat diversificat

* The work of Cesare Di Felicianantonio is generously supported by the European Commission, MSCA-IF-EF-ST Action, grant number: 747110.

i situat dels espais homonormatius com a espais de privilegis (relatius) i inclusió observant les pràctiques i experiències quotidianes d'emigrants gais seropositius italians i francesos a Barcelona, la capital catalana. En considerar les pràctiques quotidianes, l'article se centra en tres característiques generalment associades amb l'homonormativitat neoliberal: individualisme; privatització, domesticació i higiene de la vida sexual; i exaltació de la parella. Metodològicament, els resultats del treball de camp realitzats a Barcelona el 2014 inclouen 16 entrevistes en profunditat a immigrants homosexuals italians i francesos amb VIH.

Paraules clau: homonormativitat; Barcelona; estigma; individualisme; domesticació de la vida sexual

Resumen. *Inclusión de la homonormatividad en el mundo de las ciudades: el caso de los inmigrantes gais seropositivos en Barcelona*

La homonormatividad se ha convertido en un concepto hegemónico dentro de las geografías de las sexualidades, y las investigaciones críticas enfatizan las prácticas de exclusión hacia sujetos específicos «no deseados». Sin embargo, la literatura ha ignorado el papel de una de las principales fuentes de sesgo y discriminación para los hombres homosexuales: la positividad al VIH. El documento pretende llenar este vacío mostrando que las geografías de homonormatividad y las rutas de migración de hombres homosexuales con VIH se superponen. El artículo hace un relato diversificado y situado de los espacios homonormativos como espacios de (relativo) privilegio e inclusión al observar las prácticas y experiencias cotidianas de los inmigrantes homosexuales VIH positivos italianos y franceses en Barcelona, la capital catalana. Al considerar las prácticas cotidianas, el artículo se centra en tres características generalmente asociadas con la homonormatividad neoliberal: individualismo; privatización, domesticación e higiene de la vida sexual; y exaltación de la pareja. Metodológicamente, los resultados del trabajo de campo realizados en Barcelona en 2014 incluyen 16 entrevistas en profundidad a inmigrantes homosexuales italianos y franceses con VIH.

Palabras clave: homonormatividad; Barcelona; estigma; individualismo; domesticación de la vida sexual

Résumé. *Inclusion de l'homonormativité dans le monde des villes : le cas des migrants séropositifs à Barcelone*

L'homonormativité est devenue un concept hégémonique au sein des géographies des sexualités, et certains spécialistes critiques mettent l'accent sur les pratiques d'exclusion concernant certains sujets spécifiques « non désirés ». Cependant, la littérature a ignoré le rôle de l'une des principales sources de biais et de discrimination chez les hommes homosexuels : la séropositivité pour le VIH. Le document vise à combler cette lacune en montrant comment les zones géographiques s'inscrivant dans l'homonormativité et les trajectoires de migration des hommes homosexuels séropositifs se chevauchent souvent. Le document construit un récit diversifié et localisé d'espaces homonormatifs en tant qu'espaces privilégiés (relatifs) et d'inclusion tout en observant les expériences et les pratiques quotidiennes des migrants séropositifs italiens et français à Barcelone, la capitale catalane. Lorsqu'il examine les pratiques quotidiennes, l'article se concentre sur trois caractéristiques généralement associées à l'homonormativité néolibérale : individualisme ; privatisation, domestication et hygiène de la vie sexuelle ; exaltation du couple. Méthodologiquement, les résultats du travail effectué à Barcelone en 2014 comprennent 16 entretiens approfondis avec des immigrants italiens et français homosexuels atteints du VIH.

Mots-clés: homonormativité; Barcelone; stigmatisation; individualisme; domestication de la vie sexuelle

Summary

1. Introduction	5. Challenging homonormativity through situated practices
2. The research field, methodology and its limits	6. Conclusions. Considering HIV-positive lives, situating inclusion/exclusion
3. Situating homonormativity, rethinking inclusion and exclusion	Bibliographical references
4. Escaping stigma, moving to the 'world gay city'	

1. Introduction

Amsterdam, Barcelona, Berlin, London, Madrid, Paris: these are just some examples of the cities around Europe that have become 'world gay cities' in recent decades, attracting thousands of gay and lesbian tourists and new residents, and hosting mega-events for the 'pink consumer'. With increasing international competition to attract investments and capital, entrepreneurial city governments have invested in the promotion of Gay Villages and 'rainbow' events, including Pride festivals, as markers of the cosmopolitan and tolerant nature of the "wannabe global" city (e.g. Binnie and Skeggs, 2004; Rushbrook, 2002). The triumph of this entrepreneurial model of urban governance occurred alongside the affirmation of a "new homonormativity", a concept introduced by Lisa Duggan in 2002 that rapidly came to include all the issues concerning the relation between urban LGBT communities and neoliberalism. Focusing on how specific subjects claim (and obtain) access to conservative state and market institutions, the multiple contributions to this debate have highlighted the dynamics of selective inclusion and privilege driving homonormativity, race and class/consuming capacity representing the main sources of discrimination and exclusion (e.g. Collins, 2009; Elder, 2004; Nast, 2002; Puar, 2002; 2006; Richardson, 2005; Visser, 2008).

When reviewing the construction of the notions of inclusion and exclusion in these studies, it is astonishing to register the lack of interest and consideration for what has been one of the most historically relevant issues of discrimination and exclusion towards gay men: HIV-AIDS. Activists and scholars denounced the ways in which HIV-AIDS was used to promote homophobic discourse, hate and discrimination (e.g. Cadwell, 1991; Christiansen and Hanson, 1996; Herek and Glunt, 1988). Despite the improvements in therapies and life expectancy for people living with HIV, HIV-related stigma remains pervasive (Elmore, 2006a; Murphy et al., 2016; Parker and Aggleton, 2003). However we do not find any serious engagement about inclusion/exclusion, *othering* and discrimination towards HIV-positive gay men in the vast literature on homonormativity.

The aim of this paper is to try to start to fill this void by showing how the geographies of homonormativity and the migration paths of gay men living

with HIV often overlap. The main argument developed is that the homonormative ‘world gay city’ can be a welcoming place for gay men living with HIV, serving as the place to re-imagine the self, experience new social and communal life avoiding prejudice and discrimination thanks to an inclusive social environment. The paper builds on those studies that have shown how migration plays a central role in the life experiences of HIV-positive people for different reasons: i) escaping bias/discrimination; ii) finding more services available; iii) receiving support and care from people they love (e.g. Buehler et al., 1995; Di Felicianantonio, 2018; Ellis, 1996; Elmore, 2006b; London et al., 2004; Tatum and Schoech, 1992; Wood et al., 2000).

By accounting for the overlapping geographies of homonormativity and HIV-positive gay migration, the paper questions issues of inclusion/exclusion underpinning most literature on homonormativity. Inspired by recent studies in gay migration literature¹ focused on the situatedness of the migratory experience (e.g. Di Felicianantonio and Gadelha, 2016; Gorman-Murray, 2007; 2009; Lewis, 2012; 2013; 2014), the paper builds a diversified and situated account of homonormative spaces as spaces of (relative) privilege and inclusion by looking at the everyday practices and experiences of Italian and French gay migrants living with HIV in Barcelona, the Catalan capital. By emphasizing the role of place in redefining exclusion and inclusion, the paper follows recent geographical criticisms addressed towards accounts on homonormativity as often de-contextualized and tending to build monolithic and uniform narratives (e.g. G. Brown, 2009; 2012; Browne and Bakshi, 2013). In order to destabilize all-encompassing analyses, the paper shows how HIV-positive gay migrants representing the homonormative model in Barcelona experience a variety of practices and values that challenge some of the basic ideas usually associated with neoliberal homonormativity, notably individualism; privatization, domestication and sanitization of sexual life; exaltation of coupledness.

The paper is the result of research aimed at investigating the migration paths of Italian and French gay men embodying homonormativity in Barcelona, a prominent ‘gay world city’ with a well-known gaybourhood, the centrally-located GayXample (the name being a combination of the words gay and Eixample, the neighbourhood’s actual name), and hosting several international events (like the Circuit Festival every summer). Before presenting the structure of the paper, two considerations are needed to facilitate international readers who might not be familiar with issues related to HIV in Southern Europe. The first is the need to take into account the intra-EU nature of the migratory paths under scrutiny, where it is relatively easy to migrate. Secondly, the three countries and the cities of provenance/destination considered are homogeneous in terms of welfare state provisions for HIV-positive people who can easily

1. This literature often privileges the use of the term “queer migration” in order to include different forms of sexual dissidence (e.g. Gorman-Murray, 2007). However, because the research project has involved only self-identified gay men, in the paper I will refer to “gay migration”.

access antiretroviral therapies (ARTs) free of charge. This marks an innovative contribution with respect to those studies focusing on the migration of people living with HIV towards big cities to find services that were not available in the places where they were living (e.g. London et al., 2004).

The remainder of the paper is made up of five sections. In section 2 I introduce the research field and discuss the research methodology, showing both its potential and limits. In section 3 I briefly review the literature on homonormativity, discussing recent geographical criticisms and highlighting the lack of attention devoted to HIV as a factor of inclusion/exclusion. Section 4 shows how Barcelona welcomes 'homonormative' HIV-positive gay men who move there to escape "felt" stigma. By focusing on everyday practices of the participants, in section 5 I challenge three of the main characteristics usually associated with homonormativity: individualism; privatization, domestication and sanitization of sexual life; exaltation of coupledness. In the final section I summarize the main argument of the paper and highlight some main research questions about HIV-positivity and the situatedness of homonormative practices that future research should take into account.

2. The research field, methodology and its limits

The triumph of a "Barcelona model" of urban governance combining urban regeneration, redistribution measures and citizens' active participation/consensus has been widely acknowledged in the literature (e.g. García Ramon and Albet, 2000; Gonzalez and Healey, 2005; Monclús, 2003). In the restructuring of the city economy, services and tourism have emerged as the drivers of growth, leading to an increasing pressure on housing and real estate, with the 'touristification' of the city centre becoming a main concern for city residents (e.g. Degen and García, 2012). However, little attention has been devoted to analysing the increasing appeal of the city to tourist and migrant "global gays" (Altman, 2001)². In fact, Barcelona has become a primary 'gay world city', and the Circuit Festival is a global event attracting tens of thousands of gay men every summer. In terms of spatial visibility, the GayXample represents the main openly gay 'gayborhood' (M. Brown, 2014) with a spatial concentration of leisure activities aimed at a gay audience (bars, saunas, gyms, shops, etc.), although the resident population is very heterogeneous because of its considerable size. The average attendees of the Circuit and the other main gay venues of the city, as well as the imagery of masculinity promoted by them, embody the model of homonormativity characterized by the importance of consumption in the formation of identity, a strong dedication to body shape and looking masculine, and increasing depoliticization.

Barcelona has one of the highest HIV-rates in Spain, with men who have sex with men (MSM)³ being over-represented; a comparative study

2. For an exception see Peixoto Caldas (2010).

3. Since I am discussing official data, I use the established medical jargon.

of six European cities found that it had the highest HIV prevalence among MSM (17%) (Mirandola et al., 2009). To address this issue, since 2006 the city hosts the BCN checkpoint, a community-based centre located in the GayXample offering free HIV testing, peer counselling and support, as well as providing information for people newly diagnosed with HIV. The staff at BCN Checkpoint is composed of gay men, including some living with HIV; the rationale for this is the creation of a supportive environment for people living with HIV to interact with peers. The work of Meulbroeck et al. (2013) has shown the success of the project, measured by the number of people who have tested HIV-negative and return to test and people who have tested HIV-positive and are successfully linked to the official health care system. In relation to HIV-stigma, we can consider the PhD work of Fuster Ruiz de Apodaca (2011) about the pervasiveness of stigma and discrimination in every domain of social life throughout Spanish society, including health care.

The paper results from fieldwork conducted in Barcelona in the second part of 2014 (August-December). The original aim was to investigate the migratory experiences towards Barcelona of two national gay communities: the French and the Italian. During the fieldwork, I conducted 16 interviews; 9 of the participants were Italian, and 7 were French; all of them were living in big urban areas before moving to Barcelona after 2008 (Marseille, Montpellier and Paris in France; Bologna, Naples and Rome in Italy)⁴. The research focused on transnational inter-urban gay migration, thus going beyond the rural-urban perspective characterizing most studies on gay migration. The lifestyle of all the participants seemed to embody the 'homonormative' model: all of them devoted effort and energy to sport and body shape (some statements on this topic being "you need a nice body in the gay world" and "if you look good, your life will be easier in this city"), 15 out of 16 declared they were not interested in (gay) politics. Moreover, the majority (13/16) made reference to the importance of being masculine and the lack of desire towards effeminate men; and, with respect to coupledom, 11/16 stated that they would like to get married one day and one quarter would like to have children.

After the seventh interview I realized that all the men I had interviewed were living with HIV and their narratives assigned a great role to the change in their HIV-status as a driver of migration. I therefore decided to explore this issue in greater depth, adding an extra criterion in the selection of participants, i.e. having become HIV-positive before moving to Barcelona. All the participants had been living with HIV for less than 10 years at the time of

4. Research participants were recruited through specific advertisements on websites/apps (Gay Romeo, Grindr) and through snowballing. The mean age of the participants was 33.4, with the youngest being 27, and the oldest 42. In terms of class, the spectrum of the participants is varied, the majority being low-middle class, working in very precarious and low-paid jobs in the services sector.

the interview (the ‘oldest’ in terms of HIV-status from 2006); this is relevant to consider since it implies that all of them have accessed effective ARTs⁵.

The data collected have two main limits. The first is the focus on intra-EU migration; for the research participants migrating and accessing health services (including ARTs) in the new destination was relatively easy. A focus on non-EU migration of gay men living with HIV would have led to completely different results because of the difficulties in accessing legal status and the persisting moral panic in relation to HIV being transmitted by specific ethnic communities (for an example see Pezeril and Kanyebe, 2013). The second limit concerns the racial and ‘generational’ profile of the participants. All of them but one (French) are white; this is an important factor to bear in mind when considering notions of inclusion/exclusion, considering the persistence of racism/xenophobia in Spain (e.g. Cea D’Ancona and Valles Martínez, 2011). The ‘generational’ bias is strictly connected to the drug-regime: all the participants have been treated with effective ARTs with limited side effects, the consequences of the therapy in terms of ‘visibility’ being extremely reduced. This is a crucial aspect to take into account when discussing HIV-related stigma; for instance, previous research has shown that HIV-related lipodystrophy makes HIV-status a “public spectacle” (Persson, 2005: 239, cited in Berg and Ross, 2014: 187), thus enhancing the possibilities of discrimination.

Despite these limits, the group analysed is still relevant because HIV-related stigma (not to mention homophobia) remains prominent for European gay men (e.g. Nachega et al., 2012; Stutterheim et al., 2009). It is important to re-assess that in this paper I am not arguing that there is no or less homophobia or HIV-related stigma in Barcelona: it is not a matter of ‘ranking’ but rather it reflects the perceptions of the HIV-positive gay men involved in the research. Discrimination and stigma (and their perception) work on many different levels, so looking at the everyday experience of them through in-depth interviews represents a privileged research method to gain a better understanding of how they work and affect people’s life decisions.

3. Situating homonormativity, rethinking inclusion and exclusion

The increasing access for LGBT people to national state institutions, such as marriage and the army, across Western countries and beyond has been conceptualized by queer critics as “homonormativity” or “the sexual politics of neoliberalism”, a concept originally introduced by Duggan (2002) in relation to US politics. The concept registered a rapid uptake, with scholars discussing its emergence in very different contexts like Buenos Aires (Kanai, 2015), San Francisco (Mattson, 2015) and Singapore (Phillips, 2014). When reviewing this widespread debate, two main perspectives, which are closely

5. At the time of the interview, 14 out of 16 declared they were on ARTs; the others had started but had decided to stop them.

related, can be found. On one side, those analysing homonormativity as a 'top-down' political strategy from the institutions of neoliberal governance to create new sources of profitability (e.g. Agathangelou, Bassichis and Spira, 2008; Bell and Binnie, 2004; Kanai, 2015; Rushbrook, 2002), and on the other, those emphasizing its 'lived' dimension in everyday practices, represented by the increasing importance attached to consumerism, the privatization and domestication of sexual life and the exaltation of coupledness (e.g. Collins, 2009; Fung, 2013; Lippert, 2010; Searle, 2014). In this respect, the work of Andersson (2011) on Vauxhall (London) marks a notable exception, showing how desexualisation and sanitation of gay life did not take place in this internationally-known area.

Against the assumption of homonormativity as a global process with the same characteristics everywhere, critical voices emerged in geography and political economy. Building on a diverse economies approach, G. Brown (2009) highlights the persistence of diverse gay economic practices and spaces in the metropolitan areas of the Global North not built around the (capitalistic) market. He argues that by stressing the (international) uniformity of the "sexual politics of neoliberalism", scholars dealing with homonormativity underestimate the place-based (and social, cultural and historical) differences concerning the governance of (homo)sexualities. Such a focus on place in the critique of homonormativity has been reinforced in another paper (2012), where he argues that theories of homonormativity have overlooked "the lived experience of many lesbians and gay men outside of the metropolitan milieu in which these theoretical debates circulate" (p. 1067). In this vein, in their book about LGBT life in Brighton, Browne and Bakshi (2013) have re-asserted the primary role of place for the working and reproduction of (homo)normativities, since they are not fixed and immutable. More recently, Di Felicianantonio (2015) has addressed a political economy-grounded critique of homonormativity as it builds a monolithic account of neoliberalism and its sexual politics. Borrowing Ong's conceptualization of the interplay between "neoliberalism as exception" and the "exceptions to neoliberalism" (2007), he has shown how the same interplay characterizes its sexual politics.

Despite the different positions, one of the main characteristics of all the literature on homonormativity is the focus on exclusion, while the inclusion in national/urban citizenship neoliberal agendas is selective and based on the reproduction of heteronormative values (e.g. Oswin, 2012; Searle, 2014). In this respect, Binnie (2004b) has defined as "queer unwanted" all those who fail to embody the homonormative prototype. Several subjectivities belong to this category, with race and class/consuming capacity being the primary lenses of exclusion (e.g. Collins, 2009; Nast, 2002; Puar, 2006; Richardson, 2005; Visser, 2008); moreover, the exclusion of transgender people (Stryker, 2008; Vitulli, 2010) and sex workers (Hubbard, 2001; 2004; Ross and Sullivan, 2012) has been discussed.

However, when reviewing these studies on exclusion from homonormative visibility, it is surprising to register the complete lack of consideration

for the situation of people with HIV. To give an example, we can consider the clear categorization analysed by Collins: “homonormativity—like heteronormativity—is an exclusionary process; inclusion is for select bodies—white, middle-class, consumerist, Western, and often gay male bodies who have access to the consumer “freedoms” of the West and who have more to gain from respectable performances of gay masculinity” (2009: 467). What happens to the bodies and lives of HIV-positive people? Are they included or excluded from homonormative ‘respectability’? The response coming from these diverse contributions relies on a complete removal of HIV-positive lives. This appears at least paradoxical for a debate developed by scholars whose main theoretical and political engagement is rooted in the critique of the politics of AIDS.

Despite the rapid improvement in therapies available in terms of both life expectancy and quality of life/side effects, HIV-related stigma continues to dramatically affect people’s lives and well-being (e.g. Elmore, 2006a; Murphy et al., 2016; Parker and Aggleton, 2003), including young people from the so called “post-gay” (G. Brown, 2004; Ghaziani, 2011) and post-AIDS generation (Fielden et al., 2011). Moreover, legal discrimination in travelling and migration is still widespread, with more than 60 countries currently restricting freedom of movement for people living with HIV/AIDS⁶. To give some examples, in the US restrictions on travel and migration of people with HIV were lifted only in 2010; in 2015 the ‘global city’ of Singapore lifted the restriction on travel but not on migration; since 2011, more than 80 people have been deported from Russia because of HIV-positivity; in Australia HIV testing is still compulsory for permanent visa applicants⁷. Several studies showed how HIV-related stigma deeply intersects with other lines of exclusion and discrimination, such as race, gender, homophobia and class, among others (e.g. Arnold et al., 2014; Loufty et al., 2012).

HIV-related stigma combined with persisting homophobia produces what has been defined as “the second closet” for gay men (Berg and Ross, 2014), leading several of them to migrate (Buehler et al., 1995; Di Felicianantonio, 2018; Ellis, 1996; Elmore, 2006b; London et al., 2004; Tatum and Schoech, 1992; Wood et al., 2000). However, most studies on migration by people living with HIV rely on quantitative methodologies, and thus do not explore the complexity of factors shaping the decision to migrate. As argued by M. Brown (1995: 162), they usually analyse and map the geographies of the virus rather than the people living with it. To gain a better understanding of the complexity of factors shaping the decision to migrate for HIV-positive gay men, including HIV-related stigma, in a recent paper (2018) I highlighted the role of different factors in shaping the decision to migrate for HIV-positive gay men, notably sexual desire and the imagery of the big city; the configuration

6. Source: <<http://www.hivtravel.org/Default.aspx?pageId=150#report>> [retrieved 10/12/2018].

7. Source: *ibid*.

of the welfare regime allowing free access to ARTs; access to employment in the services sector; and the absence of strong ties in the new city.

4. Escaping stigma, moving to the 'world gay city'

To gain a better understanding of the role of stigma in driving the decision to migrate for HIV-positive gay men, it is important to consider the distinction made in the academic/clinical debate between "felt" and "enacted" stigma (e.g. Bogart et al., 2008; Green, 1995). "Enacted" stigma refers to openly discriminatory acts (and norms, as seen in the previous section); "felt" refers to the sense of stigma perceived and internalized by the subject, in the case of HIV being associated with a sense of moral condemnation (for 'risky' and 'despicable' sexual behaviour). As documented in the literature, HIV-stigma often leads to poor mental health, notably depression, anxiety, and loneliness (e.g. Courtenay-Quirk et al., 2006). According to Berg and Ross (2014), one of the main strategies adopted by HIV-positive gay men to respond to stigma is the "second closet", i.e. hiding HIV-positivity in order to avoid negative social condemnation, thus protecting themselves from harm. This is a painful and psychologically taxing process that ends up reproducing the stigma associated with HIV-positivity. However, their study shows that during the life course the experience of stigma can be alleviated by activism, with denial and shame being replaced by empowerment and self-esteem. Building on their study, I have shown that migration is an active strategy to escape the "second closet" for HIV-positive gay men, offering the possibility to establish new ties and 'start a new life' (Di Felicianantonio, 2018).

Adding to this work, in this section I show how the research participants escaped "felt" stigma and the "second closet" by moving to a 'gay city' they perceive(d) as open and welcoming towards HIV-positive gay men. In fact, cities like Barcelona (but also Berlin, Brighton, London and Paris) appear as welcoming to them when considering both the services available and the attitude of people towards HIV. I here refer not just to doctors and other health services providers, but also to the gay community in general. However, the peculiarity of the movements analysed in the research, i.e. transnational inter-urban gay migration, calls for a further reflection: even when living in cities with a well-established gay community and widespread services related to HIV (like Montpellier and Paris in France or Bologna and Rome in Italy), people can decide to move towards a 'gay world city' in order to escape the feeling of stigma and bias. In the life histories of the research participants, "felt" stigma was depicted as pervasive in the social contexts in which they were living, leading them to move to start a sort of 'new life'.

To best highlight this process, I here introduce the life history of VT, an Italian gay man who grew up in Southern Italy, then moved to Naples where he lived for several years – he graduated from university there – before moving to Barcelona where he had been living for 4 years at the time of the interview. VT discovered he was HIV-positive in 2008 while living

in Naples; he describes the institutional and social attitude towards HIV in Naples as follows⁸:

The doctor was a nice person, a bit cold but s/he explained that I could access psychological support if I wanted, (...), I did not feel any bias or like I was being blamed, s/he just tried to appear calm and explained to me that through treatment I could stay well for a long time. (...) I think the main problem in this situation is yourself, your personal relations, it is very difficult to disclose the situation to people you have known for a long time, and at the same time you don't want many people to know because the reactions could be dangerous, (...), I had different experiences when disclosing it to gay people, (...), what struck me was the amount of people somehow blaming you, making you feel like 'you are not a responsible and reliable person'. (Personal interview, November 2014, author's translation)

For VT, leaving for Barcelona was something he needed to "start re-imagining my life". However, his decision came at a time of deep financial and economic turmoil for the Catalan capital, with unemployment, the housing crisis and poverty affecting an increasing number of people. So why did he choose Barcelona?

I had been here on holiday in the summer of 2009 and found an amazing atmosphere, I had a lot of sex in just one week and found an amazing attitude towards people with HIV. (...) That week was a sort of experiment for me: I disclosed my status to all the partners I found through GayRomeo. I did not have any issues: many disclosed their positive status too, others said 'no problem, we'll use condoms'. (...) I was tired of my precarious employment conditions in Naples so I opted for Barcelona hoping to experience a new life in a new city. (*ibid*)

How was the migratory experience? What is his perception of the city as a HIV-positive gay migrant?

The city is vibrant and people are so open and friendly, moving here has been so easy from the beginning. (...) Working conditions are not the best and I do not have a permanent job but I just feel happy to live here, I feel no pressure, no social expectations. (...) Everything has been great so far as regards HIV, accessing treatment is easy, my friends know about it, even my colleagues, (...) it is simply one of the thousands of things in my life, (...), I simply love living in this city. (*ibid*)

As stressed also by the other participants, Barcelona is a welcoming city for gay men living with HIV despite the material difficulties experienced in the city in recent years. However this welcoming atmosphere is not enough to

8. It is important to stress that the Italian health public system is strongly decentralized and uneven so experiences and services can be very different from one place to another.

undermine the hegemonic narrative about homonormativity in the 'world gay city'. In fact all the research participants are quite young, in shape, good-looking (their HIV-status is 'invisible' because of the lack of side-effects of ARTs) and come from 'close' EU countries (but do not have a large spending capacity, as most of them are employed in precarious jobs in the services sector). To challenge the hegemonic narrative of homonormativity I proceed by focusing on their everyday situated experiences and practices in the next section.

5. Challenging homonormativity through situated practices

In this section I consider the everyday practices of the 'homonormative' research participants as a way of highlighting the diversity of their practices and values, thus contrasting monolithic and reductionist accounts of homonormativity. I focus on three specific characteristics usually associated with homonormativity: individualism; privatization, domestication and sanitation of sexual life; exaltation of coupledom. I discuss them individually using the life histories of different research participants in order to make my argument clearer.

5.1. *Challenging individualism*

Homonormative gay men are usually depicted as egotistical individuals seeking only their own pleasure and satisfaction through consumption, symbols of neoliberal rationality and its celebration of personal success. On the contrary, the idea of 'failure' is usually associated with being 'not man enough', thus reinforcing the heteronormative bias assigning an inferior position to femininity (e.g. Searle, 2014). As seen in section 3, G. Brown (2009) has opposed such a reductive narrative by considering the plurality of forms of collective (social and economic) gay life in the metropolis.

The findings of my research support G. Brown's argument: engaging with others, creating new forms of communal life and encounters have an important role in the lives of the research participants. They all stressed how feeling welcomed and accepted when disclosing their HIV-status can be a very positive experience favouring the creation of new social relationships. I here consider the case of JJ, a French man, who lived in Paris before moving to Barcelona (at the time of the interview he had lived in the Catalan capital for 3 years). In JJ's self-narrative, sport, notably volleyball, has been the main vehicle for sociability, offering him the opportunity to establish strong personal ties. In his own words:

When you move to a new city, it is never easy to make new friends, I knew very few people in Barcelona when I arrived, (...) when I was living in Paris I had never tried to be part of a gay sports group, but here I thought it could be a nice way to meet people, (...), it proved to be the right decision! I have met my best friends here through the volleyball team. (...) I disclosed my HIV status pretty soon after one of my friends did it before going to a party. (...) My friends are a great part of my life, as a gay migrant I think my friends are my

everyday family, I feel so lucky to have met such nice people who make me feel like I'm never alone. (Personal interview, October 2014, author's translation)

The importance of social relationships and engagement with others does not concern only personal friendships, but also forms of civic and social engagement. Barcelona is perceived as a supportive city where people become socially engaged in many different forms:

I think it is great to feel you are part of a community, we take part in many different things, (...), I usually volunteer for a couple of projects supporting homeless people and older gay men living with HIV/AIDS. (...) Solidarity is so strong in Barcelona, people are engaged in many social activities, there is a lot of activism, I'm really happy to live in a city where people are so engaged". (*ibid*)

We can see how JJ's 'homonormative' lifestyle (he practices sport at least four times a week; he goes to gay clubs and parties at least once a week; he travels at least three times per year to attend big gay events and parties around Europe; he avoids "slim feminine guys" since he openly presents himself as a bottom and looks for "very masculine, well-built men") encounters the widespread activism characterizing Barcelona; individualism and isolation are replaced by civic engagement and strong social ties.

5.2. Challenging privatization, domestication and sanitation of sexual life

Following the *zero tolerance* politics and the closing of commercial sex venues in New York in the 1990s, several scholars emphasized the desexualisation and sanitation of gay urban spaces across Western countries (e.g. Bell and Binnie, 2004; Binnie 2004a; Rushbrook, 2002). In relation to this, critics of the "new homonormativity" have argued that gay sexual life has become increasingly privatized and domesticated, with the use of Internet and hookup apps playing a central role in this shift (e.g. Weiss, 2008). Against this narrative, Andersson (2011) showed how specific sites and neighbourhoods, such as Vauxhall in London, have experienced a completely different path, featuring increasingly commodified forms of public (bareback) sex and recreational drug use. Building on his anti-pathologizing perspective that rejects homophobic categories such as 'death wish' and 'self-hating' to analyse recreational drug use and bareback sex, I here show how the life histories of the research participants express the same values. In fact 15 out of 16 declared they usually practise bareback sex (10 of them adding that they practise only bareback), 14 are frequent recreational drug users (at least once a week); in terms of sexual promiscuity (measured by the average number of different sexual partners per week), more than half of them reported having more than 4 sexual partners per week.

To best show how Barcelona offers multiple possibilities for a newcomer's sexual life in terms of places, practices and people to have sex with, I here consider the case of VR, an Italian man. According to him, HIV-positivity in Barce-

lona does not preclude sexual encounter at all, giving him a strong sense of social acceptance and respect. On the contrary, his narrative emphasizes the difficulties of being HIV-positive in Rome:

I felt a bit depressed, I was not openly blaming myself but I felt like I had been so superficial, (...), now I know it was largely influenced by the very negative attitude around HIV in Italy, even among gay people. (Personal interview, October 2014, author's translation)

Concerning sexual partners, VR's account is in line with the experience of VT discussed in section 4; in fact, he did not find any prejudice from potential sexual partners, including HIV-negative men. In his words:

When I got here I still found it difficult to disclose my status, but then I realized how so many people were sharing it, even on their Romeo profiles, (...), it was a bit of a shock for me, but when I started to try and saw that people reacted in a very open and comforting way, I felt so relieved, (...), in Barcelona there are so many guys you can have wild sex with, (...), as a person living with HIV I think it is a very comfortable place to live. (...) I often have sex with HIV-negative guys, here people are very well-informed so since I'm on therapy and undetectable, people are comfortable having bareback sex with me. (*ibid*)

These multiple possibilities of sexual encounter occur not just at home because of the proliferation of hookup apps. Public space still plays a very relevant role in the sexual experience of gay people: the beach, the sauna and bars provide multiple possibilities of encounters and sex, often in a *continuum* with the use of digital apps. In fact, "in Barcelona you have the feeling that any moment, any place is the right one to hook up and have fun, (...), sex is very important in my life, for me it is a great way to connect with people, it is definitely one of the main reasons I moved to Barna" (*ibid*).

In VR's narrative, the sauna and the beach have a very special role:

Meeting sexy guys at the beach drives me crazy, all those sexy naked bodies, you know? It's just a matter of taste, you can have any type of guy and any type of fun! (...) I go to the sauna when I'm really horny and want to have wild fun, (...), I usually don't go home without having sex with 7 or 8 guys at least, (...), I adore orgies in the sauna. (*ibid*)

Similar to what Andersson described in Vauxhall (2011), in Barcelona gay sexual life does not appear to be privatized, domesticated or sanitized. The city offers multiple possibilities for (increasingly commodified) encounters and sexual fun. HIV-positive men are not excluded from this process. More interestingly, VR's narrative traces a tight connection between social encounter and sociability:

I like being in touch with people I have great sex with, especially those who live in the city, (...), with two of my best friends it started as a sexual encounter in a sauna and now they are very special to me. (...) After the sauna I often

invite two or three people I met there back to my place, maybe for the day, maybe more. (*ibid*)

Echoing analyses about the pre-Giuliani times in New York where (commercial) sexual encounters, sociability and community building were closely connected (e.g. Berlant and Warner, 1998), leading Floyd (2009) to acknowledge them as forms of “queer commons”, the experiences of the research participants show how sex can still be a primary vector of encounter and community formation in the ‘homonormative’ city.

5.3 Reframing (the exaltation of) coupledness

Queer scholars and activists have portrayed access to marriage and adoption as the main markers of homonormativity and the exaltation of heteronormative values (e.g. Croce, 2015; Santos, 2013). In this respect, the work of Wilkinson (2013) has shown how in the UK citizenship is based nowadays upon whether or not a person is in a coupled relationship, coupledness (both hetero and homo) being naturalized and privileged. Although the hegemony of the public discourse around coupledness is undeniable, I aim here to show how looking at the everyday practices around coupledness gives a more diverse and complex account. At the time of the interviews, only 3 out of 16 interviewees had a boyfriend, but the majority of them (11) emphasized the importance of being part of a couple during their interview.

To best highlight how coupledness, marriage and parenthood are framed, I consider the self-narrative of TL, a French man, who had moved to Barcelona from Montpellier 4 years before our interview because he was in love with a man living there. At the time of the interview they were still together, sharing a flat and a dog. When asked about the decision to live together, TL does not depict it as ‘the triumph of love’ or as something done because of social expectations. On the contrary, he frames it as a form of help, care and solidarity:

(*name of the boyfriend*) was evicted from the house he owned because [he was] unable to repay the mortgage, he was earning very little money and still had to repay his debt with the bank, so I offered him to stay at my flat, (...), I’m not rich but the rent is affordable so I just felt it was the best decision, I did not want to see him going back to his parents’ place in the province. (...) For me, being part of a couple is feeling that you can count on me and I can count on you. (Personal interview, September 2014, author’s translation)

As regards marriage, TL states that he would like to marry his boyfriend one day. When I asked him about the reason, once again his response was much more grounded in a material explanation than ‘the triumph of love’. In his words:

I see marriage as sharing your engagement with that person with others, it is a big celebration of two people being together, (...), of course there are also

many important material aspects, like the mortgage, (...) I would love to be able to buy a house one day and live there with my boyfriend and some of my best friends, but I know I would never be able to do it by myself, (...), coupledness and all these big steps [*referring to the mortgage*] are forms of mutual trust and support, I have never wanted to be alone when making big steps in my life. (*ibid*)

In the same vein, TL frames his desire to have children one day as a form of solidarity and engagement with the well-being of another person:

I think it is very important and rewarding to have kids, you know when I was a child I really wanted to have a parent who accepted and encouraged me to be what I felt, someone you admire and trust (...), I would love to be that parent. (*ibid*)

Reframing coupledness and being together also involves a consideration of sexual and social life. Is their sexual life 'respectable', privatized and fully centred on each other or are they also involved in the 'wild' scene discussed in the previous sub-section? TL's response is completely in line with previous narratives: his sexual life is central in his experience of the city and sociability, and both he and his boyfriend like to experiment. In his own words:

Many people occupy a special role in my life, (*name of the boyfriend*) is one of them, but I cannot reduce my entire life to him, (...), we often do not go out together, I don't want to have him around all the time! I love that he has his life, his community and friends and I have mine, can you imagine how boring it would be to live the same life as your boyfriend? (...) Sexual life in this city is so great, why should I avoid contact with other guys? For me it has always been a matter of desire. There are periods when I just want to be with (*name of the boyfriend*), and other periods when I feel curious to explore the many sexy guys all around me. (*ibid*)

In this regard, it is relevant to stress how the private space of the couple's house, usually portrayed as the triumph of neoliberal homonormativity (Lippert, 2010), is not a closed space but the centre of the couple's sexual experimentations. In fact, TL does not like saunas very much because of the price charged, so he and his boyfriend prefer to use their house to organize bareback group sessions. He states:

It does not happen that much since our flat is quite small, but I love having lots of people around who stay the night and the next day. (...) We really enjoy group sex, you can have great discussions while having hot fun, (...), we keep in touch with most of the people, (...), it is a matter of creating a good social vibe and sharing the moment with others. (*ibid*)

TL's account therefore highlights the need not to create monolithic narratives about coupledness and marriage, but diverse meanings attributed to being

part of a couple. Moreover, his experiences reveal how their social and sexual life is not confined to them as a couple, but it is open to encounter and experimentation. Although living as a couple, homonormative HIV-positive gay men do not express a privatized and domesticated emotional and sexual life.

6. Conclusions. Considering HIV-positive lives, situating inclusion/exclusion

Homonormativity has become a hegemonic concept within geographies of sexualities and critical social sciences in general. Scholars account for its emergence in very different contexts all around the world and emphasize exclusionary practices towards specific ‘unwanted’ subjects, with race and class/consuming capacity being the primary sources of exclusion. However, these critical scholars have ignored HIV-positivity as a factor of inclusion/exclusion, which is a serious mistake considering the persistence of HIV-related stigma (both “felt” and “enacted”). In this paper I have tried to start to fill this void by showing how the geographies of (metropolitan) homonormativity often overlap with the migratory paths of HIV-positive gay men. By analysing the experiences of French and Italian migrants in Barcelona, I have shown how the homonormative city is a specific place of inclusion for those stigmatized bodies and lives that often opt for “the second closet”. The life histories of the research participants emphasize the openness of the city, offering multiple possibilities for encounter and sexual adventure, with sero-disclosure not representing a source of discrimination. By accounting for these multiple possibilities, my main aim has been to undermine the monolithic and reductionist logics underpinning the debate about homonormativity. In fact, processes of inclusion and exclusion are place-specific, with a multiplicity of factors, histories and social relations shaping them. Moreover, the diversity of everyday life experiences cannot be reduced to universal trends: ‘homonormative’ gay men engage in multiple practices and relations that go far beyond i) individualism; ii) the privatization, domestication and sanitization of sexual life; and iii) the exaltation of coupledom.

When assessing the role of HIV-related stigma in driving the decision to migrate, my analysis is not aimed at building a causal and deterministic relation; on the contrary, the use of qualitative research methods offers the possibility to explore the complexity of factors shaping migration. Housing and working conditions, the accessibility of ARTs and the configuration of the health system, (sexual) imagery and desire: they all play an important role in determining the choice to relocate as well as the forms of sociability and encounter in the new city. As critical scholars we need more place-sensitive, non-pathologizing and diverse accounts to better understand the complexity of stigma and dynamics of inclusion.

Building on this analytical effort, future research and analyses on homonormativity and its exclusionary logics should start to include HIV-positivity. How is the HIV-positive body included in the homonormative logics? How does HIV-positivity intersect with other forms of bias and discrimination in

determining inclusion? How is the dismantling of the welfare state, including health, in several Western countries impacting on the migration paths and the everyday experiences of HIV-positive gay men? Which spatialities and social relations are shaped by the use of recreational drugs combined with bareback sex? These are only some of the multiple questions we need to address in the near future to avoid fixed and unidirectional accounts that ignore the 'lived' and situated nature of homonormativity.

Bibliographical references

- AGATHANGELOU, Anna; BASSICHIS, Daniel and SPIRA, Tamara (2008). "Intimate Investments: Homonormativity, Global Lockdown, and the Seductions of Empire". *Radical History Review*, 100, 120-143.
<<https://doi.org/10.1215/01636545-2007-025>>
- ALTMAN, Dennis (2001). "Rupture or continuity? The internationalization of gay identities". In: HAWLEY, John Charles (ed.). *Postcolonial, Queer: Theoretical Intersections*. Albany: State University of New York Press, 19-41.
- ANDERSSON, Johan (2011). "Vauxhall's Post-Industrial Pleasure Gardens: 'Death Wish' and Hedonism in 21st-century London". *Urban Studies*, 48 (1), 85-100.
<<https://doi.org/10.1177/0042098009360238>>
- ARNOLD, Emily A.; REBCHOOK, Gregory M. and KEGELES, Susan M. (2014). "'Triply cursed': racism, homophobia and HIV-related stigma are barriers to regular HIV testing, treatment adherence and disclosure among young Black gay men". *Culture, Health & Sexuality*, 16 (6), 710-722.
<<https://dx.doi.org/10.1080/13691058.2014.905706>>
- BALIBREA, Mari Paz (2001). "Urbanism, culture and the post-industrial city: challenging the 'Barcelona model'". *Journal of Spanish Cultural Studies*, 2 (2), 187-210.
<<https://doi.org/10.1080/14636200120085174>>
- BELL, David and BINNIE, Jon (2004). "Authenticating Queer Space: Citizenship, Urbanism and Governance". *Urban Studies*, 41 (9), 1807-1820.
<<https://doi.org/10.1080/0042098042000243165>>
- BERG, Rigmor C. and ROSS, Michael W. (2014). "The Second Closet: A Qualitative Study of HIV Stigma Among Seropositive Gay Men in a Southern U.S. City". *International Journal of Sexual Health*, 26 (3), 186-199.
<<https://doi.org/10.1080/19317611.2013.853720>>
- BERLANT, Lauren and WARNER, Michael (1998). "Sex in public". *Critical Inquiry*, 24 (2), 547-566. <<http://www.jstor.org/stable/1344178>>
- BINNIE, Jon (2004a). "Quartering sexualities: gay villages and sexual citizenship". In: BELL, David and JAYNE, Mark (eds.). *City of Quarters: Urban Villages in the Contemporary City*. Aldershot: Ashgate, 162-172.
- (2004b). *The Globalization of Sexuality*. London: Sage.
- BINNIE, Jon and SKEGGS, Beverly (2004). "Cosmopolitan knowledge and the production and consumption of sexualized space: Manchester's gay village". *The Sociological Review*, 52 (1), 39-61.
<<https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.2004.00441.x>>
- BOGART, Laura M. et al. (2008). "HIV-Related Stigma among People with HIV and their Families: A Qualitative Analysis". *AIDS and Behavior*, 12 (2), 244-254.
<<https://doi.org/10.1007/s10461-007-9231-x>>

- BROWN, Gavin (2004). "Cosmopolitan camouflage: (post-)gay space in Spitalfields, East London". In: BINNIE, Jon; HOLLOWAY, Julian; MILLINGTON, Steve and YOUNG, Craig (eds.). *Cosmopolitan Urbanism*. New York: Routledge, 130-145.
- (2009). "Thinking beyond homonormativity: performative explorations of diverse gay economies". *Environment and Planning A*, 41 (6), 1496-1510.
<<https://doi.org/10.1068/a4162>>
- (2012). "Homonormativity: A Metropolitan Concept that Denigrates "Ordinary" Gay Lives". *Journal of Homosexuality*, 59 (7), 1065-1072.
<<https://doi.org/10.1080/00918369.2012.699851>>
- BROWN, Michael (1995). "Ironies of distance: An ongoing critique of the geographies of AIDS". *Environment and Planning D: Society and Space*, 13 (2), 159-183.
<<https://doi.org/10.1068/d130159>>
- (2014). "Gender and sexuality II. There goes the gayborhood?". *Progress in Human Geography*, 38 (3), 457-465.
<<https://doi.org/10.1177/0309132513484215>>
- BROWNE, Kath and BAKSHI, Leela (2013). *Ordinary in Brighton?: LGBT, Activisms and the City*. Farnham: Ashgate.
- BUEHLER, James W.; FREY, Robert L. and CHU, Susan Y. (1995). "The migration of persons with AIDS: data from 12 states, 1985 to 1992". *American Journal of Public Health*, 85 (11), 1552-1555.
<<https://doi.org/10.2105/ajph.85.11.1552>>
- CADWELL, Steve (1991). "Twice removed: The stigma suffered by gay men with aids". *Smith College Studies in Social Work*, 61 (3), 236-246.
<<https://doi.org/10.1080/00377319109517366>>
- CEA D'ANCONA, Angeles and VALLES MARTÍNEZ, Miguel S. (2011). *Evolución del racismo y la xenofobia en España*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Inmigración.
- CHRISTIENSEN, Adrienne and HANSON, Jeremy (1996). "Comedy as cure for tragedy: Act up and the rhetoric of aids". *Quarterly Journal of Speech*, 82 (2), 157-170.
<<https://doi.org/10.1080/00335639609384148>>
- COLLINS, Dana (2009). "'We're There and Queer'. Homonormative Mobility and Lived Experience among Gay Expatriates in Manila". *Gender & Society*, 23 (4), 465-493.
<<https://doi.org/10.1177/0891243209340570>>
- COURTENAY-QUIRK, Cari, WOLITSKI, Richard J., PARSONS, Jeffrey T. and GOMEZ, Cynthia A. (2006). "Is HIV/AIDS dividing the gay community? Perceptions of HIV-positive men who have sex with men". *AIDS Education and Prevention*, 18 (1), 56-67.
<<https://doi.org/10.1521/aeap.2006.18.1.56>>
- CROCE, Mariano (2015). "Homonormative dynamics and the subversion of culture". *European Journal of Social Theory*, 18 (1), 3-20.
<<https://doi.org/10.1177/1368431014534349>>
- DEGEN, Monica and GARCÍA, Marisol (2012). "The Transformation of the 'Barcelona Model': An Analysis of -Culture, Urban Regeneration and Governance". *International Journal of Urban and Regional Research*, 36 (5), 1022-1038.
<<https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2012.01152.x>>
- DI FELICIANTONIO, Cesare (2015). "The sexual politics of neoliberalism and austerity in an 'exceptional' country: Italy". *ACME: An International E-Journal for Critical Geographies*, 14 (4), 1008-1031. <<https://acme-journal.org/index.php/acme/article/view/1104>>

- (2018). "Migration as an active strategy to escape the 'second closet' for HIV-positive gay men in Barcelona and Rome". *Social & Cultural Geography*, online first.
<<https://doi.org/10.1080/14649365.2018.1541248>>
- DI FELICIANTONIO, Cesare and GADELHA, Kaciano B. (2016). "Situating queer migration within (national) welfare regimes". *Geoforum*, 68, 1-9.
<<https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2015.11.007>>
- DUGGAN, Lisa (2002). "The new homonormativity: the sexual politics of neoliberalism". In CASTRONOVO, Russ and NELSON, Dana (eds.). *Materialising Democracy: Towards a Revitalized Cultural Politics*. Durham: Duke University Press, 175-194.
- ELDER, Glen (2004). "Love for sale: marketing gay male p/leisure space in contemporary Cape Town, South Africa". In: NELSON, Lise and SEAGER, Jodi (eds). *A companion to feminist geography*. Malden: Blackwell, 578-589.
- ELLIS, Mark (1996). "The postdiagnosis mobility of people with AIDS". *Environment and Planning A*, 28 (6), 999-1017.
<<https://doi.org/10.1068/a280999>>
- ELMORE, Kim (2006a). "Southern Discomfort: AIDS Stigmatization in Wilmington, North Carolina". *Southeastern Geographer*, 46 (2), 215-230.
<<https://doi.org/10.1353/sgo.2006.0023>>
- (2006b). "The migratory experiences of people with HIV/AIDS (PWHAs) in Wilmington, North Carolina". *Health & Place*, 12 (4), 570-579.
<<https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2005.08.009>>
- FIELDEN, Sarah J., CHAPMAN, Gwenneth E. and CADELL, Susan (2011). "Managing stigma in adolescent HIV: silence, secrets and sanctioned spaces". *Culture, Health & Sexuality*, 13 (3), 267-281.
<<https://doi.org/10.1080/13691058.2010.525665>>
- FLOYD, Kevin (2009). *The Reification of Desire: Toward a Queer Marxism*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- FUNG, Richard (2013). "Beyond Domestication". *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies*, 19 (4), 571-572. <muse.jhu.edu/article/521121>
- FUSTER RUIZ DE APODACA, Maria José (2011). *La percepción del estigma en las personas con VIH: sus efectos y formas de afrontamiento*. PhD thesis, National Distance Education University (UNED), Spain.
- GARCÍA RAMON, Maria Dolors and ALBET, Abel (2000). "Commentary. Pre-Olympic and post-Olympic Barcelona, a 'model' for urban regeneration today?". *Environment and Planning A*, 32 (8), 1331-1334.
<<https://doi.org/10.1068/a3331>>
- GHAZIANI, Amin (2011). "Post-Gay Collective Identity Construction". *Social Problems*, 58 (1), 99-125.
<<https://doi.org/10.1525/sp.2011.58.1.99>>
- GONZALEZ, Sara and HEALEY, Patsy (2005). "A sociological institutionalist approach to the study of innovation in governance capacity". *Urban Studies*, 42 (11), 2055-2069.
<<https://doi.org/10.1080/00420980500279778>>
- GORMAN-MURRAY, Andrew (2007). "Rethinking queer migration through the body". *Social & Cultural Geography*, 8 (1), 105-121.
<<https://doi.org/10.1080/14649360701251858>>
- (2009). "Intimate mobilities: emotional embodiment and queer migration". *Social & Cultural Geography*, 10 (4), 441-460.
<<https://doi.org/10.1080/14649360902853262>>

- GREEN, Gill (1995). "Attitudes towards people with HIV: Are they as stigmatizing as people with HIV perceive them to be?". *Social Science and Medicine*, 41 (4), 557-568.
<[https://doi.org/10.1016/0277-9536\(94\)00376-5](https://doi.org/10.1016/0277-9536(94)00376-5)>
- HEREK, Gregory and GLUNT, Eric (1988). "An epidemic of stigma: reactions to AIDS". *American Psychologist*, 43 (11), 886-891.
<<https://doi.org/10.1037//0003-066x.43.11.886>>
- HUBBARD, Phil (2001). "Sex zones: Intimacy, citizenship, and public space". *Sexualities*, 4 (1), 51-71.
<<https://doi.org/10.1177/136346001004001003>>
- (2004). "Cleansing the metropolis: Sex work and the politics of zero tolerance". *Urban Studies*, 41 (9), 1687-1702.
<<https://doi.org/10.1080/0042098042000243101>>
- KANAI, J. Miguel (2015). "Buenos Aires Beyond (Homo) Sexualized Urban Entrepreneurialism: The Geographies of Queered Tango". *Antipode*, 47 (3), 652-670.
<<https://doi.org/10.1111/anti.12120>>
- LEWIS, Nathaniel (2012). "Remapping disclosure: gay men's segmented journeys of moving out and coming out". *Social & Cultural Geography*, 13 (3), 211-231.
<<https://doi.org/10.1080/14649365.2012.677469>>
- (2013). "Beyond Binary Places: The Social and Spatial Dynamics of Coming Out in Canada". *ACME: An International E-Journal for Critical Geographies*, 12 (2), 305-330. <<https://acme-journal.org/index.php/acme/article/view/964>>
- (2014). "Moving "Out", Moving On: Gay Men's Migrations Through the Life Course". *Annals of the Association of American Geographers*, 104 (2), 225-233.
<<https://doi.org/10.1080/00045608.2013.873325>>
- LIPPERT, Leopold (2010). "'How Do You Think We Get to Pottery Barn?' Mainstream Gay Drama, Homonormativity, and the Culture of Neoliberalism". *South Atlantic Review*, 75 (3), 41-59. <<https://www.jstor.org/stable/41635633>>
- LONDON, A.S., Wilmoth, J.M. and FLEISHMAN, J.A. (2004). "Moving for care: findings from the US HIV cost and services utilization Study". *AIDS Care: Psychological and Socio-medical Aspects of AIDS/HIV*, 16 (7), 858-875.
<<https://doi.org/10.1080/09540120412331290149>>
- LOUTFY Mona R. et al. (2012). "Gender and Ethnicity Differences in HIV-related Stigma Experienced by People Living with HIV in Ontario, Canada". *Plos One*, 7 (12), 1-10.
<<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0048168>>
- MATTSON, Greggor (2015). "Style and the value of gay nightlife: Homonormative placemaking in San Francisco". *Urban Studies*, 52 (16), 3144-3159.
<<https://doi.org/10.1177/0042098014555630>>
- MIRANDOLA, Massimo et al. (2009). "HIV bio-behavioural survey among men who have sex with men in Barcelona, Bratislava, Bucharest, Ljubljana, Prague and Verona, 2008-2009". *Eurosurveillance*, 14.
<<https://doi.org/10.2807/ese.14.48.19427-en>>
- MEULBROEK, Michael et al. (2013). "BCN Checkpoint, a community based-centre for men who have sex with men in Barcelona, Catalonia, Spain, shows high efficiency in HIV detection and linkage to care". *HIV Medicine*, 14, 25-28.
<<https://doi.org/10.1111/hiv.12054>>

- MONCLÚS, Francisco Javier (2003). "The Barcelona model: an original formula? From 'reconstruction' to strategic urban projects (1997-2004)". *Planning Perspectives*, 18 (4), 399-421.
<<https://doi.org/10.1080/0266543032000117514>>
- MURPHY, Patrick et al. (2016). "Serostatus Disclosure, Stigma Resistance, and Identity Management Among HIV-Positive Gay Men in Ireland". *Qualitative Health Research*, 26 (11), 1459-1472.
<<https://doi.org/10.1177/1049732315606687>>
- NACHEGA, Jean B. et al. (2012). "HIV-Related Stigma, Isolation, Discrimination, and Serostatus Disclosure. A global survey of 2035 HIV-infected adults". *Journal of the International Association of Providers of AIDS Care*, 11 (3), 172-178.
<<https://doi.org/10.1177/1545109712436723>>
- NAST, Heidi (2002). "Queer patriarchies, queer racisms, international". *Antipode*, 34 (5), 874-909.
<<https://doi.org/10.1111/1467-8330.00281>>
- ONG, Aihwa (2006). *Neoliberalism as Exception: Mutations in Citizenship and Sovereignty*. Durham: Duke University Press.
- OSWIN, Nathalie (2012). "The queer time of creative urbanism: Family, futurity, and global city Singapore". *Environment and Planning A*, 44 (7), 1624-1640.
<<https://doi.org/10.1068/a44282>>
- PARKER, Richard and AGGLETON, Peter (2003). "HIV and AIDS-related stigma and discrimination: a conceptual framework and implications for action". *Social Science & Medicine*, 57 (1), 13-24.
<[https://doi.org/10.1016/s0277-9536\(02\)00304-0](https://doi.org/10.1016/s0277-9536(02)00304-0)>
- PEIXOTO CALDAS, José Manuel (2010). "Uso y apropiación queer del espacio urbano: El caso GayEixample en Barcelona y Chueca en Madrid". In: *XI Coloquio Internacional de Geocrítica*, Buenos Aires, Argentina, 2-7 May.
- PERSSON, Asha (2005). "Facing HIV: Body shape change and the (in)visibility of illness". *Medical Anthropology*, 24 (3), 237-264.
<<https://doi.org/10.1080/01459740500182683>>
- PEZERIL, Charlotte and KANYEBA, Dany (2013). "A Congolese Virus and Belgian Doctors? Postcolonial Perspectives on Migration and HIV". *African Diaspora*, 6 (1), 46-71.
<<https://doi.org/10.1163/18725457-12341241>>
- PHILLIPS, Robert (2014). "'And I Am Also Gay': Illiberal Pragmatics, Neoliberal Homonormativity and LGBT Activism in Singapore". *Anthropologica*, 56 (1), 45-54. <<https://www.jstor.org/stable/24469640>>
- PUAR, Jasbir (2002). "A transnational feminist critique of queer tourism". *Antipode*, 34 (5), 935-946.
<<https://doi.org/10.1111/1467-8330.00283>>
- (2006). "Mapping US homonormativities". *Gender, Place and Culture: A Journal of Feminist Geography*, 13 (1), 67-88.
<<https://doi.org/10.1080/09663690500531014>>
- RIBERA-FUMAZ, Ramon (2005). *Creative neoliberalism: a critical study in the cultural political economy of the contemporary city*. PhD thesis, University of Manchester, UK.
- RICHARDSON, Diane (2005). "Desiring Sameness? The Rise of a Neoliberal Politics of Normalisation". *Antipode*, 37 (3), 515-535.
<<https://doi.org/10.1111/j.0066-4812.2005.00509.x>>

- ROSS, Bechi and SULLIVAN, Rachael (2012). "Tracing lines of horizontal hostility: How sex workers and gay activists battled for space, voice, and belonging in Vancouver, 1975-1985". *Sexualities*, 15 (5/6), 604-621.
<<https://doi.org/10.1177%2F1363460712446121>>
- RUSHBROOK, Dereka (2002). "Cities, Queer Space, and the Cosmopolitan Tourist". *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies*, 8 (1-2), 183-206.
<<https://doi.org/10.1215/10642684-8-1-2-183>>
- SANTOS, Ana Cristina (2013). "Are we there yet? Queer sexual encounters, legal recognition and homonormativity". *Journal of Gender Studies*, 22 (1), 54-64.
<<https://doi.org/10.1080/09589236.2012.745682>>
- SEARLE, Kenneth Andrew (2014). *Aspirational Identity in British "Gay Masculinity" 1991-2011*. PhD thesis, University of Birmingham, UK.
- STRYKER, Susan (2008). "Transgender History, Homonormativity, and Disciplinarity". *Radical History Review*, 100, 145-157.
<<https://doi.org/10.1215/01636545-2007-026>>
- STUTTERHEIM, Sarah E. et al. (2009). "HIV-related stigma and psychological distress: the harmful effects of specific stigma manifestations in various social settings". *AIDS. Official Journal of the International AIDS Society*, 23 (17), 2353-2357.
<<https://doi.org/10.1097/QAD.0b013e3283320dce>>
- TATUM, Pam S. and SCHOECH, Dick (1992). "Migrations of persons with HIV disease: the search for care". *AIDS & Public Policy Journal*, 7, 56-63. <<http://hdl.handle.net/10822/854368>>
- VISSER, Gustav (2008). "The homonormalisation of white heterosexual leisure spaces in Bloemfontein, South Africa". *Geoforum*, 39, 1347-1361.
<<https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2007.11.004>>
- VITULLI, Elias (2010). "A Defining Moment in Civil Rights History? The Employment Non-Discrimination Act, Trans-Inclusion, and Homonormativity". *Sexuality Research and Social Policy*, 7 (3), 155-167.
<<https://doi.org/10.1007/s13178-010-0015-0>>
- WEISS, Margot D. (2008). "Gay Shame and BDSM Pride: Neoliberalism, Privacy, and Sexual Politics". *Radical History Review*, 100, 87-101.
<<https://doi.org/10.1215/01636545-2007-023>>
- WILKINSON, Eleanor (2013). "Learning to love again: 'Broken families', citizenship and the state promotion of coupledom". *Geoforum*, 49, 206-213.
<<https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2013.02.012>>
- WOOD, Evan et al. (2000). "Determinants of geographic mobility among participants in a population-based HIV/AIDS drug treatment program". *Health & Place*, 6 (1), 33-40.
<[https://doi.org/10.1016/S1353-8292\(99\)00028-3](https://doi.org/10.1016/S1353-8292(99)00028-3)>

Planning, Justice and LGBT Urban Politics in Tel-Aviv: A Queer Dilemma

Chen Misgav

The Open University. Literature, Linguistics and the Arts Department

chenmisg@tauex.tau.ac.il

Received: January 2019

Accepted: July 2019

Published: September 2019

Abstract

The paper discusses planning policies and urban politics, their relation to LGBT communities in the city, and their potential to promote spatial justice within the local planning policies. The paper briefly reviews the main theoretical issues discussed in the literature regarding the connection between planning and sexuality. It also reviews three theoretical concepts of justice that relate to planning policy and urban politics: distributive Justice, procedural justice and recognition. The case study of the Gay Center at Tel Aviv's Meir Park is analyzed with reference to these three spatial justice concepts. The main argument is that the center is a clear example of distributive and procedural justice. However, when we analyze this case study in light of the concept of recognition, the findings are somewhat ambiguous. On the one hand, the case of the Gay Center indicates growing recognition of Tel Aviv's LGBT community. On the other hand, a queer analysis shows that this recognition is partial as it is limited to certain parts of the community and to spaces frequented by LGBTs in Tel-Aviv.

Keywords: planning; justice; urban politics; LGBT community; queer; Israel

Resum. *Planejament, justícia i política urbana LGBT a Tel-Aviv: un dilema queer*

El document discuteix les polítiques de planificació i la política urbana, la seva relació amb les comunitats LGBT a la ciutat i el seu potencial per promoure la justícia espacial dins de les polítiques de planificació locals. El document revisa breument els principals temes teòrics tractats a la literatura sobre la connexió entre planificació i sexualitat. També es revisen tres conceptes teòrics de justícia relacionats amb la política de planificació i la política urbana: la justícia distributiva, la justícia processal i el reconeixement. L'estudi de cas del Centre Gai al Parc Meir de Tel-Aviv s'analitza amb referència a aquests tres conceptes de justícia espacial. L'argument principal és que el centre és un clar exemple de justícia distributiva i processal. No obstant això, quan analitzem aquest cas a la llum del concepte de reconeixement, les conclusions són una mica ambigües. D'una banda, el cas del Centre Gai indica un reconeixement creixent de la comunitat LGBT de Tel-Aviv. D'altra banda,

una anàlisi *queer* mostra que aquest reconeixement és parcial, ja que es limita a certes parts de la comunitat i als espais freqüentats per LGBT a Tel-Aviv.

Paraules clau: planificació; justícia; política urbana; comunitat LGBT; *queer*; Israel

Resumen. *Planeamiento, justicia y política urbana LGBT en Tel-Aviv: un dilema queer*

El documento analiza las políticas de planificación y las políticas urbanas, su relación con las comunidades LGBT en la ciudad y su potencial para promover la justicia espacial dentro de las políticas de planificación local. El artículo revisa brevemente los principales temas teóricos discutidos en la literatura con respecto a la conexión entre planificación y sexualidad. También revisa tres conceptos teóricos de la justicia que se relacionan con la política de planificación y las políticas urbanas: la justicia distributiva, la justicia procesal y el reconocimiento. El estudio de caso del Centro Gay en el Parque Meir de Tel-Aviv se analiza con referencia a estos tres conceptos de justicia espacial. El argumento principal es que el centro es un claro ejemplo de justicia distributiva y procesal. Sin embargo, cuando analizamos este estudio de caso a la luz del concepto de reconocimiento, los hallazgos son algo ambiguos. Por un lado, el caso del Centro Gay indica un creciente reconocimiento de la comunidad LGBT de Tel-Aviv. Por otro lado, un análisis *queer* muestra que este reconocimiento es parcial, ya que está limitado a ciertas partes de la comunidad y a los espacios frecuentados por LGBT en Tel-Aviv.

Palabras clave: planificación; justicia; política urbana; comunidad LGBT; *queer*; Israel

Résumé. *Planification, justice et politique urbaine LGBT à Tel-Aviv : un dilemme queer*

Le document traite des politiques de planification et des politiques urbaines, de leurs relations avec les communautés LGBT de la ville et de leur potentiel à promouvoir la justice spatiale dans les politiques de planification locales. Le document passe brièvement en revue les principales questions théoriques abordées dans la littérature concernant le lien entre planification et sexualité. Il passe également en revue trois concepts théoriques de la justice liés aux politiques de planification et à la politique urbaine : la justice distributive, la justice procédurale et la reconnaissance. L'étude de cas du Centre gay du parc Meir de Tel Aviv est analysée en référence à ces trois concepts de justice spatiale. L'argument principal est que le centre est un clair exemple de justice distributive et procédurale. Cependant, lorsque nous analysons cette étude de cas à la lumière du concept de reconnaissance, les résultats sont quelque peu ambigus. D'une part, le cas du Gay Center indique une reconnaissance croissante de la communauté LGBT de Tel Aviv. D'autre part, une analyse *queer* montre que cette reconnaissance est partielle, car elle se limite à certaines parties de la communauté et aux espaces fréquentés par les LGBT à Tel-Aviv.

Mots-clés: planification; justice; politique urbaine; communauté LGBT; *queer*; Israël

Summary

1. Introduction	6. The Gay Center: Justice, planning, municipal politics and sexuality
2. Cities, urban planning and sexuality	7. Conclusion
3. Urban planning and justice: A theoretical framework	8. Afterword
4. Sexual politics in Israel and Tel-Aviv	Bibliographical references
5. The Gay Center in Meir Park	

1. Introduction

In October 2002, the Tel Aviv-Jaffa Municipality published a document titled “The City Profile”, which concluded the first stage of developing the new statutory urban plan¹. This document was a part of large-scale process in which a strategic vision for the city’s development was created and published in preparation for an updated plan². To the best of my knowledge it is the first planning document in Israeli history to refer explicitly to the LGBT community – it refers to the city’s “gay-lesbian population” in the chapter “People and Society”, under the subheading “Urban Social Services”:

As a liberal city, [Tel Aviv-Jaffa] is open to accepting different populations, among them the gay-lesbian population. This population faces many difficulties and needs various services. Recently, the Social Services Administration developed a unique shelter for gay-lesbian adolescents who had left their homes due to their families’ difficulty to accept the difference of their sons/daughters. (City Profile, 2002: 35)

Albeit referring to the LGBT community in a problematic context³ of other “special” populations, it begins with a revolutionary reference to Tel Aviv-Jaffa as a city that recognizes the community’s existence and its members’ right to equity in municipal service provision, making the city a pioneer in the Israeli context. This development may be attributed largely to the sociopolitical dynamics that transformed local sexual politics, as discussed in detail below (in the section dedicated to “Sexual politics in Israel and in Tel-Aviv”).

The present article discusses and questions the complex connections between urban planning, urban politics towards LGBT people, and conceptions of justice, especially the concept of recognition, in relation to the LGBT community in the city of Tel-Aviv. I will demonstrate these issues in a critical discussion of one of the products of the urban planning policy toward LGBTs – the Tel-Aviv Gay Community Center in Meir Park – and show how this center clearly articulates distributive and procedural justice, on the one hand,

1. Plan TA/5000 was submitted in November 2013 and has now has reached the objections stage.
2. The two documents, “The City Profile” (2002) and “The City Vision” (2005), are part of a strategic plan adopted by the municipal planning authorities. The former concludes the first stage of consolidating the plan and draws the city’s profile, while the latter defines strategic outlines for developing and realizing the city’s vision. These documents have no statutory status but they have become the basis for developing the statutory urban plan, and their principles guide decision makers and planners in their work.
3. The document also refers to the “gay-lesbian” community rather than the LGBT community. The latter, more inclusive term, has gradually replaced earlier ones that focused on gays, or gays and lesbians. Another current term is “queer”, used with two conventional meanings: queer as an umbrella term akin to LGBT; and queer as an anti-identity and anti-essentialist political position in the spirit of the queer theory that strives to deconstruct conventional identity definitions and to emphasize the fluidity and subversion of the concept of identities based on sexual tendency or gender (see Gross, 2015; Gross and Ziv, 2003).

while articulating recognition justice in a complex and ambiguous fashion, on the other. The paper's central argument is that via a "queer analysis" it is possible to observe how the recognition of the LGBT community is partial and serves only certain privileged groups, while excluding and alienating others. As shown in a different context, community hegemony is constructed through conflicts, such as between members of different generations or economic status, and has to do with an increased presence of state functions (Ronsbo, 2006). This is also true for the local LGBT community hegemony, whose leaders, mainly (Jewish-Ashkenazi⁴) gay males, have strong connections both to the municipality and to governmental authorities. These connections became stronger after the 2009 murder of two young LGBTs in a Tel Aviv community club (Gross, 2015). Conversely, the hegemonic leaders of the community and the Gay Centre in particular are increasingly criticized for excluding marginalized sectors such as lesbians, transgenders or bisexuals (Eisner, 2012; Hartal, 2015; Gross, 2015), or older community members (Misgav, 2016). This political and urban reality is important to understand since it happens in the most liberal and "gay friendly" city in Israel, as elaborated on later.

This argument joins a growing literature placing more emphasis on categorizing specific groups and why urban planning policies lack the awareness of diversity complexity. At the same time, the paper reveals the success of Tel-Aviv and its Gay Center in reaching tangible results, and as such adds value to our understanding of the pros and cons of targeting specific groups in the urban policy process.

I begin with a brief review of the literature on urban planning and sexuality followed by a discussion of the various approaches to justice and Israeli sexual politics. Next, I illustrate these issues in light of the case of Tel Aviv-Jaffa and particularly its Gay Center, the political and planning contexts that led to its establishment, and its significance for the local LGBT community.

2. Cities, urban planning and sexuality

2.1. *Sexuality and the city*

Although homosexual activities have been part and parcel of big city life since ancient times (Higgs, 1999; Cook and Evans, 2014), gay sexuality has been perceived in the modern west as a crime and a perverse subversion of the social order, at least until the Stonewall Riots in 1969 (Frisch, 2002; Mort 2000). However, urban historian George Chauncey (1994) demonstrated that already by the end of the nineteenth century, a gay-lesbian world with clear spatial characteristics existed in New York, with community institutions and meeting places that helped gays and lesbians overcome discrimination and find apartments for rent, jobs and social and romantic connections. The spatial

4. The term Ashkenazi refers to European Jews. Less than half of the Jewish population in Israel is Ashkenazi (the majority are Mizrahi – people whose ethnic origin is from Muslim countries), but this group is still the economically and politically hegemonic (Swirski, 1989).

presence and the appropriating of spaces in the city as identified with the gay community and its unique culture actually turned into political action.

In many cities, exclusion and discrimination led to a process of spatial segregation of the LGBT community and concentration in segregated neighborhoods and areas. This served two main purposes: avoiding hostile attitudes, oppression and discrimination by the external environment; and developing a unique culture by socializing individuals in the community and providing them with required services. This spatial segregation was at the center of the first spatial researches who examined the phenomenon in the local context of the neighborhood and entertainment venues (Weightman, 1980), as well as the effect of segregation on urban development (Lauria and Knopp, 1985)⁵.

2.2. Space, sexuality, and the theory of planning

Since the 1990s, geographers have studied the relation between queer theory, spatial and geographical theories (Bell and Valentine, 1995; Browne et al., 2007; Hubbard, 2012; Johnston and Longhurst, 2010), and urban politics (Andrucki and Elder, 2007; Bell and Binnie, 2004; Brown, 2008; Kenney, 2001). Very little, however, has been written about planning theories and practices. Some scholars define urban planning as “a heterosexual project,” promoting spaces that exclude people based on sexual orientation by means of various planning tools (Frisch, 2002). Modern urban planning is also often described as a tool for spatial control and exclusion, and even for discrimination in allocating resources for different populations that is not necessarily sexual but, for example, ethnic-national (Yiftachel, 1998). Also missing from the literature are real-life experiences and activism that link urban policy, local politics and planning, themes that are the focus of this research. Some have adopted these claims of exclusion in reference to sexual orientations (Sandercock, 1998a), with a demand to “make the invisible visible” in the context of identities and planning, and with an emphasis on local knowledge and the needs of populations with difference (Fenster, 2004; Sandercock, 1998b). Since the mid-1990s, planning historians have broadened the field’s scope to include new disciplines, previously unheard voices and fresh perspectives (Dubrow and Corbin-Sies, 2002); but only very recently has the relationship between sexuality and planning become more visible within the planning literature (Doan, 2011a, 2015a, 2015d; Maginn and Steinmetz, 2015).

In addition to these developments in the field of planning history, the planning discipline also faces growing criticism by LGBT theoreticians. This criticism includes three main thrusts: first, the way planning preserves and promotes the heterosexual order and social and family values while ignoring the

5. The abovementioned researchers and subsequent ones (Adler and Brenner, 1992; Forsyth, 2001; Johnston and Valentine, 1995; Valentine, 1993, 1995) examined the differences between lesbian women and gay men in urban spatial contexts. However, space limitations prevent me from elaborating on that distinction.

needs of LGBTs and the way they use the urban space (Frisch, 2002); second, how planners erase spatial memory by ignoring or destroying sites connected to LGBT urban history (Doan and Higgins, 2011); and third, how they disregard the possible effects of their decisions on the LGBT communities (Doan, 2011).

This criticism poses demands to both the LGBT community and urban planners. LGBTs should ask themselves, as the feminists in the 1970s did, what a city should look like and what kind of urban vision will suit them (Frisch, 2002). Planners should ask themselves how they could have (and to a certain extent still do) disregard the needs of LGBT people (Doan, 2011). This disregard is not accidental (Doan, 2010). One of its sources is related to the perception of planning as a purely technical and professional practice, or one that relates to “normal” (heterosexual) people. This approach is related, primarily but not exclusively in the North American context, to deep-seated objection to the LGBT way of life, and even to homophobia in the professional and academic world. Another source is anti-capitalist and radical leftwing planners who see equal planning rights for LGBTs to allow wealthy gays to take over derelict neighborhoods, and to profit from their gentrification (ibid). One way or the other, it is important to stress that although LGBTs are a minority, the issues that emerge from their lives in the city are not insignificant to planning theory and practice (Forsyth, 2001). According to Petra Doan (2010), planners should rid themselves from “the tyranny of gender planning”, or heteronormative planning based on narrow and dichotomous gender-oriented definitions. Thus, planners should be sensitive to LGBT people’s experiences of humiliation and spatial injustice and consider the implications of their professional decisions for people with non-heteronormative orientations (Doan, 2011; Misgav, 2008).

2.3. Planning for sexual minorities in practice

Moirra R. Kenney (2001) describes how cities such as San Francisco and Los Angeles have become Meccas for LGBTs, and the planning profession’s influence on the neighborhoods they inhabit and the services they receive in the two cities. Kenney relates both to planning theory and practice and contends that both should open toward LGBT social and political movements traditionally excluded from the planning and by planners. Doan and Higgins (2011) provided a specific example of the way that planning can influence redevelopment and gentrification in the midtown neighborhood of Atlanta. Elsewhere, Doan (2015b) documented the “cleansing” of LGBTQ areas and suggested that heteronormative and urban renewal pressures underlie the purging of queer spaces in Atlanta. She also explored how planning practice has failed to consider the needs of LGBTQ-identified individuals (Doan, 2015c). Doan has recently (2016) offered some ways in which progressive planners might seek to incorporate non-normative sexualities and genders into the public domain, reduce inequality that arises due to anti-LGBTQ discrimination and provide material support to the most vulnerable members of the LGBTQ

community. Progressive cities, thus, should recognize vulnerable populations such as LGBTQ homeless youth and transgender people and provide them with drop-in centers and training programs. Progressive cities should recognize existing queer spaces within them, such as neighborhoods familiarly known as gayborhoods or gay villages (urban areas where LGBTQ bars and businesses or residences are in proximity), and protect them from gentrification, which renders them unaffordable to younger LGBTQ people and to LGBTQ institutions (bars, businesses and community organizations). The gentrification trend is exacerbated when city officials adopt planning documents that fail to recognize the decades-long existence of the LGBTQ community in a specific location. Planners have a range of tools that might be used to recognize and preserve these unique cultural areas, including historic preservation districts, which might provide the same kind of neighborhood recognition given to ethnic neighborhoods. But recognition is only a first step. We still need to study the role of community activism and the relationship between LGBTQ communities and urban politics, and how communities can promote recognition and help make their cities safe and progressive.

One of the studies documenting such a process explored community activism and political engagement in the planning of Manchester's city center, especially its gay area (Quilley, 1997). The case of Manchester proves that real success comes when local authorities acknowledge the existence and identity of LGBT communities in the city, taking their needs into account in planning and development (in various perspectives: from housing or services provided by state agencies, to the need of safe public spaces or social and cultural needs etc.). Moreover, it proves that profound change in planning perceptions, coupled with the willingness of planners to work with LGBTQ organizations, can also survive local political changes (such as the transition from a liberal-labor municipal government to a conservative one in the period examined). The conclusion that emerges from such planning is that all parties have something to gain: the economic development succeeded and the city became a LGBT tourist destination; the city's physical appearance and its safety improved, and the reconstruction of the gay quarter projected on the nearby neighborhoods. Politically, community members who had hitherto been excluded from the political system were now able to enter it, so that the planning process proved to be conducive to political equality.

Some scholars have now written directly with issues of governance and planning in other parts of the world. Ruez (2016) examined a series of projects convened by the City of Sydney council between 2010 and 2013 that were intended to address issues faced by queer people from "culturally and linguistically diverse" communities. He argued that these efforts carved out spaces in which racialized queer people in Sydney could appear politically and in which the uneven geographies produced by the mutually constitutive regimes of sexuality and race could become an object of differentially shared concern. Some scholars (Fincher and Iveson, 2008; Fincher et al., 2014) discussed the politics of recognition and inclusion, including for the LGBTQ communi-

ties, and show how multicultural planning does in fact work. They suggested three social logics (redistribution, recognition and encounter) that would better ensure that all city residents can participate in the just city. Finally, scholars recently discussed some ways in which the needs of LGBTQ minorities might be better accommodated in planning processes (Gorman-Murray, 2011; Gorman-Murray and Nash, 2014; Nash and Gorman-Murray, 2015; Prior and Gorman-Murray, 2015). For example, Gorman-Murray (2011) points to how each state has specific 'social planning' regulations. Then most delegate the social planning dimensions to local government areas (local councils; LGAs). In NSW, for example, the local government planning regulations changed in 2012. In Sydney, the two councils that have solid planning/practice on LGBT communities are the City of Sydney Council.

3. Urban planning and justice: A theoretical framework

"Justice" in Latin means fair allocation of resources. By extension, social justice is also distributive justice, but many also stress the value of liberty (Dahan, 2007; Yasour, 2003), or democracy that serves simultaneously as a means and component of distributive justice, and a component of justice itself, political justice (Marcuse, 2014). Being part of a public system, spatial justice is required, and the contribution to the general public constitutes one of the major justifications for the existence of planning systems on the national and local levels (Alfasi and Fenster, 2014). Three aspects of justice are relevant for our purposes: distributive, procedural and recognition, and each will be discussed in turn.

Different researchers from the planning field dealt with the question of justice. For example, "collaborative planning" (Healey, 1997) demands recognition of the different identities involved in the planning process in order to render it more "just". The claim is that a broad meaning of justice in planning requires broadening the range of participants (Campbell, 2006), and also recognizing their needs and identities (Fainstein, 2010). These issues are part of the present discussion on the "just city" (Fainstein, 2010; Marcuse, 2012). According to Peter Marcuse (2014), the just city is not only one where affordable housing and expensive housing are available to all under a certain standard of distributive justice, but also one which supports diverse needs, ambitions, and ways of life. Such all-inclusive social justice, that also includes distributive justice in its broad and democratic meaning, is the basic purpose of human existence in the urban space, as described for the first time in the urban planning context by David Harvey (1973), and later by Susan Fainstein (2010) and Peter Marcuse (2012).

In the urban and political reality, disagreements regarding the planning implications of justice affect the public planning system's ability to operate in the spirit of the philosophical justice principles. In this context, Arza Churchman (2012) raises the issue of procedural justice for groups of population who are at the planning system's margins. For her, procedural justice means

resolving public issues by facilitating public participation in planning decision making processes, including marginal groups, such as the LGBT community. According to Churchman, procedural justice complements distributive justice but does not necessarily lead to it, as planning that suits the needs of one group might come at the expense of the needs of another.

Other researchers (e.g. Rosner, 2003) call the struggle of groups and individuals to promote their rights and needs “politicization of needs”. Defining needs and struggling to achieve them in urban planning contexts require awareness and recognition of rights. Thus, recognition politics is integral to identity politics that also involves redistribution, or as Nancy Fraser claims, “Justice requires nowadays a distribution and recognition” (2004, 271). Fraser challenges the dichotomy of cultural politics of recognition, as part of the LGBT identity politics, for example, and on the other hand, socioeconomic politics of resource redistribution. She believes that an appropriate and comprehensive theory of justice should include components of both, based on recognition of two kinds of injustice: distributive, that is, unequal distribution of resources; and recognition, that is, lack of recognition of the cultural identity of certain groups by the establishment (*ibid*). These issues will be examined in light of the case study of Tel Aviv’s Gay Center.

4. Sexual politics in Israel and Tel-Aviv

The Israeli LGBT community has gone through significant changes since the late 1980s. Before that time, Israel was a conservative place for LGBTs and in many ways excluded them from the public sphere. The turning point was the amendment of the penal code that prohibited homosexual intercourse. This penal code was borrowed from British law and although very rarely enforced, its amendment in March 1988 heralded a revolutionary decade (Harel, 1999). LGBT identity began being recognized not only legally but also in the media and in other symbolic spaces within Israeli society, such as the military (Kama, 2000, 2011).

In the 1990s, Tel Aviv became Israel’s gay capital, and unlike the official capital, Jerusalem, began supporting the LGBT community (Alfasi and Fenster, 2005; Fenster and Manor, 2010; Kama, 2011). The local gay scene flourished and began attracting growing numbers of gay tourists and venues (Kama, 2014). Tel Aviv also led the way in LGBT municipal representation: in 1998 the first lesbian politician, Michal Eden, was elected to the municipality⁶. Since then, LGBTs have been elected to all city councils in Tel Aviv, and most recently, in 2014 three gay representatives were elected. This development changed both the public visibility and legal status of LGBTs in Israel.

6. The first Lesbian women to be elected to office in the Israeli political system was Marcia Freedman, who was a Knesset (parliament) member during the 1970s, but she “came out” as a lesbian only later when she was no longer a public figure (see her memoir: Freedman, 1990).

A cautionary note is in order here, however. These “rights” achieved by the Israeli LGBT community are controversial given the broader context of the Israeli-Palestinian conflict. I am mindful of the growing global gay movement which views these “rights” as a form of “pinkwashing”: a strategy designed to conceal the flagrant violations of Palestinian human rights behind a progressive image personified by Israeli gay life (Gross, 2015; Schulman 2012). This controversy impacts on LGBT and queer local politics and activism in the local community (Baum, 2006; Ziv, 2010) and even within the Gay Center itself (Misgav, 2015, 2016).

5. The Gay Center in Meir Park

In January 2008 the LGBT Community Center (“Gay Center”) was opened in Tel Aviv’s Meir Park. Its opening is connected and has contributed to the gay community’s growing influence in the city (Kama, 2000), resulting in increased allocation of municipal resources and services. This change in local politics and planning is evident in the findings of two surveys of the LGBT community. At the beginning of the previous decade two large-scale surveys were carried out to identify the community’s needs. The “pink” survey, initiated by the city council member Michal Eden and conducted by the Center for Economic and Social Research in the Municipality of Tel Aviv (see, Balnero and Fridman, 2001), was designated “to collect information about the ways of life, the social stances and the entertainment habits of the gay-lesbian community members, in order to help the committee for the LGBT and Tel Aviv municipality in their activities for the community” (ibid, no page number). In 2004, council member Itay Pinkas conceived the LGBT community center, which led to a “needs survey toward the establishment of a city center for the LGBT community” (Pizmony-Levi, 2005).

This recent tendency toward recognizing the needs of the LGBT community in the city, and the resulting redistribution of resources, are also related to globalization processes that have weakened the state and its institutions, and strengthened municipal autonomy in certain areas, sometimes to the point of acting against national policies, for example regarding the LGBT community (Alfasi and Fenster, 2005). Alfasi and Fenster contend that in this context that the Municipality of Tel Aviv is the only official institutional body in the state that acknowledges the existence of a gay-lesbian community with special needs and provides it with the municipal services needed (ibid). The process of negotiation between the community and the municipality, and the latter’s growing autonomy, culminated in the decision to establish a community center at the municipality’s initiative and with municipal funds.

The center is located in a three-story former school building owned by the municipality at the edge of the park, in the heart of the city. Its director Yuval Egartt says that the process of establishing the center began in 2004 for two practical reasons: a major increase in the activity of community organizations such as Hoshen (the lectures and educational service of the Israeli

LGBT Association) and IGY (Israeli Gay Youth), and a severe lack of space for the activities of organizations, particularly for administrative purposes. Egardt describes the coincidence in choosing the building and its allocation for the center, despite the great investment in the preceding surveys:

We suffered from a real lack of physical space, of offices for the community's organizations... In 2005 I received keys for a kindergarten... in Ramat-Aviv [wealthy northern neighborhood] – they gave us a kindergarten of two classes and budget to renovate the place. And then, a week before the renovation started I received a call from the Director of the Education Department... saying: "Stop the renovation, we don't have enough kindergartens and we have to take this one back. We will give you another place but right now we need the keys urgently". The Department for Strategic Planning and the Engineering Administration asked us what we needed. We did not have our needs documented and we did not know what we needed... So we started a one-year process and we had options for three buildings... This is the historical mistake that led us to Meir Park, otherwise we would have remained long ago in Ramat Aviv. (Interview, August 17, 2011)

Nowadays, the center includes an information center, activity rooms, a performance hall, coffee shop, and clinic for the LGBT community. It also serves as the headquarters of many community organizations that used to be scattered in different places. About half of the funding comes from the center's revenues (office rentals, the coffee shop license and minimal participation fees for activities); the other half is provided by the municipality (about 10% by direct support and the rest as salaries and other transfers); a small additional sum is donated. The model of the Gay Center is unique and innovative on a global scale, as although social community centers for the LGBT exist in many cities in the west, they are mostly operated exclusively by NGOs with no direct connection to the municipality or any other authority (Andrucki and Elder, 2007), even though they often receive some sort of financial support from the municipality. In the Israeli case, the connection between the municipality and the center is not limited to the use of the municipal building and the budget transferred to a joint management and also to salaries for the center's employees, but is also embodied in the fact that the center was founded by the municipality to serve the community all over the city and even beyond it, unlike other centers that serve a geographical community (a neighborhood for example).

That being said, criticism was soon voiced within the community that the center had become a hegemonic hub dominated by Ashkenazi middle-class gay men. Called *queer patriarchy* (Nast, 2002)⁷, such criticism is quite common in global LGBT communities, and is voiced mostly by marginalized groups such as lesbians, transgenders, bisexuals and others, who feel excluded from the commu-

7. This patriarchy includes mainly white well-to-do gay men belonging to the "creative class" (Florida, 2004); it is connected to the establishment and to patterns of capitalistic and global consumerism and replaces older, heteronormative patriarchies such as family, and racial and militaristic attitudes.

nity leadership. In this specific case, it is strongly linked to the Gay Center's close and unique connections to the municipal establishment, connections that many see as promoting neoliberal practices and reproducing communal hegemony (Moreno, 2011), thereby excluding certain LGBT groups from decision making. I will elaborate on this important issue in the next section.

6. The Gay Center: Justice, planning, municipal politics and sexuality

In this section I revisit the three types of justice in the context planning, municipal politics and sexuality. I will demonstrate that while the meanings of distributive and procedural justice are relatively simple and clear, the meanings of recognition justice require deeper and more nuanced discussion.

Let us return to the quotation from "The City Profile" with which I opened this article. This document's trailblazing approach to the LGBT community cannot be taken for granted, and as demonstrated above, urban and planning authorities' recognition of gender and sexual communities and their planning needs is a relatively new phenomenon – certainly in the Israeli context. As suggested above, Tel Aviv-Jaffa leads a fairly independent policy (Alfasi and Fenster, 2005), fundamentally different not only from that of the national government (Ministry for the Interior, for example), but also from what happens in other major cities⁸. Beside the document's recognition value, I would like to examine whether this policy also embodies distributive justice toward the LGBT in the city. The document was published about a year after the municipality had conducted the first extensive official survey of the needs of the LGBT community in the city (Balnero and Fridman, 2001). Although this survey was abandoned and its findings were not adopted or published, the municipality chose a strategy of recognition of the LGBT community in the city, also involving the budgeting of a community center – again, an exceptional phenomenon in the Israeli context.

This urban strategy led to the second survey (Pizmony-Levi, 2005), designed to (1) characterize the different needs of members of the LGBT community and receive their feedback; (2) examine the need for a dedicated city center; and (3) characterize the center's predictable uses from the socio-demographic aspect and specify its service offerings accordingly (ibid, 14). The decision to invest in conducting the surveys in preparation for a much larger investment in establishing the Gay Center points to a distributive policy that turns the LGBT community from an invisible to a legitimate community⁹.

8. In Jerusalem, for example, municipal authorities consistently refuse to support and even acknowledge the LGBT community and local NGOs struggle every year for equal distribution of resources or the right to public space (e.g. the gay parade) (See Elad, 2005; Alfasi and Fenster, 2005).

9. In the last decade there has also been criticism within the community about not getting enough budgets and being discriminated in comparison to other communities. While I cannot elaborate here on this criticism, suffice it to say that it does not detract from the unique achievement embodied by the center.

In addition to distributive justice, does the process described above promote procedural justice in the planning context? I argue that the decision to invest resources in the center and prepare it for a participatory process is a manifestation of procedural justice for the LGBT community. True, deeper community participation beyond the needs surveys and the municipality's joint work with community representatives could have been attempted, and naturally those representatives represent the more powerful and mainstream sections of the community. Still, the process embodied, to a large extent, the principles of procedural justice in planning.

As for the third type of justice – recognition justice – it is obvious that the municipality's policy with its distributive and procedural justice aspects deliberately promoted unambiguous recognition of the LGBT community as part of Tel Aviv-Jaffa's population. However, the issues here are less clear-cut. The first issue in this context is related to transferring LGBT activities from informal queer spaces to more “legitimate” ones such as the Gay Center. Over the years, before the official recognition of the LGBT community, its members would meet and interact in “gray” and marginal urban spaces that served as a basis for empowerment, identity-building and organizing, similar to other communities (Yiftachel, 2012), including political protest organizations (Castells, 1983). Such spaces might be entertainment venues (Chauncey, 1994; Weightman, 1980), or places for sexual encounters and “cruising”, such as parks (Hirsch, 2005). Parts of the LGBT community tend to view the establishment's recognition as disciplining, controlling and restricting the spaces of action of individuals in the community, and as a move to normalize and mainstream them, and prevent non-heteronormative use of space that is still considered by many as perverse and obstructive of public order (Hubbard, 2012; Mort, 2000). In the specific Israeli context, recognition by the establishment is considered by many LGBTs as serving the Jewish national project (homonationality) and presenting Israel in the world as a paradise of human rights, thus “pinkwashing” its crimes in the Occupied Palestinian Territories (Gross, 2015). Others argue that the Gay Center represents Zionist and national “good citizenship” (Hartal and Sasson-Levi, 2017), in the sense of cooptation with the state. Homonationalism refers to dynamic binary processes of inclusion and exclusion in which specific groups are marked with the “correct” belonging and are deemed legitimate, while others are distanced from the public sphere and deemed perverse. In other words, inclusion in mainstream society also involves exclusion by ignoring inequality towards sections of the LGBT community (Hartal and Sasson-Levi, 2018; Puar, 2007; Schotten, 2016). Aeyal Gross (2015) argues that even though many Israeli LGBT people believe that they live in a liberal democratic state, this notion is actually exploited as a manipulative differentiation of Israel from other Middle Eastern countries and reflects their lived realities in a limited and narrow way only. This politics is named “pinkwashing”, a strategy of camouflaging human rights violations, specifically towards Palestinians, via liberal and progressive visuals of civil and LGBT rights (Schulman, 2012). The discourse of homonationalism, Gross

contends, should also “examine how homosexuals (at least some) use the state and the nationalism discourse similarly to how the state uses homosexuality” (2015: 143).

Indeed, for many years before the opening of the center, Meir Park was known as a place for forbidden relationships, secretive love affairs, misdemeanor and crime (Bileski, 2011), as well as a nighttime meeting space for gays, especially for sexual purposes (Allweil, 2011). Note that at about the same period of the surveys preceding the founding of the center, a renovation of the park was completed. It was planned for three main target populations: children, senior citizens and dogs owners. Gay males did not participate in the preliminary process of defining the needs served by the renovated park, and their needs were thus disregarded. The park that used to be dark and thick with vegetation became open-spaced and lit at night, thus putting an end to its sexual usefulness (Allweil, 2003).

The park’s renovation demonstrates how, initially, procedural justice did not materialize for the LGBT community. On the other hand, few years later the park received a different symbolic meaning for the LGBT community, more “institutional” and legitimate, when the Gay Center came into being with its public events (such as the Pride Parade that starts there every year), its coffee shop, and memorial monuments¹⁰. In other words, official recognition of certain LGBT activities, such as the activities offered within the gay center and supported by the municipality and the LGBT community hegemony, as legitimate and deserving institutional support was counterbalanced by the exclusion of activities considered less normative, such as cruising in the park after dark for meetings and sex.

The second issue is related to the urban policy and planning politics adopted by the municipality, designed to promote Tel Aviv-Jaffa’s image as a modern city, part of a global network of financially and culturally leading cities (Kippnis, 2009). Part of this positioning includes policy for the encouragement of activities by the so-called “creative class” (Alfasi 2006). This is a global phenomenon that has recently become prevalent among planners and urban decision makers (Muller-Myrdahl, 2011). These ideas draw on Richard Florida’s (2004) creative cities theory that emphasizes the assimilation of politics of difference and making the city’s differences visible as part of the process of turning it into a creative, global, attractive and competitive destination. In other words, a population with difference is now considered an advantage, and investing in it, a wise economic decision.

This new embracing of the LGBT community by urban decision makers and planners worldwide, and particularly in Tel Aviv-Jaffa, makes sense from their perspective as the LGBT community is commonly considered a creative population (Alfasi and Fenster, 2005). Thus, on the surface it would seem that

10. One monument commemorates LGBT victims of Nazism, and a cactus garden was planted in the memory of Liz Tobishi and Nir Katz who, murdered in 2009 in an attack against a gay youth club in Tel Aviv.

promoting sexual difference and its visible urban presence advances recognition justice for the LGBT community, and meets the Fraser's (2004) distributive justice requirements. However, a queer analysis raises the possibility that this kind of recognition justice can be problematic and complex more than it seems at first glance. In order to understand this point we need to analyze the urban strategy in respect to queer theory that challenges its basic assumptions, as I will show here in details.

Such urban strategy, especially when accompanied by planning policy that aims to acknowledge sexual difference and meet the needs of the diverse LGBT community requires a stable, categorical identity with political visibility and representation; that is, an essentialist identity acceptable to the mainstream, or at least one that does not explicitly challenge the existing consumerist and social order (Muller-Myrdahl, 2011). This is problematic from the queer point of view that perceives sexual identity as a fluid category, unfixed and unstable, not necessarily heteronormative or homonormative. Lisa Duggan (2002, 179) gave homonormativity a political meaning, and associated it with neoliberalism: "Politics that does not challenge the institutions and the accepted heteronormative assumptions but confirms them, as a part of privatized, non-political gay culture that is rooted in the domestic individual space and in consumer practices". Dianne Richardson (2005) calls homonormative sexual politics "politics of normalization", meaning, neoliberal politics that strive for equality and assimilation in mainstream heterosexual society (on the urban, national and even global level).

Thus, the queer outlook on the realization of recognition justice in the Tel Aviv Jaffa's planning policy criticizes the fact that it "hugs" the LGBTs, expects them to be "presentable" and "good citizens" (Hartal and Sasson-Levi 2017), and limits them to institutional spaces and certain activities. This queer perspective does not detract from the importance of fairer distribution of resources (distributive justice), with the participation and cooperation of the LGBT community in planning and policymaking (procedural justice), but at the same time objects to the neoliberal view of LGBTs as consumers with an essentialist identity. It asks why justice must necessarily turn the Other into an obedient consumer and poster person for tourism promotion. The Gay Center is an obvious embodiment of these neoliberal values (Moreno, 2011) and represents the establishment's way of rewarding the LGBT community for their (economic and political) cooperation – particularly its wealthy, Ashkenazi and well-connected gay men, or the local queer patriarchy (Nast, 2002). Queer criticism questions the center's potential contribution to the general LGBT community: is it no more than neo-corporatism (Hasson, 2001) – municipality-sponsored activism? On the other hand, the Gay Center and the local queer patriarchy it represents are not one-dimensional and can give rise to subversive groups that undermine the homonormative order, such as queer groups, transgenders or bisexuals, indicating that the issue of recognition justice in the context of the Gay Center is complex and not amenable to simplistic generalizations (Misgav, 2015, 2016).

7. Conclusion

This article presented issues arising from the interrelations between planning, municipal politics and sexuality, an issue that needs better understanding in order to generate cities more inclusive of sexual diversity. On the one hand, it is a timely research project given the promotion of the concept of progressive cities, where the presence of sexual minorities is conflated with economic growth. On the other hand, the emergence of conservative politics continues to play out in different ways across the world. For example, highlighting the importance of this research are the anti-gay and anti-trans violence worldwide, protests against gay pride events (in Russia, Poland, Hungary and other places), or hate crimes such as the massacre at the gay nightclub in Orlando or the murders in the gay youth club in Tel-Aviv (2009) or during the gay pride parade in Jerusalem (2015).

In this paper, I examined some theoretical aspects and definitions of justice in its urban and planning context – distributive, procedural and recognition justice – through the case study of Tel Aviv-Jaffa and specifically the municipal Gay Center. The case study demonstrated that establishing the center promoted both distributive and procedural justice. The discussion of recognition justice gave rise to a greater complexity given the institutionalization dilemma, or, in this case, the queer dilemma. As we have seen, the center transformed the relationship between the local (and even national) establishment and the LGBT community, and in fact promoted recognition of an essentialist, mainstream national(ist) and consumer(ist) LGBT identity, to the exclusion of other sectors of the community and the spaces that served them.

8. Afterword

Very recently, in August 2019, the Tel-Aviv's residents and the LGBT community were invited to a public event within the gay center. The aim of this event, which was accompanied by publications in the local and national media, was to celebrate the decision of Tel-Aviv municipality to allocate 30 million NIS (about 8.5 million US\$) for a serious renovations and expansion of the gay center and rebuilt it (in the same location), and to present to the public and the LGBT community the proposed program and the planned design of the new center, which is expected to be open during the pride week of 2020 (June 2020). The program was based on the results of a public participation process that were done with the users of the gay center and with other LGBT community members during March and April 2018, headed by the Tel-Aviv Municipality public participation unit and private planning office (DY Common Planning) hired for this purpose. This progression reflects the growing political power of the LGBT community and its representatives within the local politics on the one hand, and the successful of the gay center itself, that can no longer provide the spaces and services the city and the community need. On the other hand, it is a direct continuity of the process that led to the

opening of the gay center, just a decade before, and thus strengthens the argument and analysis presented in this research. Of course, this news will need a better elaboration and analysis that are beyond the scope of this paper, but they do reflect a tendency indicate the current relationships between political powers, planning issues and LGBT community in Israel and in Tel-Aviv these days.

Bibliographical references

- ADLER, S. and BRENNER, J. (1992). "Gender and space: Lesbians and gay men in the city". *International Journal of Urban and Regional Research*, 16, 24-34.
- ALFASI, N. (2006). "Creative cities: Jerusalem, Tel Aviv and the new economy". *Israeli Sociology*, 8 (1), 29-64 (Hebrew).
- ALFASI, N. and FENSTER, T. (2005). "A tale of two cities: Jerusalem and Tel Aviv in an age of globalization". *Cities*, 22 (5), 351-363.
- (2014). "Between socio-spatial and urban justice: Rawls' principles of justice in the 2011 Israeli Protest Movement". *Planning Theory*, 13 (4), 407-427.
<<https://doi.org/10.1177/1473095214521105>>
- ALLWEIL, Y. (2003). "Why did they turn off the lights in Electricity Park?". In: MORIA, Y. and BARNIR, S. (eds.). *In the Public Domain: A Tribute to Tel Aviv's Municipal Gardener Avraham Karavan*. Tel Aviv: Tel Aviv Museum, 101-105 (Hebrew).
- ANDRUCKI, M. and ELDER, G. S. (2007). "Locating the state in queer space: GLBT non-profit organizations in Vermont, USA". *Social and Cultural Geography*, 8 (1), 89-104.
- BELL, D. and VALENTINE, G. (eds.) (1995). *Mapping Desire: Geographies of Sexualities*. London: Routledge.
- BALNERO, R. and FRIDMAN, A. (2001). *The Pink Survey*. Tel Aviv: The Center for Social and Economic Research in Tel Aviv-Jaffa Municipality (Hebrew).
- BAUM, D. (2006). "Women in black and men in pink: Protesting against the Israeli occupation". *Social Identities*, 12 (5), 563-574.
- BELL, D. and BINNIE, J. (2004). "Authenticating queer space: Citizenship, urbanism and governance". *Urban Studies*, 41 (9), 1807-1820.
- BILESKI, L. (2011). "Before that we did not trespass: The city, the woman and the drifter in the Yaakovowitz Trial". *The Law: Law Review*, 16 (1-2), 131-172 (Hebrew).
- BROWN, P. M. (2008) "Working political geography through social movements theory: The case of gay and lesbian Seattle. In: COX, K.; LOW, M. and ROBINSON, J. (eds.). *The SAGE Handbook of Political Geography*. Thousand Oaks, CA: Sage, 285-304.
- BROWNE, K.; LIM, J. and BROWN, G. (eds.) (2007). *Geographies of Sexualities: Theory, Practices and Politics*. Farnham and Burlington, UK: Ashgate.
- CAMPBELL, H. (2006). "Just planning: The art of situated ethical judgment". *Journal of Planning Education and Research*, 26, 92-106.
- CASTELLS, M. (1983). *The City and the Grassroots*. Berkeley: University of California Press.
- CHAUNCEY, G. (1994). *Gay New York: Gender, Urban Culture, and the Making of the Gay Male World, 1890-1940*. New York: Basic Books.
- COOK, M. and EVANS, J. V. (2014). *Queer Cities, Queer Cultures: Europe since 1945*. London and New-York: Bloomsbury.
- CHURCHMAN, A. (2012). "Protecting groups at the margins of the planning system: Procedural justice as a means". In: HASSON, S. (ed.). *Shaping the Space in Israel: The Map of Lands and Settlements*. Jerusalem: Keter and JNF, 289-300 (Hebrew).

- DAHAN, Y. (2007). *Theories of Social Justice*. Tel Aviv: Tel Aviv University and Ministry of Defense, The Broadcast University (Hebrew).
- DOAN, P. L. (2010). "The tyranny of gendered spaces: Reflections from beyond the gender dichotomy". *Gender, Place and Culture: A Journal of Feminist Geography*, 17 (5), 635-654.
- (ed.) (2011). *Queering Planning: Challenging Heteronormative Assumptions and Reframing Planning Practice*. Farnham and Burlington, UK: Ashgate.
- (2015a). *Planning and LGBTQ Communities: The Need for Inclusive Queer Spaces*. Abingdon: Routledge.
- (2015b). "Regulating adult business to make spaces safe for heterosexual families in Atlanta". In: MAGINN, P. J and STEINMETZ, C. (eds.). *(Sub)Urban Sexualities: Geographies and Regulation of the sex Industry*. Abingdon: Routledge, 197-218.
- (2015c). "Planning for sexual and gender minorities". In: BURAYID, M. (ed.). *Cities and the Politics of Difference: Multiculturalism and diversity in Planning*. Toronto: University of Toronto Press, 135-158.
- (2015d). "Beyond queer space: Planning for diverse and dispersed LGBTQ populations". In: DOAN, P. (ed.). *Planning and LGBTQ Communities: The Need for Inclusive Queer Spaces*. Abingdon: Routledge, 251-259.
- (2016). "Is there a place in the progressive city for the LGBTQ community?". *Progressive City* (16 Oct, 2016), available at: <<http://www.progressivecity.net/single-post/2016/10/05/IS-THERE-A-PLACE-IN-THE-PROGRESSIVE-CITY-FOR-THE-LGBTQ-COMMUNITY>>
- DOAN, P. L. and HIGGINS, H. (2011). The demise of queer space? Resurgent gentrification and LGBT neighborhoods. *Journal of Planning Education and Research*, 31 (1), 6-25.
- DUBROW, G. and CORBIN-SIES (2002). "Letting our guard down: Race, class, gender and sexuality in planning history". *Journal of Planning History*, 1 (3), 203-214.
- DUBROW, G., KNOPP, L. and BROWN, M. (2015). "Act Up versus Straighten Up: Public Policy and Queer Community-Based Activism". In: DOAN, P. (ed.). *Planning and LGBTQ Communities: The Need for Inclusive Queer Spaces*. Abingdon: Routledge, 202-216.
- DUGGAN, L. (2002). "The new homonormativity: The sexual politics of neoliberalism". In: R. CASTRONOVO and D. D. NELSON (eds.). *Materializing Democracy: Towards a Revitalized Cultural Politics*. Duke: Duke University Press, 175-194.
- EGERTT, Y. (2007). *The City Center for the LGBT Community: Social-Physical Program*. Tel Aviv: Tel-Aviv-Jaffa Municipality, Administration of Education, Culture and Sport (Hebrew).
- EISNER, S. (2012). "Love, rage and the occupation: Bisexual politics in Israel/Palestine". *Journal of Bisexuality*, 12 (1), 80-137.
- ELAD, H. (2008). "In Jerusalem, separation walls are visible from the route of the Pride Parade". In: KATZ, Y., DEGANI, Z. and GROS, T. (eds.). *Somewhere Here: Language, Identity, Place*. Tel Aviv: Hakibbutz Hameuchad, 252-276 (Hebrew).
- FAINSTEIN, S. (2010). *The Just City*. Ithaca: Cornell University Press.
- FENSTER, T. (2004). *The Global City and the Holy City: Narratives on Planning, Knowledge and Diversity*. London: Pearson
- FENSTER, T. and MANOR, I. (2010). "Homo-lesbian citizenship in the urban space of Tel Aviv and Jerusalem". *Israeli Sociology*, 12 (1), 7-28 (Hebrew).
- FINCHER, R. and IVESON, K. (2008). *Planning and Diversity in the City*. New York: Palgrave Macmillan.

- FINCHER, R.; IVESON, K.; LEITNER, H. and PRESTON, V. (2014). "Planning in the multicultural city: Celebrating diversity or reinforcing difference?". *Progress in Planning*, 92, 1-55.
- FLORIDA, R. (2004). *Cities and the Creative Class*. London and New-York: Routledge.
- FORSYTH, A. (2001). Sexuality and space: Nonconformist populations and planning practice. *Journal of Planning Literature*, 15 (3), 339-358.
- FRASER, N. (2004). "From distribution to recognition? The dilemma of justice in the 'post-socialist era'". In: FILK, D. and RAM, O. (eds.). *The Power of Property: Israeli Society in the Global Age*. Tel Aviv and Jerusalem: Hakibbutz Hameuchad and Van Leer Institute, 270-297 (Hebrew).
- FREEDMAN, M. (1990). *Exile in the Promised Land: A Memoir*. Ann Arbor: Firebrand Books.
- FRISCH, M. (2002). "Planning as a Heterosexist Project". *Journal of Planning Education and Research*, 21 (3), 254-266.
- GOH, K. (2015). "Place/Out: Planning for Radical Queer Activism". In: DOAN, P. (ed.). *Planning and LGBTQ Communities: The Need for Inclusive Queer Spaces*. Abingdon: Routledge, 217-234.
- GORMAN-MURRAY, A. (2011). "Queering planning in Australia: The problems and possibilities of multiscale governance for LGBT sexual minorities". In: DOAN, P. (ed.). *Queering planning: Challenging heteronormative assumptions and reframing planning practice*. Farnham: Ashgate, 129-143.
- GORMAN-MURRAY, A. and NASH, C. (2014). "Mobile places, relational spaces: conceptualizing change in Sydney's LGBTQ neighborhoods". *Environment and Planning D: Society and Space*, 32 (4), 622-641.
- GROSS, A. (2015). The politics of LGBT rights in Israel and beyond: Nationality, normality, and queer politics. *Columbia Human Rights Law Review*, 46 (2), 81-152.
- GROSS, A. and ZIV, A. (2003). "Between theory and politics: Homo-lesbian studies and queer theory". In: KEIDAR, Y., ZIV, A. and KANER, A. (eds.). *Beyond Sexuality: A Selection of Articles in Homo-Lesbian Studies and Queer Theory*. Tel Aviv: Hakibbutz Hameuchad, 9-44 (Hebrew).
- HAREL, A. (1999). "The rise and fall of the Israeli gay legal revolution". *Columbia Human Rights Law Review*, 31, 443-471.
- HARTAL, G. (2015). "The gendered politics of absence: Homonationalism and gendered power relations in Tel Aviv's Gay-Center". In: BROWNE, K. (ed.). *Lesbian Geographies: Gender, Place and Power*. Aldershot, UK: Ashgate, 91-112.
- HARTAL, G. and SASSON-LEVY, O. (2017). "Being [in] the center: Sexual citizenship and homonationalism at Tel Aviv's Gay-Center". *Sexualities*, 20 (5-6), 738-761.
- (2018). "Re-Reading Homonationalism: An Israeli Spatial Perspective". *Journal of Homosexuality*, 65 (10), 1391-1414.
- HARVEY, D. (1973). *Social Justice and the City*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- HASSON, S. (2001). "The evolvement of neighborhood activism and the extension of citizenship rights". *Israel Affairs*, 7 (4), 45-64.
- HEALEY, P. (1997). *Collaborative Planning: Shaping Places in Fragmented Societies*. London: Macmillan Press.
- HIGGS, D. (ed.) (1999). *Queer Sites: Gay Urban Histories since 1600*. London and New York: Routledge.
- HIRSH, D. (2005). "Homotopia: Independence Park in Tel Aviv". In: KLOSH, R. and CHATUKA T. (eds.). *Architectural Culture, Place, Representation, Body*. Tel Aviv: Resling, 287-310 (Hebrew).

- HUBBARD, P. (2012). *Cities and Sexualities*. London and New-York: Routledge.
- JOHNSTON, L. and LONGHURST, R. (2010). *Space, Place and Sex, Geographies of Sexualities*. Plymouth, UK: Rowman & Littlefield
- JOHNSTON, L. and VALENTINE, G. (1995). "Wherever I lay my girlfriend, that's my home: The performance and surveillance of lesbian identities in domestic Environments". In: BELL, D. and VALENTINE, G. (eds.). *Mapping Desire*. London: Routledge, 76-99.
- KAMA, A. (2000). "From terra incognita to terra firma: The logbook of the voyage of gay men's community into the Israeli public sphere". *Journal of Homosexuality*, 38 (4), 133-162.
- (2011). "Parading proudly into the mainstream: Gay and lesbian immersion in the civil core". In: BEN-PORAT, G. and TURNER, B. (eds.). *The Contradictions of Israeli Citizenship: Land, Religion and State*. New York: Routledge.
- (2014). "Calculating hedonism among gay men". In: LEITNER M. J. and LEITNER S. (eds.). *Israeli Life and Leisure in the 21st Century*. Urbana, IL: Sagamore Publishing, 281-290.
- KENNEY, M. R. (2001). *Mapping Gay L.A.: The Interaction of Place and Politics*. Philadelphia: Temple University Press.
- KIPNIS, B. (2009). "Greater Tel Aviv as a 'global city': Hub in a global network and 'disproportional head' in Israeli space". In: KIPNIS, B. (ed.). *Tel Aviv Jaffa: From a Garden Suburb to World City: The First One Hundred Years*. Haifa: Pardes, 227-260 (Hebrew).
- LAURIA, M. and KNOOP, L. (1985). "Towards an analysis of the role of gay communities in the urban renaissance". *Urban Geography*, 6, 651-669.
- LEVIN, M. (1979). *Gay Men: The Sociology of Male Homosexuality*. New York: Harper and Row.
- MAGINN, P. and STEINMETZ, C. (2015) (eds.). *(Sub)Urban Sexscapes: Geographies and regulation of sex industry*. London and New York: Routledge.
- MARCUSE, P. (2012). "Justice". In: WEBER, R. and CRANE, R. (eds.). *Oxford Handbook of Urban Planning*. New York: Oxford University Press, 141-165.
- (2014). "Sustainability and justice: Goals of the cities of tomorrow". In: FENSTER, T. and SHLOMO, A. (eds.). *Cities of Tomorrow: Planning, Justice and Sustainability Today*. Tel Aviv: Hakibbutz Hameuchad, 25-40 (Hebrew).
- MISGAV, C. (2008). "The urban space in Tel Aviv-Yafo as viewed by gay people". IGU- International Geographical Union, the Worldwide Conference, (Aug., 2008), Tunis, Tunisia.
- (2015a). "With the current, against the wind: Constructing spatial activism and radical politics in Tel Aviv's LGBT Community Center". *ACME: An International E-Journal for Critical Geography*, 14 (4), 1208-1234.
- (2015b). "Planning, justice and LGBT urban politics: The case of Tel Aviv's Gay-Center". *Tichnon – Journal of the Israeli Planning Association* (special issue on planning and justice edited by Oren Yiftachel and Rani Mendelbaum), 12 (1), 180-195. (Hebrew).
- (2016). "Gay-Riatrics: Spatial politics and activism of elderly gay men in Tel-Aviv's Gay Community Center". *Gender, Place and Culture: A Journal of Feminist Geography*, 23 (11), 1519-1534.
- MORENO, A. (2011). *Proud in the Center: Neo-Liberal Governmentality and Individualization Processes in the LGBT Community in Israel*. MA thesis, Tel-Aviv University (Hebrew).

- MORT, F. (2000). "The sexual geography of the city". In: BRIDGE, G. and WATSON, S. (eds.). *A Companion to the City*. Oxford: Blackwell, 307-315.
- MULLER-MYRDAHL, T. (2011). "Queering creative cities". In: DOAN, P. (ed.). *Queering Planning: Challenging Heteronormative Assumptions and Reframing Planning Practice*. Farnham and Burlington, UK: Ashgate, 157-168.
- NASH, C. and GORMAN-MURRAY, A. (2015). "Recovering the gay village: a comparative historical geography of urban change and planning in Toronto and Sydney". *Historical Geography*, 43, 84-105.
- (2014). "LGBT neighbourhoods and 'new mobilities': towards understanding transformations in sexual and gendered urban landscapes". *International Journal of Urban and Regional Research*, 38 (3), 756-772.
- NAST, H. (2002). "Queer patriarchies, queer racisms, international". *Antipode*, 34, 874-909.
- PIZMONY-LEVY, O. (2005). *A City Center for the LGBT Community in Tel-Aviv-Jaffa: Needs Survey Findings*. Tel Aviv: The Committee for Human Rights, Tel Aviv-Jaffa Municipality (Hebrew).
- PRIOR, J. and GORMAN-MURRAY, A. (2015). Housing sex within the city: The placement of sex services beyond respectable domesticity. In: MAGINN, P. and STEINMETZ, C. (eds.). *(Sub)Urban Sexscapes: Geographies and regulation of sex industry*. London and New York: Routledge, 101-116.
- PUAR, J. K. (2007). *Terrorist Assemblages: Homonationalism in Queer Times*. Durham, NC: Duke University Press.
- QUILLEY, S. (1997). "Constructing Manchester's new urban village: Gay spaces in the entrepreneurial city". In: BRENT, G. et al. (eds.). *Queers in Space: Communities, Public Spaces, Sites of Resistance*. Washington: Bay Press, 192-275.
- RICHARDSON, D. (2005). "Desiring sameness? The rise of a neoliberal politics of normalization". *Antipode*, 37, 515-535.
- RONSBO, H. (2006). "Displacing Enigma and Shaping Communal Hegemony – Towards the Analysis of Violent Experience as Social Process". *Dialectical Anthropology*, 30 (1), 47-67.
- ROSNER, M. (2003). "Sociological and psychological approaches for social justice and equality in the post-industrial era". In: YASOUR, A., OVED, Y., ROSOLIO, D., and ROSNER, M. (eds.). *Social Justice and Equality in a Changing World*. Tel Aviv: Hakibbutz Hameuchad, 89-158 (Hebrew).
- RUEZ, D. (2016). "Working to appear: The plural and uneven geographies of race, sexuality, and the local state in Sydney, Australia". *Environment and Planning D: Society and Space*, 34 (2), 282-300.
- SANDERCOCK, L. (1998a). *Toward Cosmopolis*. Chichester, UK: John Wiley & Sons.
- (ed.) (1998b). *Making the Invisible Visible: A Multicultural Planning History*. Berkeley: University of California Press.
- SCHOTTEN, C. H. (2016). "Homonationalism". *International Feminist Journal of Politics*, 18 (3), 351-370.
- SCHULMAN, S. (2012). *Israel/Palestine and the Queer International*. Durham and London: Duke University Press.
- SWIRSKI, S. (1989). *Israel: The Oriental Majority*. London: Zed Books.
- TEL AVIV-JAFFA MUNICIPALITY (2002). *The City's Profile: October 2002*. Tel Aviv: Author (Hebrew).
- (2005). *The City's Vision: May 2005*. Tel Aviv: Author (Hebrew).

- VALENTINE, G. (1993). "(Hetero)sexing space: Lesbian perceptions and experiences of everyday spaces". *Environment and Planning D: Society and Space*, 11, 395-413.
- (1995). "Out and about: Geographies of lesbian landscapes". *International Journal of Urban and Regional Research*, 19 (1), 96-111.
- WEIGHTMAN, B. (1980). "Gay bars as private places". *Landscape Research*, 24 (1), 9-16.
- YASSOUR, A. (2003). "Theories of justice in philosophy". In: YASSOUR, A., OVED, Y., ROZOLIO, D. and ROZNER, M. (eds.). *Social Justice and Equality in a Changing World*. Tel Aviv: Hakibbutz Hameuchad, 14-88 (Hebrew).
- YIFTACHEL, O. (1998). "Planning and social control: Exploring the dark side". *Journal of Planning Literature*, 12, 395-406.
- (2012). "Critical theory and 'gray space': Mobilization of the colonized". In: BRENNER, N., MARCUSE, P. and MAYER, M. (eds.). *Cities for People, Not for Profit: Critical Urban Theory and the Right to the City*. London and New-York: Routledge, 150-170.
- ZIV, A. (2010). "Performative politics in Israeli queer anti-occupation activism". *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies*, 16 (4), 537-556.

Lessons from the “Periphery”: Countering Anglo-Geographic Hegemony over geographies of sexuality and gender*

Michal Pitoňák

Queer Geography (NGO). Prague, Czechia
michal.pitonak@queergeography.cz

Received: November 2018

Accepted: April 2019

Published: June 2019

Abstract

This article has three aims. First, I discuss the existing inequalities within the systems of knowledge production dominated by “Anglo-American” academia and critically examine the “East-West” binary to show that sexuality and gender/feminist scholars in geography should learn from their deconstructive skills to overcome hegemonies erected by these binaries both in academia and the related geopolitical landscapes. Second, I critically discuss the concept of “Central and Eastern Europe” (CEE) which I do not intend to stabilize, and hold up a mirror to the various hegemonic misunderstandings that take the form of “homogenization”, “dehistoricization”, “isolation” or by ascribing “backwardness”, by which they effectively erase or overlook knowledges and contributions of “non-Anglo-American” scholars often left “beyond translation.” Last, I concentrate on the discussion of the development of geographies of sexualities and gender/feminist thought in CEE geography and illustrate the challenges that scholars from different institutional and national contexts must still face. By this article, I attempt to stand for our/their recognition.

Keywords: geographies of sexualities; Anglo-American hegemony; Central and Eastern Europe; Gender; Feminist geographies; Queer; Knowledge production

* I would like to thank Maria Rodó de Zárate for offering me a chance to submit my manuscript to this journal and to Juan Antonio Módenes Cabrerizo who helped me with the process of revising my manuscript. I also want to thank both anonymous reviewers and my friend Jennifer Fluri who gave me valuable feedback to my first draft. This paper is a result of an independent research conducted at Queer Geography which is a non-governmental organization set in Prague (Czechia) that aims to support researchers interested in the field of geographies of sexualities and related disciplines.

Resum. *Lliçons des de la «perifèria»: contrarestar l'hegemonia anglogeogràfica de les geografies de la sexualitat i de gènere*

Aquest article té tres objectius. En primer lloc, es discuteixen les desigualtats existents en els sistemes de producció del coneixement dominats per l'acadèmia «angloamericana» i s'examina críticament el binarisme Est-Oest per mostrar que la sexualitat i els/les acadèmics/ques en geografia i gènere/feminista haurien d'aprendre de les seves habilitats desconstructives per superar les hegemonies que sorgeixen d'aquestes concepcions binàries, tant en l'acadèmia com en espais geopolítics relacionats. En segon lloc, es discuteix críticament el concepte d'Europa Central i Oriental (CEE) —que no intento estabilitzar— i s'examinen els diferents tipus de malentesos hegemònics, tals com «homogeneïtzació», «deshistorització», «aïllament» o «endarreriment», pels quals s'eliminen o es passen per alt coneixements i contribucions d'acadèmics/ques «no angloamericans/es», de manera que queden «fora de traducció». Finalment, l'article se centra en el debat sobre el desenvolupament de les geografies de les sexualitats i de gènere/feministes en la geografia dels països de la CEE i s'il·lustren els reptes que encara tenen els/les acadèmics/ques de diferents contextos institucionals i nacionals. Aquest article pretén mostrar el nostre/el seu reconeixement.

Paraules clau: geografies de les sexualitats; hegemonia angloamericana; Europa Central i Oriental; gènere; geografies feministes; *queer*; producció de coneixement

Resumen. *Lecciones desde la «periferia»: contrarrestar la hegemonía anglogeográfica de las geografías de la sexualidad y de género*

Este artículo tiene tres objetivos. En primer lugar, se discuten las desigualdades existentes en los sistemas de producción del conocimiento dominados por la academia «angloamericana» y se examina críticamente el binarismo Este-Oeste para mostrar que la sexualidad y los/las académicos/as en geografía de género/feminista deberían aprender de sus habilidades deconstructivas para superar las hegemonías que surgen de estas concepciones binarias, tanto en la academia como en espacios geopolíticos relacionados. En segundo lugar, se discute críticamente el concepto de Europa Central y Oriental (CEE) —que no intento estabilizar— y se examinan los distintos tipos de malentendidos hegemónicos, tales como «homogeneización», «deshistorización», «aislamiento» o «atraso», por los cuales se eliminan o se pasan por alto conocimientos y contribuciones de académicos/as «no angloamericanos/as», de modo que queden «fuera de traducción». Finalmente, el artículo se centra en el debate sobre el desarrollo de las geografías de las sexualidades y de género/feministas en la geografía de los países de la CEE y se ilustran los desafíos en los que todavía se encuentran los/las académicos/as de distintos contextos institucionales y nacionales. Este artículo pretende mostrar nuestro/su reconocimiento.

Palabras clave: geografías de las sexualidades; hegemonía angloamericana; Europa Central y Oriental; género; geografías feministas; *queer*; producción de conocimiento

Resumé. *Leçons de la «périphérie» : contrecarrer l'hégémonie anglo-géographique des géographies de la sexualité et du genre*

Cet article se donne trois objectifs. Tout d'abord, les inégalités existantes dans les systèmes de production de connaissances dominés par l'académie «anglo-américaine» sont discutées et le binarisme «Est-Ouest» est examiné de manière critique pour montrer que la sexualité et les chercheurs en géographie du genre/féministe devraient apprendre de leurs capacités déconstructives afin de surmonter les hégémonies résultant de ces conceptions binaires, à la fois dans les milieux universitaires et dans les espaces géopolitiques connexes.

Deuxièmement, le concept «d'Europe Centrale et Orientale» (CEE) - que je ne cherche pas à stabiliser - est discuté de manière critique, et les différents types de malentendus hégémoniques tels que «homogénéisation», «déshistoritisation», «isolement» ou «retard» par lesquels les connaissances et les contributions des érudits «non anglo-américains» sont éliminées ou ignorées, restant ainsi «hors traduction». Finalement, l'article se concentre sur le débat autour du développement des géographies des sexualités et du genre/féministes dans la géographie des pays de l'Europe Centrale et Orientale et illustre les défis auxquels font face les chercheurs de différents contextes institutionnels et nationaux. Cet article vise à montrer notre/leur reconnaissance.

Mots-clés: géographies des sexualités; hégémonie anglo-américaine; Europe Centrale et Orientale; genre; géographies féministes; queer; production de connaissances

Summary

1. Introduction	4. Conclusion
2. Hegemonic knowledges	Bibliographical references
3. "Fight" for recognition: feminist and
sexuality thought in "CEE"	

1. Introduction

In September 2017 I organized a session called "Central and East European, Baltic and Balkan Geographies of Sexualities: it's time to speak up!" that was part of the IV European Geographies of Sexualities Conference. The number of accepted contributions reached 15, and this resulted in splitting the meeting into three sessions. Scholars from eight different countries presented their papers and engaged in rich discussions within this unique opportunity to meet in Barcelona. Within this empowering space, I for the first time experienced a space where a session, oriented purely at advancing in non-Anglo-American geographies of sexualities, took place. Although I am convinced that this unique gathering was a success, I am also confident that many have faced barriers, been excluded or encountered other obstacles that disabled them from participating. For me, it was the I European Geographies of Sexualities Conference that took place in Brussels (2011) that allowed me to participate at such an international event for the first time. Since then I have striven to introduce the field of geographies of sexualities into Czech geography. However, these efforts have been far from straightforward. Having to face complicated situations, job insecurity, but also experiencing peer support, finding reason, and international friendships, I became motivated to gain a deeper understanding of the diverse factors that influence scholars, including me, who seek to examine geographies of sexualities and/or feminist/gender geographies, despite the fact that this academic path may render them "dissident" in some regional or scholarly contexts more than in others. In conjunction, I also wanted to contribute to the discussion about what hinders the development of these scholarly fields

beyond the "Anglo-American" context, and put both internationally-relevant factors, such as hegemonic relations linked to the processes of knowledge production and knowledge recognition as well as local factors, into consideration.

2. Hegemonic knowledges

Are you a native English speaker? Do you publish in predominantly English journals? Have you decided to publish in your native or second language? In which languages can you comfortably read? Do you have access to a library with scientific literature in your field of interest? Do you face barriers in being able to participate at scientific conferences? Has your research become accepted by your institution? Is there an institution behind you or are you an independent scholar? Was or is the choice of your methods influenced by the institutional environment? Have you been able to find a job in the field of your expertise? Did you move abroad, or did you stay? These are only a few of many questions which we may employ to understand the influences and potentials of knowledge productions of various scholars in various localities.

While some authors have recognized existing hegemonies in terms of the Anglo-American¹ dominance in knowledge production (Blažek and Rochovská, 2006; Brown and Browne, 2016) or the Eurocentrism of contemporary social sciences (Kulpa and Silva, 2016), they have been less tangible in naming the concrete barriers and even less often offered tools or courageous visions by which it would be possible to overcome and/or deconstruct them (Kitchin, 2003, 2005; Kulpa and Silva, 2016; Timár, 2007; Timár and Fekete, 2010; Tlostanova, 2014). Despite these repeated calls, the hegemony of this knowledge production has had and continues to have a substantial impact on the shape of (not-only) European discourses in gender/feminist,² sexuality and queer studies.

These hegemonies have erected reductionist understandings which are partially based on uncritical applications of binaries such as "Global North" and "Global South," "East" and "West" that effectively "other(ed)s" those "beyond." These hegemonies have created (new) hierarchies and objectivized distinction between the imaginations of "modern West" and the "homophobic East" and (re)constructed the narratives of "homogeneity," "backwardness," "lack of humanity," and/or perpetual "catching up" with the ideals singled out in/by seemingly homogeneous "West" that often stands for the "Anglophone West" (Ayoub and Paternotte, 2014; Kulpa and Silva, 2016; Navickaitė, 2014; Rodó de Zárate, 2016; Stella, 2014; Szulc, 2018; Tlostanova, 2014).

1. Sometimes authors refer to "Western" or "Euro-American" dominance. I use this term similarly as Timár (2007) to substantiate that regardless of the fact I write from a European perspective, we may still recognize various hegemonies and distinctive scholarly traditions that can be juxtaposed with the Anglo-American (e.g., Czech, Hungarian, French, Spanish, German etc.). By applying the term Anglo-American, I by no means intend to erase those being pushed to its own peripheries (e.g., South Africa, New Zealand, etc.).
2. Due to the frequent use of both terms, I will use these terms interchangeably.

In the context of what authors call, for example, "epistemic hegemonies" we may ask how do geographical location and/or (a lack of) institutional affiliation determine who gets recognized as a "knowledge producer" and who is subdued as "informant and data miner" (Kulpa and Silva, 2016: 142). Similarly, in their critique of Anglophone hegemony, Garcia Ramon et al. (2006) stress that "knowledge from 'other' places is construed as exceptional, divergent and local and, as such, not producing 'theory', only 'case studies'" (ibid, 2006: 3). This is also Tlostanova's point when she criticizes (Western) postcolonial studies as marked by a clear subject/object division, distinguishing between the subject who studies and the object which is studied:

The postsocialist and post-Soviet world has continued to vacillate between the position of the subject and the object in the last two decades. We were supposed to either reform ourselves and become modern and Western subjects in some distant future, to join the refurbished global South when applicable, or to simply vanish. (2014: 162)

Tlostanova's (2014: 160) argument focuses on understandings of modernity and humanism, where power hierarchies are reproduced with some of us branded as "not quite human" as in "not quite European," "not quite Christian," "not quite white," etc.

All these terms represent binary categories related to power relations conveying meaning and highlighting established dominant or hegemonic perspectives. Indeed, feminist and sexuality scholars have been rather successful in deconstructing³ sexuality and gender identity-related categories; however, it seems they have so far largely failed to apply these approaches for overcoming the normatively established hegemonies within their modes of knowledge production (Garcia Ramon and Monk, 2007).

Authors concur that one of the obvious sources of these hegemonies emerged from the current "economies of knowledge production" which, in the context of feminist geography and sexuality studies, take the form of financial limitations posing as barriers to access academic texts (Timár, 2007). While many have been shocked by Alexandra Elbakyanova's Sci-Hub project, it still represents the only conduit to academic texts for many who do not know how

3. We have come to an understanding that binary terms, as well as other signifiers, are products of performative use of language (Butler, 1999). This lies at the heart of both social-constructivist and post-structuralist thought. We can no longer say things (e.g., gender) "are", but that they "are being done" (performed, reiterated), and we understand that it is various forms of "amnias of alternatives" that produce them as convincingly fixed categories (Bergner and Luckmann, 1991). As structuralist, post-structuralist and psychoanalytic scholars have pointed out, the evasive nature of meaning regarding these seemingly fixed categories favor conditions in which it is "what something is not" that is more easily conveyed than "what something is," thus giving rise to endless binary categories "defined" by their "mutual exclusivity" with potentially endless space for their deconstruction. According to Sedgwick (1990), we can deconstruct binaries by problematizing them, by adding a third term to the existing binary as well as by re-interpreting them as spectra.

to overcome paywalls of gate-kept neoliberal, for-profit, academic publishing houses. Kitchin has discussed these barriers from the side of publishing houses before (Kitchin, 2005). Sci-Hub enforces "open-access" and by doing so bypasses paid access to academic journal articles that many cannot access. As I will further discuss, this barrier is specifically difficult to overcome in fields such as geographies of sexualities or feminist/gender geographies that in fact constitute "dissident fields" of inquiry in many regional contexts in which scholars need to "fight for recognition" and resist the mainstream academia that continues to exclude them (Timár and Fekete, 2010).

Scholars have also recognized that the majority of knowledge is produced through Anglophone journals, and this situation also applies to human geography (Garcia Ramon et al., 2006; Kitchin, 2005; Kulpa and Silva, 2016). Most of the high-ranking human geography journals reside in the US and UK; few others are based in Western-European or Scandinavian countries, most of which accept English as the primary language of publication. Authors as well have recognized that this hegemonic position of English is linked to the increasing dominance of a "global knowledge economy" that favors publishing within the environment of mostly Anglo-American publishing houses (Kitchin, 2003, 2005). In this respect, we should be aware that if we do not publish in our native/local languages then we cannot reach required recognition locally and may consequently cut ourselves off from the support of local institutions and academic positions which could sustain both our research and living (Timár and Fekete, 2010). Not everyone masters English, and if so, we should be more cognizant about the ways in which regarding it as an "academic lingua franca" influences the local knowledge production and the global recognition of local knowledges. For example, Garcia Ramon and Monk (2007: 10) remind us that the very "willingness of Anglophone institutions to value publications in languages other than English as they assess their own colleagues is another political step forward."

In a similar vein, scholars also criticized the scarcity of analyzed non-English academic texts by "Western scholars" stressing the overt rarity of non-English references present even in journals with international scopes, such as *Gender, Place and Culture* (Garcia Ramon et al., 2006; Navickaitė, 2014). Stella (2014) also noted that the dominance of English-speaking academia might be linked to limitations in the competences of native-English speaking scholars who may have difficulties in accessing resources and researching in other languages. She, for example, noticed that endemic "Russian sources might not be familiar to the imaginary 'global' English-speaking reader, more *au fait* with the work of internationally recognized academic work published in English" (Stella, 2014: 2). Timár in this context documented the quite explicit hegemonic relationship between the newly opened post-socialist "East Central Europe" and the "Western scholars" whom hastened to produce knowledge on behalf of local scholars:

Of the 14 books on gender issues in East Central Europe that I found in Hungarian libraries and that were written in English, only one was publis-

hed in the region... Of the 166 authors of the 12 books published in the UK or the USA, only 75 lived in the post-socialist region, and only one of these books had an editor from outside of the Anglo-American sphere. (2007: 4)

Consequently, it might be relevant to subject knowledge produced on "behalf of others" to scrutiny as partial and/or incomplete translations may, among other possible outcomes, (re)produce omissions, stereotyping and/or lead to false conclusions. In this regard, Timár and Fekete (2010: 776) argue that "in addition to our partial knowledge, the linguistic diversity of the region already placed restrictions on the process of information-gathering". Various knowledges thus remain "on-site," disregarded, unrecognized or simply locked "beyond translation." On the one hand, these knowledges are "kept" from the gaze of the "global" English-speaking reader, whereas on the other they are also kept from being explored due to various forms of "epistemic hegemonies" and "methodological nationalisms," both leading to the marginalization of feminist and sexualities knowledge within and about "othered" regions.

However, these language hegemonies and barriers do not only influence omissions and lack of sensitivity toward knowledge that is not translated *into English*, they also contribute to actual incompatibilities and insensitivities when they uncritically introduce foreign vocabularies and/or concepts. Authors have questioned the usefulness of certain English concepts in other linguistic contexts and criticized acceptance of English for "international academic debate," highlighting the fact that even the often uncomplicated "process of translation between languages is highly subjective, political and situated" (Garcia Ramon and Monk, 2007: 8). Rodó de Zárate (2016) has, for example, pointed out that the hegemonic (Anglo-American) understandings of concepts such as "intersectionality," "homonationalism" or "queer" may be counterproductive in other contexts; specifically, she focused on the Catalan context where different epistemic standpoints change the ways in which racism, slavery or other terms are approached. When she criticized the applicability of "queer" outside its Western context, she did not only mention the lack of its comprehensibility in Catalan and Spanish, but also suggested the potential use of this word leading to elitist, academic, connotations. Similarly, Stella (2014) argued that it is necessary for us to be aware of local terminology especially in the sexual-identitarian context, where again it is "queer" that becomes problematic and unfamiliar in Russian, whereas these incompatibilities apply perhaps to all non-Anglo-American contexts.

Indeed, some of these issues have been recognized already. As Brown and Browne (2016: 3) put it, "the word 'queer' itself and the ideas behind it do not translate easily." Far from being uncomplicated, also in Czech, it is sometimes difficult for me to find a balance between the need to critically discuss allochthonous terminology such as "the closet," or "non-heterosexuality" with the need to introduce or employ terminology that

local scholars, and perhaps more importantly, the public could pick up and use within wider societally and politically relevant discussions. As an effect of this terminological negotiation, one must balance several factors at once. For example, as it is not customary for most people who grew up during the state-socialism to use sexual-identitarian terminology such as gay and lesbian in Czech, and many of the younger generations resist using any sexual-identitarian terms, and at the same time researchers recognize the need to move away from the medicalized "homosexual," I must seek more inclusive and compatible terminology. As a result, I often employ terms such as non-heterosexual (*ne-heterosexuální* or *neheterosexuální* in Czech), encountering that in addition to the need to explain its complicated relation to heteronormativity, unexpected issues also arise when introducing foreign punctuation. Using a hyphenated version *ne-heterosexuální* is more limited in Czech as it makes the word look foreign, whereas without it might be more difficult to read.

Aside from terminological issues, some authors have also pointed out the need to carefully approach foreign theories and concepts. Kuhar and Švab (2014), for example, argue that understandings such as "typical urban/rural divide" need to be recognized as inherently "Western experiences." Therefore, they may not be completely applicable to other social and cultural contexts. Similarly, Garcia Ramon et al. substantiate that:

Many non-English languages, our own among them, have only one word and are therefore linguistically unable to act out the sex/gender distinction. It could be seen as a semantic problem that renders us incapable of distinguishing between biological and social factors and criticising biological determinism. (2006: 3)

Awumbila (2007) also discussed the applicability of gender/sex distinction in an African context, showing that gender/sex may sometimes be understood as flexible or comparatively irrelevant in some circumstances. Consequently, we need to be vigilant about seeing local contexts through theoretical lenses developed elsewhere. The insensitive introduction of foreign terminology may spark wider societal antagonisms and ignite emotions that may be more difficult for us to quench than expected. Heated debates about so called "gender ideology" or "political correctness" might all be more easily resolvable if more sensitivity is put into dialogues between languages. Universalism has often been touted as an idealistic form of human rights, but we must be cautious about its potential to erase the particular, the local, and various sociocultural contexts where "difference" needs to be appreciated and not sublimated by the universal (Benhabib, 2011).

In the following three sections I will focus on discussing possible responses to these existing hegemonic knowledges that (re)produce omissions, stereotyping and may lead to false conclusions mainly, but not exclusively, in the context of geographies of gender and sexuality.

2.1. Complicating the East-West binary

Stella et al. (2017: 5) argues that "the narrative of an 'East/West' divide is, in many ways, an oversimplification of a very fluid and complex picture." I write this article from my own situated perspective, in this case located in Czechia.⁴ Therefore I tend to position myself inside of a geopolitical region "imagined and called" "Central Europe," which is a dominant notion in the Czech context (Eberle, 2018). I will aim to utilize this "third" term (West, East, *Center*) to complicate these often simplistic divides and attempt to contribute to their deconstruction within the field of geographies of sexualities and feminist geographies. I shall admit that there is no one "Central," "East" or "Eastern Europe," but a diverse and rich region defined depending on the author and the region from which s/he comes. Consequently we may call this imagined region Central Europe (CE), Eastern Europe (Navickaitė, 2014), Central and Eastern Europe (CEE), East-Central Europe or East and Central Europe (ECE) (Timár and Fekete, 2010) or Post-socialist (Blazek and Šuška, 2017), Eastern or the Soviet bloc (Szulc, 2018), or by any other term such as the New Europe or non-core Europe that may be just "trending" (Balogh, 2017). Still, none of these terms can be attributed a fixed meaning or a territorial shape; all of these concepts are constantly evolving both in time and space (Balogh, 2017). In a way, these have all become "empty signifiers" which are both symbolically ambiguous and highly impactful as powerful signs (e.g., in policymaking) at the same time.

Due to my situatedness, I sometime use the terms "Central Europe" (CE) and "Central and Eastern Europe" (CEE); however, I do not wish to stabilize them but rather complicate them.

The concept of Central Europe at first seems to have a potential in deconstructing the East-West binary (seemingly as a third term). However, a more detailed look unveils that it represents a mere form of geopolitical imagination related to the East-West (hierarchical) binary reflecting the inner hierarchies of this geopolitical power-relationship. Kundera (1984) imagined Central Europe as a culturally homogenous region artificially and temporarily divided by the Iron Curtain. According to Eberle (2018), Kundera has culturally fueled the geopolitical imagination of wishful "reintegration with the West" that was once a reality (the idea of a "kidnapped West"). The idea of Central Europe has also been used to delimit parts of Europe against Russia or the former Soviet Union and has indeed fueled various hierarchical orders, thus creating various degrees of "Easternness" (Tlostanova, 2014). In this way, Czechs have always considered themselves as being "almostwestern" (Eberle, 2018). Central Europe was also utilized in order to "reintegrate" several countries with "the Europe proper" after it was othered as an "improper Europe" during the Cold War (Balogh, 2017). According to Tlostanova:

4. The short geographical name for the Czech Republic.

[T]he postsocialist countries of Eastern and/or Central Europe have always remained second-class European or in more recent terms, New Europeans, or non-core Europeans. So in their case, the struggle is, first of all, for claiming their right to be considered European with no negative pejorative prefixes and adjectives and, figuratively speaking, to finally be let into the living room of Europe instead of always being kept in the entrance hall as a poor distant relative. (2014: 164)

Tlostanova (2014: 165) further criticized that many scholars still retain a highly generalized image of socialism and totalitarian communism and that they seldom think about the actual nuances that exist within this diverse region

2.2 Complicating the "homogeneity of the East"

Neither "East," "West" nor "Centre" has in fact ever been homogenous, and this also applies to their variously imagined subregions, which also "travel" in time and space relative to their imagined geopolitical positions (Kulpa, 2014; Navickaitė, 2014). Yet, as Timár and Fekete (2010) observed, feminist and sexuality scholars still treat "Eastern" Europe rather uniformly and approach it uncritically under one umbrella term, most frequently by "post-socialism" or the "East" and by doing so contribute to their inaccurate representations. One of the typical consequences of employing this terminology is the illusion of its homogeneity (Navickaitė, 2014; Szulc, 2018; Tlostanova, 2014).

In her discussion on intersections between "the postcolonial" and "the post-socialist," Tlostanova stresses that the tag "post-socialist" is:

[U]nable to successfully glue together the multiplicity of countries, people, cultures, religions, and sensibilities that came under Soviet auspices for several decades in the twentieth century and then dispersed again, joining remaining power vectors of various kinds. (2014: 161)

Here Tlostanova unravels the most crucial factors: the relativity of historical time and the spatiotemporal inertia of power. As geographers, we tend to complicate space and conceptualize its relations to power, yet we should not leave the time out of the equation as both have inertia and "power vectors" as Tlostanova mentioned. These indeed do not exist in a spatial vacuum or some state devoid of time continuities of various points of origin both in time and space. An obvious example of this may be Czechoslovakia, which was part of the Austrian-Hungary empire until 1918, then functioned as a democratic country from 1918 to 1948 (although divided during the Second World War due to the influence of Nazism, when a sizable portion of its territories were annexed by the Third Reich and Slovakia became a fascist state from 1939-1945) and then became a socialist country from 1948 to 1989, that divorced into Czechia and Slovakia in 1993. Therefore, it would be impossible to simply put Czechia or Czechoslovakia on a map without complicating its history or studying the "power vectors of various kinds" that in fact continue to affect

local developments, we may thus perhaps conceptualize and study these as some sort of spatiotemporal persistences. Similarly, former Yugoslavia could not be easily attributed to the "East" as Tito's Communist Party of the 1940s decided to break off from Stalin's regime, and the country has geopolitically positioned itself somewhere between East and West and this lasted until Yugoslavia's dissolution in the early 1990s (Kuhar and Švab, 2014).

Tlostanova, in this context, stresses that it is not possible to employ post-socialism as an umbrella term, whereas:

[It] is high time to work out a more complex, theoretically intersecting and properly differentiated approach for the interpretation of post-socialist realities and subjectivities, to avoid studying them as an object from some presumably disembodied position and ghettoizing the ex-second world in its intellectual isolation from topical discussions in social theory and criticism. (2014: 168)

In this respect, Szulc (2018) provides a convincing argument in the context of sexual politics within the "Eastern bloc." Not only did he initiate the re-historicizing project of the actually de-historicized accounts of CEE by discussing the development of transnational sexual activism, but he also demonstrated how these movements in different countries⁵ followed different trajectories of development (power vectors), allying themselves with different segments of society or the state such as sexology in Czechoslovakia, the Evangelical Church in East Germany, universities in Slovenia or, alternatively, staying relatively independent in Hungary or Poland (Szulc, 2018: 85).

Therefore, Szulc, like Tlostanova, argues that "first of all, we should acknowledge different trajectories of those provisions throughout the time in particular countries." (2018: 72).

Moreover, authors have also disproved the myth of the impermeability of the Iron Curtain when they pointed out that interactions between the sexual politics in the "East" and activism in the "West" were not only initiated after the end of the Cold War (Navickaitė, 2014), but did in fact flourish before (Szulc, 2018). Szulc has recently investigated eight pre-1990s reports published by the Austrian organization Homosexual Initiative Vienna (HOSI), the initiator of the Eastern Europe Information Pool (EEIP) program, which has been aimed at expanding the International Lesbian and Gay Association's (ILGA) reach beyond the "West" since 1981. Szulc (2018: 63) has also begun dismantling the unidirectionality of "progress" where he pointed out that although EEIP aimed "to support the founding of homosexual groups in the region 'according to the Western example,'" it in turn proved to be complicated due to local variations and resistances to such efforts by the activists themselves.⁶ In his research, Szulc effectively proved that the recent de-historicized depictions of "the Pink Curtain" as having formerly isolated the "East" from the "West"

5. Namely in Czechoslovakia, East Germany, Hungary, Poland and Slovenia.

6. For example, resistance on the part of some Eastern Bloc activists against the "saving gays" narrative (Szulc, 2018: 69).

are fallacious because the Iron Curtain was in fact "rusted" and, based on his work, he started to re-historicize "the East".

2.3. Complicating the "backwardness of the East"

Szulc elegantly demonstrated how the first EEIP report essentialized not only communist ideology but also various "Eastern bloc societies." He and Stella both stress that there is still a prevailing tendency to represent national societies encapsulated within this term as having inferior qualities by using terms such as "Soviet mindset" or "Balkan mentality" (Stella, 2015: 7; Szulc, 2018: 71).

Tlostanova (2014) has explained that these hierarchizations are closely connected to the thesis of modernity, where subjects in "the East" are treated as if they were less humane than their counterparts in "the West". This positioning of human subjects on the maps of humanness makes them unhappy and anxious about losing their standing in the "hierarchy of humanity." This is also what Štulhofer and Sandfort timely observed when they wrote:

[It] seems that in many respects postcommunist Europe is following the sexual trajectory of the West, probably with a delay of some two to three decades. Should we assume that in time sexual landscapes of the postcommunist East will become the mirror image of the West? If so, will it be the triumph of social and economic development, the outcome of the successful modernization of the East? (2005: 16)

Such depictions of backwardness have been repeatedly employed and have been discussed by Navickaitė (2014: 169) as "orientalizing" depictions of Western hegemony or superiority that have "created a widespread dissatisfaction and inferiority complex in CEE countries" whereas "this frustration is especially well expressed in the local ultra-nationalist discourse, where anti-Western attitudes in the nationalist rhetoric are often intertwined with homophobia". Timár has also observed these "neo-colonial" relations in her discussion of the development of gender/feminist approaches in East Central European geography. She quoted a paper by Bassnett which I feel compelled to re-quote too:

Today, the terminology of rebirth, of helping, of educating the new democracies is all around us; Poland, Czechoslovakia, Romania, and a whole host of other nations that were blank spaces on the map to most Westerners until very recently are now discussed in the classic language of the colonizer, the parental figure who "discovers" a new land and finds the *natives to be childlike creatures who need to be civilized*. (Bassnett, 1992: 11 quoted in Timár 2007: 4; emphasis mine)

Accounts of backwardness and the account of "West as an example" were analyzed by Kulpa and Mizielińska (2011: 16-18) who conceptualized them as "Western progress narrative", which effectively narrates that the Western present is the Eastern future to be achieved: "whatever CEE became/is/will

be, West had become/has already been/will have been". They have attempted to reconceptualize our understanding of this "progress narrative" by de-centering our often homogeneous conceptualization of time. The authors proposed a concept of "temporal disjunction" between "the West" and "CEE" and offered it as an alternative to simplistic accounts of "backwardness" of Eastern Europe's sexual activism. They distinguished a "Western time of sequence" which, according to them, flows in a rather uncomplicated linear fashion, from the "Eastern time of coincidence" which according to the authors may be the reason why post-communist sexual politics are viewed as staying "behind the West" or even "moving backwards."

In her critique, Navickaitė (2014: 172) pointed out that this differential conceptualization of time is problematic as it fails to deconstruct the binary between the East and the West and in fact may essentialize their difference and retain an unproblematic view of the "West" as progressive. She criticized the uncomplicated fashion in which authors depicted "West" as coherently progressing from homophile to LGBT to queer.

In fact, there are numerous examples that remind us that the "West" has never been homogenous or progressed linearly. For example, the foundations of the homophile movement built by Magnus Hirschfeld disintegrated due to the rise of Nazism. Britain has recently commemorated the 30 years since the introduction of the infamous Anti-LGBT Section 28 Law introduced by Margaret Thatcher that banned the "promotion of homosexuality" in schools; a law that was repelled by the Labour government in 2003. Section 28 then should be compared to the currently enacted "Anti-gay propaganda" law Russia introduced in 2013. Neither has the global AIDS pandemic represented the same challenges to sexual politics around the world. On the one hand, the moral panic has, for example, deteriorated public opinion about homosexuals in the UK and caused moral panic in the US (McKay, 2014). But it has also contributed towards ending the tabooing of homosexuality in Poland, Hungary, Czechoslovakia, and other CEE countries and was not coded only as a "homosexual disease" but one symptomatic of a general moral and social decay not exclusive to heterosexuals, as several authors have eloquently demonstrated in their work (Kolářová, 2013; Kurimay and Takács, 2017; Szulc, 2018). Similarly, thriving sexual orientation change efforts (SOCE) as "methods" used in an attempt to "change" the sexual orientation of homosexual and bisexual people may be still easily accessible and practiced in the "West" at present, whereas similar techniques may be forbidden elsewhere including regions viewed as part of the "East."

Regardless of these examples, it is impossible to deny that CEE is being represented as less advanced in the context of gender equality and sexual citizenship both by popular media (e.g., accounts of the Rainbow Curtain) and activist organizations. Indeed, there are numerous examples of this, including results from various surveys on stigma, homophobia, bullying, etc. (Pachankis et al., 2016; Pitoňák and Spilková, 2016) or easily verifiable facts such as that no CEE country has thus far opened marriage to same-sex couples. Popular

"Western" media representations are often keen to publish images of LGBTQ+ migrants leaving Eastern Europe to escape persecution from Chechnya; they also often represent "their countries" as "gay friendly." But we should ask whether they truly are "gay friendly" or whether they have only been successful in marketing themselves as such by recognizing the "pink market" and profiting on "gay tourism" (Binnie, 1995). Authors have also been suspicious of the popular continental rankings, such as the ILGA-Europe Rainbow Europe Map that may only reproduce misconceptions as it might rightfully reflect the legal situation but does not "straightforwardly reflect wider social norms and attitudes" (Stella et al., 2017: 5).

Specifically, we need to be cautious about not drawing oversimplified conclusions about the underlying causation of these situations as they may simultaneously interfere with the efforts of local activists, policymakers, etc. Stella et al. (2017), for example, pointed out that the introduction of same-sex union legislation has been more controversial in the CEE region, whereas Browne and Nash (2017: 646) have recently started to complicate the often "untroubled" developmental narratives in "the West" with a new concept of heteroactivism as a means to "engage with the current strategies being deployed in resistance to sexual and gender rights". Therefore, it might be heteroactivism that should be approached more critically and recognized as having been more "advanced" in the CEE region which has mostly been understood as "backward." In this way, the constitutional amendments restricting and defining marriage only as a union between a man and a woman as deliberate interventions aimed to prevent the introduction of same-sex marriage in the CEE need to be viewed as institutional victories of a "more advanced" heteroactivism.

In this vein, other authors have also recognized that the development of "liberal values" should not be left uncomplicated as depictions of "the West" as progressive and liberal may, in fact, conceal other processes that need to be investigated, such as migration of prejudice from the public into the private sphere (Valentine and Harris, 2016).

Narratives of "catching up with the West" therefore need to be revisited as they reproduce a hurtful race for progress, which effectively dehumanizes the "East" as less "advanced", "liberal", "progressive" or "modern"; all of which may fuel imaginaries that permanently freeze CEE and other othered regions as always lagging behind the "West".

In the last section I will focus on complicating our understanding of "why" geographies of sexualities as well as gender/feminist geographies have so far remained rather quiet in the CEE.

3. "Fight" for recognition: feminist and sexuality thought in "CEE"

Geographies of sexualities (as well as feminist and gender geographies) have become established fields of inquiry over the past three decades, especially within the British and American scholarly traditions (Bell and Valentine, 1995;

Browne et al., 2007). Brown and Browne (2016: 1) reflect that this loosely defined field of inquiry emerged from "the desire to examine geographical differences in sexualities and their spatial specificities as a key aspect of human geographies". Indeed, before this geographical subdiscipline established itself among the main chapters of geographical thought within Anglo-American human geography it had to overcome several obstacles, and yet I will argue that *desire* and determination may not be enough for the establishment of this field "beyond the Anglo-America." True, researchers from other regions such as the Mediterranean and Latin America have also begun establishing geographies of sexualities, and they have at least partially succeeded in piercing into the mainstream geography especially in the context of feminist geography (Cortés et al., 2007; Ferreira and Salvador, 2014; Johnston and Longhurst, 2009; Sibalis, 2004; Silva and Vieira, 2014), yet it is safe to say that sexuality research has remained silenced, and largely "Western-oriented," both methodologically, theoretically and discursively.

To date, only scant attention has focused on Central and Eastern European geographies of sexualities, while the authors have repeatedly warned us about the potential risks connected with the uncritical repro- or introduction of foreign discourses (Kuhar and Švab, 2014; Kulpa, 2014; Kulpa and Mizieľníška, 2011; Navickaitė, 2014; Stella, 2013). Although authors from outside the "West" have already begun uncovering various geographies of gender and sexualities within this particularly diverse region, these have often not been labeled as feminist geographies or geographies of sexualities. Rather they started to appear as part of diverse traditions built upon quite different academic cultures, often constraining them by lacking supportive structures and by presence of rigid disciplinary traditions (Timár, 2007).

One of the most significant differences that influence the development of feminist geographies and geographies of sexualities in CEE are substantially different discursive and related epistemic power-geometries within local and regional "geographical schools" (Massey, 1993). First, it is necessary to acknowledge that geography as a discipline within many of the CEE national and regional context represents a very distinct field with specific forms of local epistemic hegemonies, including publication traditions functioning as obstacles.

Nonetheless, it may be easy for a student to spend a semester abroad and become informed in some extra-departmental discourse in an increasingly interconnected, globalized and well-networked world. And while this may encourage or nourish the student's *desire* to focus on these fields, what may be much harder is to retain this focus and defend this desire following one's arrival back into the well-established department. In association with the first part of this article on various hegemonic influences, it is then the various positionalities of concrete researchers; the relation between their desires and respective subject matters; their attitudes toward academic mobility; their willingness to become scholarly nomads and/or to leave their partners, parents, friends or families behind; the language skills; the competitive and managerial climate (pressure to publish, pressure to obtain independent funding, presence of sup-

port) and other factors that influence various local academic traditions, their forms and speeds at which different subfields, including the development of feminist and sexuality/queer thought in human geography, that all influence establishment of these fields by given scholars.

Local cultural, political, and language traditions shape the forms and career paths of scholars. These are as well shaped by privileged individuals who act as gatekeepers of *proper* geographical knowledges. These individuals, regardless of the state of international discussions and discourses within the key geographical journals (even if most occur in English), exercise their local influence and defy these developments imbued with their subjective, political or other beliefs. Consequently, they decide what is being taught at their departments and by whom. They might disregard theories or approaches they deem "soft" and disempower scholars from contributing to the international debates by, for example, selecting new employees who are more "compliant" with their prevailing "mainstream understandings of what geography constitutes" and what or who should remain excluded. Therefore, even if geographers receive proper education at renowned universities, they still must "establish themselves" within certain intersubjective departments, where it is the discursive situatedness located at certain coordinates within concrete philosophical power-geometries that decide whether they can stay or not regardless of their *desire* or diligence. Many geography scholars from CEE and beyond could certainly name the specific local discursive resistances which they have to (or had to) face. Within these hegemonies, feminist geographies and even more so geographies of sexualities may be othered and resisted as "not enough geographical," too "interdisciplinary," "peripheral" or "out of place" (Pitoňák and Klingorová, 2019). They may be categorized as "soft," put together with other disregarded categories of difference such as gender, race or (dis)ability. They may continue to be depreciated based on the preference of "hard" quantitative and positivist methods, thus devaluing qualitative methods and theoretical research due, for example, to a dominant focus on regional and applied approaches.

It is no coincidence then why Timár and Fekete (2010) speak of a "fight for recognition" when they discuss feminist geography in CEE. According to the authors, even after nearly 30 years has passed since the fall of communism, mainstream geographical perspectives in CEE remain largely gender- and even human-blind, thus almost entirely blind towards sexualities. They further specify that it is the alleged objectivity and neutrality of social(ist) geography that prevailed within the mainstream and prevented geography from focusing on social/human problems (ibid. 2010: 778). Voiculescu (2011) supports this explanation from a Romanian perspective, where she argues that the socialist geography focused only on "the economic geography that had practical relevance for the communist system. As though in the universities, it was highly quantitative and descriptive, not connected to the diverse spheres of everyday life" (Voiculescu, 2011: 190). Although she explains that she and her colleagues were successful in establishing a gender and geography course

at University of Timișoara already in 2004, they still face barriers and lack of recognition today.

Similarly, as (Blažek and Rochovská, 2006: 7) stated in their timely, brave and/or almost avant-garde book contribution to both Slovak and Czech⁷ "feminist geographic thought", although "Western" human geographical has found a way to accept feminist theory, Slovak academia gave space only to isolated groups of feminist scholars, whereas "geography, perhaps also due to its interdisciplinarity and lack of unity, has been so far immune to its onset" disregarding it within the field of geography almost entirely. And this "power-geometrical immune system" has seemed to last, although authors have recognized that the development of feminist thought is actively resisted. One of the symptoms of this resistance is the fact that these approaches are still considered to be relatively new, even three decades after the fall of communism (Pitoňák, 2014; Pospíšilová and Pospíšilová, 2014; Timár and Fekete, 2010). Therefore, even if feminist geography was not academically pursued within CEE up until the dismantling of socialism (Timár, 2007), the following transitional years enabled it only minimal (peripheral) attention and visibility. In their recent effort to (re)introduce feminist thought into Czech geography, Pospíšilová and Pospíšilová (2014: 118) summed up that geographical departments in Czechia almost entirely omit feminist geographies, which is reflected by a low number of completed theses defended in this field. The situation in the Czech context is also well reflected by Daněk (2013), who admitted that feminist geographical thought has been presented at numerous occasions and they themselves contribute to summarizing the leading works of, mostly foreign, scholars in the field. However, he also concluded that for many geographers the word feminism still conveys a negative or pejorative content and they remain reserved to the idea of connecting feminism with geography. He closed that critical perspectives such as knowledge situatedness are considered abstract theories by several geographers who "do not have the capacity to shake them in their conviction about rightfulness of their search for universal objective explanation" (Daněk, 2013: 104).

Timár and Fekete (2010: 783) corroborated this from a Hungarian perspective when they wrote that: "there are acclaimed professors (in Hungary and Slovakia for example) who are in open denial of the very existence of feminist geography and expressly discourage their students from studying it." Inclusion of feminist and other social-critical approaches (including sexuality and queer approaches) within the context of CEE thus truly resembles a "fight" with the conservative, empiricist and still largely positivist local mainstream geographical traditions which are recognized as main obstacles in the development of this field (Pitoňák and Klingorová, 2019; Timár and

7. Due to mutual closeness of our two countries, almost entire language understandability, shared history and culture both academic cultures continue to mutually influence each other.

Fekete, 2010). If it is still considered "brave" to pursue gender and feminist theories, then pursuing research in the field of geographies of sexualities and queer theories within local geographies may be simply unpalatable by many local departments. Those who are willing to counter mainstream geography and apply "locally novel" theoretical and methodological approaches are often deemed as "dissident geographers." They/we have to negotiate with both the local "arbiters of human geographical thought", and the various hegemonies posing as obstacles in their access to knowledge and ability to participate as knowledge producers themselves. Although I called for scrutinizing the Anglo-American hegemonic knowledges, I should also caution about the typical disregard and lack of comprehension that is often manifested in the broad indifference for "post-modern", "feminist" or other thought viewed as "foreign" by some of these arbiters. In this sense, the local arbiters of geographical thought who, in the context of neoliberal academia, "are worried that the position of geography will be eroded by the adoption of 'foreign' approaches and methods, including those applied in interdisciplinary gender studies, and through further specialisation" (Timár and Fekete, 2010: 778) may perpetuate divisions and boundaries between knowledge exchange and collaborations, based solely on their professed roles in defending the "disciplinarity" of geography against the wider influences of "interdisciplinarity" (Pitoňák and Klingorová, 2019). Consequently, many with non-confrontational personalities may instead succumb to "local pressures" and/or vacate the field rather than "stay in dissent."

This is also one of the reasons why local scholarly boundaries within CEE largely remained bound by the national boundaries (Bajerski and Siwek, 2012), thus leaving them somewhat perplexingly disconnected and fueled by specific regional methodological nationalisms (Navickaitė, 2014) that uncritically promote approaches or theories which exercise local influence, but lack international recognition and/or corrective reflecting. This is then well evidenced in a high degree of intra-national and intra-departmental publication/citation traditions (Bajerski and Siwek, 2012). Thus, even if numerous critics have repeatedly voiced themselves and presented their contributions at local, regional and international conferences, they/we have so far been unable to establish themselves/ourselves within their/our local geographical mainstreams.

To introduce the feminist and other critical approaches into CEE geographies, authors have for example criticized the insufficient methodological and theoretical prowess of geographers, and called for the introduction of feminist—meaning qualitative—methods (Matoušek, 2013; Rochovská et al., 2007). However as these methods have often borrowed from Anglo-American feminist geography, interdisciplinary gender studies or critical theory, it has been the introduction of these "approaches, practices and methods, modern or even post-modern by 'East-Central European standards', that generate[d] the strongest resistance from traditional geography" (Timár and Fekete, 2010: 782).

Timár and Fekete (2010: 779) put it aptly when they argued that: "Strangely enough, it was through working in east-west co-operation or networking that we, representatives of feminist geography in various countries in ECE, 'stumbled upon one another'". In the context of lacking support, opportunities, and recognition, it is then no surprise that cooperation outside of the region is more plausible than networking within it.

The project of establishing feminist/gender geographies as well as geographies of sexualities in CEE only starts by recognizing the main foci of opposition. By understanding various power-knowledge and hegemonic relations, we need to be conscientious of ways we may further be delayed in the success of our efforts; for example, by navigating the demands of publishing *internationally*. Timár and Fekete put it eloquently:

We must plan a scheme to fight the views that are in denial of the very justification of feminist geography and refuse to recognize it as geography. Geographers will have to fight this battle primarily against mainstream geography in the country where they live. For the time being, challengers are not among the readers of *Gender, Place and Culture* and other similar journals, no matter how much we would like things to be otherwise; therefore, publishing abroad cannot replace publishing locally. (2010: 784)

Even if we find some balance between publishing in our local languages and using English or another language to share our ideas with colleagues across national boundaries, we will still need to face barriers in access to scientific literature, insecure job situation, lack of funding opportunities or academic infrastructure that restrict us from contributing/cooperating in this "fight for recognition" (Kulpa and Silva, 2016). The discussed epistemic power-geometries will continue to influence the success rates of our grant applications, the existing research teams will regulate who will be accepted and who will be hired, who will be the "researcher," and who will be the "data miner."

4. Conclusion

Whether we focus on countering the hegemonic influences of Anglo-American thought or empowerment of dissident geographers of sexualities or feminist geographers attempting to establish themselves within the context of CEE, I believe it is crucial to remember that all these relations still refer to relations between human actors, researchers, scholars, and others.⁸ I want to close this article by showing an example of success from abroad, and although there might be numerous other positive experiences,⁹ I decided to quote an example regarding the creation of The Group on Gender Studies in Geography at the Autonomous University of Barce-

8. Although at some point in the near future, A.I. and other less sophisticated actors such as automated translation services will increasingly influence them as well.

9. For example, French geographies of sexualities and feminist geographies (Creton, 2007) or the experience of German and Austrian feminist geography (BASSDA, 2006).

lona. This group was founded in 1987 and formally recognized by the administration of the university in 1995. I consider the following as particularly inspiring:

From its initiation, this Group was directed by Maria Dolors Garcia Ramon, an established full professor. This situation contrasts with that in some other countries where those attempting to introduce gender research and teaching are junior scholars. The Barcelona group consciously adopted strategies that would advance and consolidate its position. These included: incorporating multiple members of the department, including young researchers and graduate students; seeking external research funds (regional, national and international); developing competitive scholarly records by publishing in refereed journals, nationally and internationally; teaching specialised courses in gender; establishing a modest documentation centre on themes related to its research; presenting at international meetings; forming a supportive local informal network; and establishing relations with geographers outside Spain, by going abroad themselves and inviting foreign geographers into the department. (Cortés et al., 2007: 3)

Bibliographical references

- AWUMBILA, Mariama (2007). "Challenging contexts: Gender studies and geography in Anglophone African countries". *Revue Belge de Géographie*, 3, 0-16.
<<https://doi.org/10.4000/belgeo.11172>>
- AYOUB, Phillip and PATERNOTTE, David (eds.). (2014). *LGBT Activism and the Making of Europe*. London: Palgrave Macmillan UK.
<<https://doi.org/10.1057/9781137391766>>
- BAJERSKI, Artur and SIWEK, Tadeusz (2012). "Bibliometrická analýza české geografie v databázi Scopus." *Geografie*, 117 (1), 52-71.
- BALOGH, Péter (2017). "The revival of 'Central Europe' among Hungarian political elites: its meaning and geopolitical implications". *Hungarian Geographical Bulletin*, 66 (3), 191-202.
<<https://doi.org/10.15201/hungeobull.66.3.1>>
- BASSDA (2006). "A Kind of Queer Geography/Räume Durchqueeren: The Doreen Massey Reading Weekends". *Gender, Place & Culture*, 13 (2), 173-186.
<<https://doi.org/10.1080/09663690600573841>>
- BASSNETT, Susan (1992). "Crossing cultural boundaries: Or how I became an expert on east European women overnight". *Women's Studies International Forum*, 15 (1), 11-15.
<[https://doi.org/10.1016/0277-5395\(92\)90028-T](https://doi.org/10.1016/0277-5395(92)90028-T)>
- BELL, David and VALENTINE, Gill (1995). *Mapping Desire: Geographies of Sexualities*. London: Routledge.
- BENHABIB, Seyla (2011). *Dignity in Adversity: Human Rights in Troubled Times*. Malden, MA and Cambridge, UK: Polity.
- BERGER, Peter and LUCKMANN, Thomas (1991). *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. London: Penguin.
- BINNIE, Jon (1995). "Trading places: consumption, sexuality and the production of queer space". In: BELL, David and VALENTINE, Gill (eds.). *Mapping Desire: Geographies of Sexualities*. London, UK: Routledge, 182-199.
- BLÁŽEK, Matej and ROCHOVSKÁ, Alena (2006). *Feministické geografie*. Bratislava: Geografika.

- BLAŽEK, Matej and ŠUŠKA, Pavel (2017). "Towards dialogic post-socialism: Relational geographies of Europe and the notion of community in urban activism in Bratislava". *Political Geography*, 61, 46-56.
<<https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2017.06.007>>
- BROWN, Gavin and BROWNE, Kath (eds.). (2016). *The Routledge Research Companion to Geographies of Sex and Sexualities*. London and NY: Routledge.
- BROWNE, Kath; LIM, Jason and BROWN, Gavin (eds.). (2007). *Geographies of Sexualities Theory, Practices and Politics*. Aldershot: Ashgate.
- BROWNE, Kath and NASH, Catherine. J. (2017). "Heteroactivism: Beyond Anti-Gay". *ACME: An International Journal for Critical Geographies*, 16 (4), 643-652.
- BUTLER, Judith (1999). *Gender trouble*. Oxon: Routledge. Retrieved from <http://www.google.com/books?hl=cs&lr=&id=_mSTAgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=butler+judith+gender+trouble&ots=TXD2T0SpUT&sig=Jmz8PzEEAz5BIsYJ1g4oKF57axc>
- CORTÉS, Fabia Diaz; GARCIA RAMON, Maria Dolores and ORTIZ, Anna (2007). "Engendering Spanish geography". *Revue Belge de Géographie*, 3, 0-12.
<<https://doi.org/10.4000/belgeo.11207>>
- CRETON, Dominique (2007). "Gender issues in French geography". *Revue Belge de Géographie*, 3, 0-12.
<<https://doi.org/10.4000/belgeo.11201>>
- DANĚK, Petr (2013). *Geografické myšlení: úvod do teoretických přístupů*. Brno: Masarykova univerzita.
<<https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-6694-2013>>
- EBERLE, Jakub (2018). "Desire as Geopolitics: Reading The Glass Room as Central European Fantasy". *International Political Sociology*, 12 (2), 172-189.
<<https://doi.org/10.1093/ips/oly002>>
- FERREIRA, Eduarda and SALVADOR, Regina (2014). "Lesbian collaborative web mapping: disrupting heteronormativity in Portugal". *Gender, Place & Culture*, 22 (7), 954-970.
<<https://doi.org/10.1080/0966369X.2014.917276>>
- GARCIA RAMON, Maria Dolores and MONK, Janice (2007). "Gender and geography: World views and practices". *Revue Belge de Géographie*, 3, 0-14.
<<https://doi.org/10.4000/belgeo.11162>>
- GARCIA RAMON, Maria Dolores; SIMONSEN, Kirsten and VAIIOU, Dina (2006). "Guest Editorial: Does Anglophone hegemony permeate Gender, Place and Culture?". *Gender, Place & Culture*, 13 (1), 1-5.
<<https://doi.org/10.1080/09663690500530867>>
- JOHNSTON, Lynda and LONGHURST, Robin (2009). *Space, Place, and Sex: Geographies of Sexualities*. Plymouth: Rowman & Littlefield.
- KITCHIN, Rob (2003). "Cuestionando y desestabilizando la hegemonía angloamericana y del inglés en geografía". *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 43, 17-36.
- (2005). "Commentary: Disrupting and destabilizing Anglo-American and English-language hegemony in geography". *Social & Cultural Geography*, 6 (1), 1-15.
<<https://doi.org/10.1080/1464936052000335937>>
- KOLÁŘOVÁ, Kateřina (2013). "Homosexuální asociál a jeho zavírované tělo". In: HIML, Pavel; SEIDL, Jan and SCHINDLER, Franz (eds.) (2013). *"Miluji tvory svého pohlaví": homosexualita v dějinách a společnosti českých zemí*. Praha: Argo, 411-452.
- KUHAR, Roman and ŠVAB, Alenka (2014). "The Only Gay in the Village? Everyday Life of Gays and Lesbians in Rural Slovenia". *Journal of Homosexuality*, 61 (8), 1091-1116.
<<https://doi.org/10.1080/00918369.2014.872492>>

- KULPA, Robert (2014). "Western leveraged pedagogy of Central and Eastern Europe: discourses of homophobia, tolerance, and nationhood". *Gender, Place & Culture*, 21 (4), 431-448.
<<https://doi.org/10.1080/0966369X.2013.793656>>
- KULPA, Robert and MIZIELIŃSKA, Joanna (eds.). (2011). *De-Centring Western Sexualities Central and Eastern European Perspectives*. Burlington: Ashgate.
- KULPA, Robert and SILVA, Joseli Maria (2016). "Decolonizing Queer Epistemologies: Section Introduction". In: BROWN, Gavin and BROWNE, Kath (eds.). *The Routledge Research Companion to Geographies of Sex and Sexualities*. Oxon: Routledge, 139-143.
- KUNDERA, Milan (1984). "The Tragedy of Central Europe". *The New York Review*, 33-38. Retrieved from <http://is.muni.cz/el/1423/podzim2013/SOC571E/um/Kundera_TragedyofCentralEurope.pdf>
- KURIMAY, Anita and TAKÁCS, Judit (2017). "Emergence of the Hungarian homosexual movement in late refrigerator socialism". *Sexualities*, 20 (5-6), 585-603.
<<https://doi.org/10.1177/1363460716665786>>
- MASSEY, Doreen (1993). "Power-geometry and a progressive sense of place". In: BIRD, Jon; CURTIS, Barry; PUTNAM, Tim and TICKNER, Lisa (eds.). *Mapping the Futures: Local Cultures, Global Change*. London: Routledge, 60-70.
- MATOUŠEK, Roman (2013). "Jaké metody pro jakou geografii? K přínosu geografie a inspiraci z jiných disciplín". *Informace ČGS*, 32 (1), 16-24.
- MCKAY, Richard. A. (2014). "'Patient Zero': The Absence of a Patient's View of the Early North American AIDS Epidemic". *Bulletin of the History of Medicine*, 88 (1), 161-194.
<<https://doi.org/10.1353/bhm.2014.0005>>
- NAVICKAITĖ, Rasa (2014). "Postcolonial queer critique in post-communist Europe - Stuck in the Western progress narrative?". *Tijdschrift Voor Genderstudies*, 17 (2), 165-185.
<<https://doi.org/10.5117/TVGEND2014.2.NAVI>>
- PACHANKIS, John E.; HATZENBUEHLER, Mark L.; MIRANDOLA, Massimo; WEATHERBURN, Peter; BERG, Rigmor C.; MARCUS, Ulrich; and SCHMIDT, Axel J. (2016). "The Geography of Sexual Orientation: Structural Stigma and Sexual Attraction, Behavior, and Identity Among Men Who Have Sex with Men Across 38 European Countries". *Archives of Sexual Behavior*, 46 (5), 1491-1502.
<<https://doi.org/10.1007/s10508-016-0819-y>>
- PITOŇÁK, Michal (2014). "Prostorovost města v kontextu (homo/hetero)sexuality: úvod do teoretické diskuse". *GEOGRAFIE*, 119 (2), 179-198.
- PITOŇÁK, Michal and KLINGOROVÁ, Kamila (2019). "Development of Czech feminist and queer geographies: identifying barriers, seeking progress". *Gender, Place & Culture*.
<<https://doi.org/10.1080/0966369X.2018.1563528>>
- PITOŇÁK, Michal and SPILKOVÁ, Jana (2016). Homophobic Prejudice in Czech Youth: a Sociodemographic Analysis of Young People's Opinions on Homosexuality. *Sexuality Research and Social Policy*, 13 (3), 215-229.
<<https://doi.org/10.1007/s13178-015-0215-8>>
- POSPÍŠILOVÁ, LUCIE and POSPÍŠILOVÁ, Klára (2014). "Feministické prostory". In: MATOUŠEK, R. and OSMAN, R. (eds.). *Prostor(y) Geografie*. Praha: Karolinum, 99-122.
- ROCHOVSKÁ, Alena; BLÁŽEK, Matej and SOKOL, Martin (2007). "Ako zlepšiť kvalitu geografie: O dôležitosti kvalitatívneho výskumu v humánnej geografii". *Geografický Časopis*, 59 (1), 323-358.

- RODÓ DE ZÁRATE, Maria (2016). "Feminist and Queer Epistemologies beyond Academia and the Anglophone World: Political Intersectionality and Transfeminism in the Catalan Context". In: BROWN, Gavin and BROWNE, Kath (eds.). *The Routledge Research Companion to Geographies of Sex and Sexualities*. London: Routledge, 155-164.
- SEDGWICK, Eve Kosofsky (1990). *Epistemology of the Closet*. Berkeley: University of California Press.
- SIBALIS, Michael (2004). "Urban Space and Homosexuality: The Example of the Marais, Paris' 'Gay Ghetto'". *Urban Studies*, 41 (9), 1739-1758.
<<https://doi.org/10.1080/0042098042000243138>>
- SILVA, Joseli Maria and VIEIRA, Paulo Jorge (2014). "Geographies of Sexualities in Brazil: Between National Invisibility and Subordinate Inclusion in Postcolonial Networks of Knowledge Production". *Geography Compass*, 8 (10), 767-777.
<<https://doi.org/10.1111/gec3.12165>>
- STELLA, Francesca (2013). "Lesbian lives and real existing socialism in late Soviet Russia". In: TAYLOR, Yvette and ADDISON, Michelle (eds.). *Queer Presences and Absences*. Basingstoke: Palgrave, 50-68.
- (2014). "Introduction: locating Russian sexualities". *Lesbian Lives in Soviet and Post-Soviet Russia*, 1-40.
- (2015). *Lesbian Lives in Soviet and Post-Soviet Russia*. London, UK: Palgrave Macmillan.
<<https://doi.org/10.1057/9781137321244>>
- STELLA, Francesca; FLYNN, Moya and GAWLEWICZ, Anna (2017). "Unpacking the Meanings of a 'Normal Life' Among Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Eastern European Migrants in Scotland". *Central and Eastern European Migration Review*, 7 (1), 55-72.
<<https://doi.org/10.17467/ceemr.2017.16>>
- ŠTULHOFER, Aleksandar and SANDFORT, Theo (eds.) (2005). *Sexuality and gender in postcommunist Eastern Europe and Russia*. Binghamton, NY: The Haworth Press.
- SZULC, Lukasz (2018). *Transnational Homosexuals in Communist Poland*. Switzerland: Palgrave Macmillan.
<<https://doi.org/10.1007/978-3-319-58901-5>>
- TIMÁR, Judit (2007). "Gender studies in the genderblind post-socialist geographies of East-Central Europe". *Belgeo*, 3, 349-369.
<<https://doi.org/10.4000/belgeo.11217>>
- TIMÁR, Judit and FEKETE, Éva G. (2010). "Fighting for recognition: feminist geography in East-Central Europe". *Gender, Place & Culture*, 17 (6), 775-790.
<<https://doi.org/10.1080/0966369X.2010.517027>>
- TLOSTANOVA, Madina (2014). "Why the Post-socialist Cannot Speak: on Caucasian Blacks, Imperial Difference and Decolonial Horizons". In: BROECK, Sabine and JUNKER, Carsten (eds.). *Postcoloniality-Decoloniality-Black Critique. Joints and Fissures*. Frankfurt and New York: Campus Verlag, 159-173.
- VALENTINE, Gilland and HARRIS, Catherine (2016). "Encounters and (in)tolerance: perceptions of legality and the regulation of space". *Social & Cultural Geography*, 17 (7), 913-932.
<<https://doi.org/10.1080/14649365.2016.1139171>>
- VOICULESCU, Sorina (2011). "Teaching gender and geography in Romanian universities". *International Research in Geographical and Environmental Education*, 20 (3), 189-193.
<<https://doi.org/10.1080/10382046.2011.588497>>

The researcher's erotic subjectivities: epistemological and ethical challenges*

Katrien De Graeve

Ghent University. Centre for Research on Culture and Gender. Department of Languages and Cultures
katrien.degraeve@ugent.be

Valerie De Craene

KU Leuven. Division of Geography and Tourism. Department of Earth and Environmental Sciences
Free University of Brussels (VUB), Cosmopolis
valerie.decraene@kuleuven.be

Received: December 2018

Accepted: April 2019

Published: June 2019

Abstract

This paper aims to deepen the conversation about the potential relevance and importance of including reflection on the desire and sexuality of the researcher in research outputs. We critically scrutinise the exceptionalisation of sexual(ised) interactions in research: why is sexual(ised) contact between researchers and participants considered unethical or problematic, and what are the consequences of the avoidance of—and/or the (self-)censorship with regard to discussing—intimacy in the field? This discussion leads us to argue for an alternative ethical approach than that prescribed by institutional ethical protocols. The ethical approach that we envision is based on the premise that knowledge production never occurs apart from our bodies and that a research relationship is not fundamentally different from any other human relationship. What we propose is a relational research ethics that creates space for discussing openly and in dialogue with others the (potential) consequences of our actions as researchers/human beings within relationships of shifting power asymmetry.

Keywords: geographies of sexualities; reflexivity; research ethics; researcher; sexual subjectivity

* We would like to thank Mireia Baylina Ferré and Maria Rodó de Zárate for organizing the 4th European Geographies of Sexualities Conference in Barcelona and for inviting us to contribute to this special issue on Geographies of Sexualities.

Resum. *Les subjectivitats eròtiques de l'investigador/a: reptes epistemològics i ètics*

Aquest article pretén aprofundir en la qüestió de la rellevància potencial i la importància d'incloure reflexions sobre el desig i la sexualitat de la persona que investiga en els resultats de la seva recerca. Analitzem críticament l'excepcionalització de les interaccions sexual(itza)de)s en la recerca: quines són les raons per les quals el contacte sexual(itzat) entre la persona que investiga i les persones participants es considera no ètic o problemàtic, i quines són les conseqüències del fet d'evitar la intimitat —o l'(auto)censura en relació amb el debat— en el treball de camp? Aquest debat ens porta a defensar una aproximació ètica alternativa a la prescrita pels protocols ètics institucionals. L'aproximació ètica que plantejem es basa en la premissa que la producció de coneixement mai no es dona fora dels nostres cossos i que la relació de recerca no és fonamentalment diferent de cap altre tipus de relació. El que proposem és una ètica relacional de la recerca que creï espais per al debat obert i en diàleg amb altres persones sobre les conseqüències (potencials) de les nostres accions com a investigadors/es/éssers humans en unes relacions d'asimetria de poder canviants.

Paraules clau: geografies de les sexualitats; reflexivitat; ètica de la recerca; investigador/a; subjectivitat sexual

Resumen. *Las subjetividades eróticas del investigador/a: retos epistemológicos y éticos*

Este artículo pretende profundizar en la cuestión de la relevancia potencial y la importancia de incluir reflexiones sobre el deseo y la sexualidad de la persona que investiga en los resultados de su investigación. Analizamos críticamente la excepcionalización de las interacciones sexual(izada)s en la investigación: ¿cuáles son las razones por las que el contacto sexual(izado) entre la persona que investiga y las personas participantes se considera no ético o problemático, y cuáles son las consecuencias del hecho de evitar la intimidad —o la (auto)censura en relación con la discusión— en el trabajo de campo? Este debate nos lleva a defender una aproximación ética alternativa a la prescrita por los protocolos éticos institucionales. La aproximación ética que planteamos se basa en la premisa de que la producción de conocimiento nunca se da fuera de nuestros cuerpos y que la relación de investigación no es fundamentalmente diferente a ningún otro tipo de relación. Lo que proponemos es una ética relacional de la investigación que cree espacios para el debate abierto y en diálogo con otras personas sobre las consecuencias (potenciales) de nuestras acciones como investigadores/as/seres humanos en unas relaciones de asimetría de poder cambiantes.

Palabras clave: geografías de las sexualidades; reflexividad; ética de la investigación; investigador/a; subjetividad sexual

Résumé. *Les subjectivités érotiques du chercheur/leuse : défis épistémologiques et éthiques*

Cet article vise à approfondir la discussion sur la pertinence potentielle et l'importance d'inclure une réflexion sur le désir et la sexualité du chercheur dans les résultats de la recherche. Nous examinons de manière critique l'exceptionnalisation des interactions sexuelles(isées) dans le domaine de la recherche : quelles sont les raisons pour lesquelles le contact sexuel(isé) entre chercheurs et participants est considéré comme contraire à l'éthique ou problématique, et quelles sont les conséquences de l'évitement de - et / ou - de la censure en matière de discussion - intimité sur le terrain ? Cette discussion nous conduit à plaider pour une approche éthique alternative à celle préconisée par les protocoles éthiques institutionnels. L'approche éthique que nous envisageons est basée sur le principe que la production de connaissances ne se produit jamais en dehors de notre corps et qu'une relation de recherche n'est pas fondamentalement différente de toute autre relation humaine.

Ce que nous proposons est une éthique de recherche relationnelle qui crée un espace pour discuter ouvertement et en dialogue avec les autres des conséquences (potentielles) de nos actions en tant que chercheurs / êtres humains dans le cadre de relations à asymétrie de pouvoir changeante.

Mots-clés: géographies des sexualités; réflexivité; éthique de la recherche; chercheur/euse; subjectivité sexuelle

Summary

1. Introduction	4. A Relational Ethics
2. Embodiment and the politics
of science	Bibliographical references
3. Risks of Disembodied (Institutional)
Research Ethics	

1. Introduction

This article follows from a panel that we organised at the *IV European Geographies of Sexualities Conference* held in Barcelona September 2017 on the methodological and ethical challenges that arise in research in relation to the researcher's erotic subjectivities. The impetus for this panel was our concern that although this topic has been around for some time, the ways in which sex and the sexuality of the researcher play a role in the research process is often still swept under the carpet. Significant challenges remain, in spite of the growing body of work done by qualitative researchers from a variety of disciplines. This corpus of work includes the work of cultural and social geographers (e.g. D. J. Bell, 1995; Cupples, 2002; De Craene, 2017; Nash and Bain, 2007). They have called attention to both the causes of this academic fear of sex, and to how sex (or the abstinence of sex) and the sexual subjectivity of the researcher can become relevant in everyday research practice. That the issue is not 'solved' yet, and is still a 'hot potato' for many geographers and researchers in a variety of other disciplines, was evidenced by the success of the call for papers for our panel and the animated and at times uncomfortable discussions the panel generated. The sensitivity of the topic was also made tangible by our decision to move from the big plenary room that was initially allocated to our panel to a smaller and more intimate room that yet was not big enough to accommodate the entire audience comfortably. Some of the presenters' feelings of inhibition and uneasiness caused by the spatial setting of the big room prompted this decision. The distance between the public and the speakers—the latter lined up on a platform and somehow hidden behind the big desk—did not seem to provide the right level of intimacy and confidentiality to make the speakers feel secure enough to disclose information they were not entirely comfortable with sharing. Several of the speakers told us

how they had felt a bit nervous about their talk. They attributed their insecurity to the content of their presentation that was more personal than they were used to. They felt uncertain about whether the acts and feelings they wanted to talk about were appropriate and relevant in an academic context, even though it was exactly the purpose of the panel to address these issues. Despite (or maybe because of) the speakers' feelings of discomfort, most talks were characterised by considerable reticence about issues of the researcher's sexual desires and thoughts. The majority of the contributors refrained from talking about their own sexual and emotional involvement, but instead discussed moments of having been the *object* of sexual attention by research participants and/or having decided to resist their sexual advances.¹ They used these instances to reflect upon power dynamics as well as upon their own and participants' ideas of how a 'good' researcher should act. Most speakers testified of the tension they felt between their belief in the importance of recognising how instances of sexualisation have the potential to constitute moments of embodied learning and their willingness to openly discuss the genealogy of the knowledge gained through sexualised experiences. While it had clearly been our intention to provoke an open debate on the participation of the researcher in sexualised interaction and sex, not only as a passive 'target' of the sexual desire of research participants, but also as an active, feeling, desiring, fantasizing, 'real' person, with a body, thoughts and emotions,² the paper presentations only partially fulfilled our expectations. Only a few speakers spoke out about their acts, thoughts or behaviour that potentially could be designated as doubtful, if not unethical, when measured against institutional protocols and traditional views on academic professionalism. Moreover, the few talks that did more openly address the researcher's own sexual(ised) feelings and interactions in the field were judged quite differently by the audience. The testimony of a white, male scholar in his sixties of having had sex with a female interviewee many years ago, for instance, was met with much animosity and even anger, while the talk of a young queer Latino male researcher about a particular situation in which he had sex with a male research participant, was received by many as courageous. This different reception was definitely based on the researchers' presumed positionalities within power relations within the research context and beyond, but seemed also be connected to the speakers' various willingness to profoundly and reflexively analyse the power dynamics of the sexual encounter and to make clear the relevance of (discussing) it for their understanding of the subject researched.

The representations and absences in the papers and the dynamics of the panel discussions confirmed our belief that there is still a huge need for deeper

1. This observation is in line with the findings of De Craene (2017) in her review of how the researcher's sexual subjectivity is generally dealt with in sexuality studies, in which she points to a variety of strategies and mechanisms that create a remarkable dichotomy between the desiring informant and the allegedly non-desiring researcher.
2. See the call for papers: <<https://egsc2017.wordpress.com/sessions/>>, session "The researcher's erotic subjectivities: methodological and ethical challenges".

ning conversations about the potential relevance and importance of including reflection on the desire and sexuality of the researcher in research outputs. This paper aims to contribute to this much needed debate by highlighting what we think are important issues that need to be addressed in order to be able to develop a radically reflexive stance that is bound up with responsibility and accountability and aims to fully acknowledge the researcher's role in shaping knowledge, also when this includes sexual/sexualised interaction. In what follows we argue that there is a need for a deeper analysis of the relationship between a radical reflexivity and the politics of science. It is important to critically scrutinise the exceptionalisation of sexual(ised) interactions in research, the reasons why sexual(ised) contact between researchers and participants is considered unethical or problematic (in general or in particular cases), and the consequences of the avoidance of—and/or the (self)-censorship with regard to discussing—intimacy in the field. We argue that we need to radically abandon objectivist epistemology and accept that a research relationship is not fundamentally different from any other human relationship, and that knowledge production never occurs apart from our bodies. Starting from this premise, we argue for the need of an alternative ethical approach than that prescribed by institutional ethical protocols.

2. Embodiment and the politics of science

In his article in the journal *Deviant Behavior*, Goode denounced the fact that:

of the thousands of ethnographers who have spent uncountable hours in close proximity with the people whose lives they shared and behaviour they observed, engaging in almost every imaginable activity with them, only a few dozen have had the courage to step forward and tell the world about their more intimate moments. (Goode, 1999: 311)

He observed, together with Kulick and Willson (1995/2003) that of these brave scholars, almost none were heterosexual men.³ His decision to defy this taboo by writing an account of his intimate experiences with female participants in three of his research projects from the 1960s till the 1990s—and in which sex was a centrally relevant topic—was met with a firestorm of commentaries (e.g. S. E. Bell, 2002; Saguy, 2002; Williams, 2002). Part of the outcry was undoubtedly due to the rather blunt style in which Goode discusses how he had sex with many of his female interviewees—including with women who could definitely be designated as vulnerable—and admits that at the time he gave little or no thought to the potential disparities of power and to the ethical and ideological implications of what he was doing. Moreover, while his article points to a considerable problem (the silence about the researcher's

3. However, this observation might not be entirely correct, see the works of Rabinow (1977), Whitehead (1986), Abramson (1993), Wade (1993), Killick (1995/2003), Salamone (1999), Winkelman (1999) and Climo (1999).

sexuality), he yet fails to carefully and critically analyse the effects of his acts and attitudes and the blind spots on the knowledge he had produced (we come back to this issue in the next section). What is more, his testimony seems to be an example of what Vanderbeck (2005) identifies as texts in which reflexive fieldwork narratives afford male researchers the opportunity to publicly affirm their masculine prowess.

Goode, as well as the older male researcher in our panel (see introduction), show a research mentality (in the past) in which researchers did not feel the need to reflect upon their own power positions and blind spots. They both talked about the 1960s and 1970s as a period that, at least from their position as white, male intellectuals in the liberal, Western urban milieus they were living in, was a time of sexual freedom and permissiveness, and a time (and position) in which they did not even think about the potential differences in agency between themselves and their sexual partners. Research ethics in many fields and disciplines have changed since then, demonstrated by the widespread introduction of official ethical committees and protocols in universities and research institutions. In comparison to the sixties and seventies, there is a greater acknowledgement of the potential harmful effects of research practices on the people researched and of the role of power dynamics in the quality of consent in the interaction that occurs in the context of research. In the last decades, there is also growing public debate on and condemnation of the pervasiveness of unacceptable sexual behaviour in male-dominated culture, including sexual behaviour perpetrated by men in relatively powerful positions (for example through the 'Me Too' campaign). Moreover, the romantic view on the sixties and seventies as a period of sexual liberation has been challenged by growing recognition that this revolution was not necessarily or straightforwardly empowering for women (hooks, 2004). This change in mentality has certainly altered the way in which sexuality in research is generally evaluated, and tend to have reinforced the idea that sexual(ised) interaction with informants is unethical anyway. As Kulick and Willson noted:

There seems to be a kind of unwritten, unspoken, and, for the most part, unquestioned rule about the ethics of sex in the field that all anthropology students somehow absorb during their graduate education. That rule can be summarized in one word: *Don't*. (1995/2003: 10)

It seems that more than twenty years after *Taboo* (1995/2003) was published, the researcher's erotic subjectivity has very much remained a taboo, not only within anthropology.

When it comes to the realm of sexuality and intimacy, the appropriateness of full physically and emotionally engaged participation and the relevance of reporting on it are still often problematized and tend to stir discomfort, even in sexuality research. This is rather surprising, in light of the substantial body of feminist and postcolonial work that, since the 1980s in particular, has discredited the myth of the impersonal, independent, objective scientist (e.g. Bourdieu, 2004; Haraway, 1988; Harding, 1991; Mohanty, 1991), and

opened the door for research methodologies that require the full participation of the researcher and immersion in the field. In ethnographic methodology in particular, prolonged and intensive participant observation in all kinds of everyday activities is widely lauded as an effective method for gaining deep understanding of the culture under study. Moreover, scholars from a variety of disciplines have started to point to the role of researchers' interpersonal and structural positions and the relevance of acknowledging and reporting on personal experiences to substantiate the reflexive accounts of how the researcher's knowledge and understanding is shaped. Evolving primarily from feminist and postcolonial research, reflexivity has become a priority on the research agenda (Bourdieu, 2004; Haraway, 1988; Hervik, 1994; Rose, 1997). Based on an understanding of knowledge production as implicated in power and the result of a dynamic interpersonal experience between the researcher and the researched (Hastrup, 1995), the positivist view on scientific knowledge production as the value-free work of the scientist's mind has increasingly been exposed as a fiction (Haraway, 1988; Krieger, 1991; Rose, 1997), and growing attention has been given to processes of embodied learning (Okely, 2001).

Nevertheless, contemporary academia is still characterised by a fear of embodied research (Longhurst, 1995, 2004; Longhurst and Johnston, 2014), especially when it pertains to learning through sexual and intimate interaction. This fear has reinforced a discourse that dismisses every participation by researchers in sexual(ised) activities and intimate relationships 'in the field' on the ground that as research relationships are always infused with power, sex with participants is per definition unethical and exploitative. Some of the commentators on Goode's paper, for instance, argued that there are 'no instances in which sex between researchers and subjects can be justified' (S. E. Bell, 2002: 538). This 'better safe than sorry approach', see Kulick and Willson's "Don't" (1995/2003), chimes with the general academic desire to establish clear-cut ethical guidelines, practical checklists of do's and don'ts that are supposed to keep researchers from doing harm. However, what at first sight seems common sense raises a couple of important issues.

First, ruling out sex between researcher and subjects implies that research and private life can and should be completely separate spheres of life. In spite of a fairly long tradition of insider research, there still seems to be a fear of overthrowing the (sometimes) artificial boundaries between research and private life. Auto-ethnography and reflexivity, for instance, although on the one hand recognised as viable methods in qualitative research, are on the other hand vulnerable to being pejoratively labelled self-indulgent or narcissistic (Okely, 2001; Sparkes, 2002). Participant observers and auto-ethnographers have often encountered accusations of 'going native', which is used as shorthand for losing research integrity and the presumed necessary distance. A tension exists between, on the one hand, adopting a feminist epistemological framework that points to the sheer impossibility of detached and disembodied research and, on the other hand, remnants of a positivist ideology of science that make many researchers and commentators reach back to traditional val-

ues, such as distance, neutrality and impartiality. This reflex appears especially when interactions become more intimate and potentially emotionally overwhelming for the researcher or the people s/he engages with. In insider research, however, and insider research in relationship and sexuality studies in particular, the line between who is a research participant and who is a friend, a lover or a (sexual) partner is often impossible to draw (see, e.g., Newton, 1993). Ruling out intimate and sexual relationships between researcher and people 'in the field' is impossible in a context in which research can become real life or real life can become research (Blidon, 2012; Cupples, 2002; Newton, 1993). Yet also in other research contexts, research relationships can turn into personal relationships (and that is not necessarily problematic). As our sexuality and sexual emotions can never be escaped, they require our critical attention (Cupples, 2002; De Craene, 2017).

Second, singling out sex as a special category of interaction that has no place in research is not a neutral decision, but is closely connected to a politics of science that privileges disembodied forms of knowing. Moreover, although it is certainly true that the researcher occupies a privileged power position, the power relations between researcher and participants are complex and multi-layered, and depend upon various aspects of the researcher's and the participants' positionality along axes of social stratification. The very different reactions in our conference panel that the two stories of sexual involvement received from the audience—one told by a white older man about his sexual interaction with a female interviewee, the other told by a young queer Latino man about his sexual interaction with a male research participant—demonstrates that power balances in the field can be very different, and produce differential moral evaluations. It is clear that researchers should be aware of the potential effect of power imbalances on *any* research interaction. We concur with Wekker (2006: 4) when she warns that the acknowledgement of the sexual subjectivity of the researcher should 'not be misread as a license for an unbridled, honorless exploitation of the Other on a more intimate level than has thus far generally been acknowledged'. However, there is, as Wekker (2006: 5) argues, 'no good reason to exclude sexual locations from our work, either as an a priori or a posteriori excision'. On the contrary, fully embracing the embodied presence of the researcher also includes the acknowledgement of the *sexual* body of the researcher.

With 'The Politics of Passion', Wekker provides a compelling example of how (reflection on) the researcher's sexuality can become an important instrument in knowledge production. The ethnography's analysis of the sexual practices among Afro-Surinamese working-class women richly traces the ethnographer's own multifaceted position within shifting power structures and disentangles how this position fed into her process of learning and understanding. Her description includes her intimate relationship with an older woman, and subtly unravels the power dynamics that unfolded between herself and the woman, but also the wider functioning of power in the community and in relation to the national and global arenas. By unfolding the complex

discourses and power relationships in which the research and the production of knowledge was inevitably entangled, Wekker succeeds in generating a persuasive analysis of how the Afro-Surinamese women's sexual culture is embedded in the wider and changing political economies. She also offers a model for a deeply embodied methodology and embodied research ethics that is in sync with a reflexive epistemology. However, the way research ethics are currently being deployed and implemented in institutions does not allow for this kind of reflexively embodied research, as we show in the next section.

3. Risks of Disembodied (Institutional) Research Ethics

Institutional research ethics tend to start from the illusion that doing research without affecting or being affected by the (people in the) field is necessary *and* possible, and/or that harm can be avoided by adhering to a simple set of universal guidelines. These rules, and the ticking boxes-mentality they often generate, however, do not allow for the messiness that comes with a research vision that acknowledges that the researcher has a body, has desires, is desired by others, has sex, loves, gets emotionally aroused. They typically fail to take into account the complexities that arise in research, and in (auto)ethnographic research in particular, in relation to unequal power relations between the researcher and the researched and in relation to research/private life boundaries.

Many authors (Blidon, 2012; Cupples, 2002; De Craene, 2017) have documented the researchers' fear of losing scientific credibility and/or public respectability when discussing their erotic and emotional subjectivity. It is clear that reporting on the researcher's sexual(ised) interaction and bodily feelings in research contexts might jeopardise the respectability of the researcher in light of persistent ideas that see emotional detachment as a crucial component of rigorous academic work (Lerum, 2001) and in light of moral geographies of sexual conduct that govern which sexual behaviour is acceptable for whom—moral geographies structured by sexist, classist, racist and ageist dimensions (Haritaworn, Lin, and Klesse, 2006; Klesse, 2014; Robinson, 1997). The angry reactions caused by the testimony of the older male researcher in our panel—in a panel that aimed to provide a platform for discussing researchers' moral dilemmas caused by sexual experiences in the field—exemplify the risks involved,⁴ and how these risks are complexly intertwined with issues of positionality as well as accountability. It shows that this risk is not only restricted to academics who write from precarious positions, both in terms of job security and in terms of marginalised sexual identities (see, e.g., De Craene, 2017), but that talking about sexual interactions can also be particularly challenging for those academics speaking from privileged (and tenured) white, male posi-

4. The male researcher of the panel first started his presentation using the third person. After he misspoke and used 'I' instead of 'he', he admitted that he was talking about his personal experiences. He also mentioned it was a colleague who had suggested he not speak about himself directly because of the potential consequences.

tions (see also: Goode, 1999; Kulick and Willson, 1995/2003). The older male researcher's confession of a series of interactions that after all those years had still remained unarticulated could certainly be read as an act of trying to come to terms with actions that had left him puzzled. However, his position as a white, male researcher discussing a situation in which he had sex with a younger, female interviewee—who afterwards had told him she was an incest survivor—short circuited further conversation rather than opening space to jointly discuss the incident. The testimony could have provided an important opportunity to talk about the ir/relevance of the incident for the knowledge the researcher produced, the cause and meaning of his silence and what critical self-reflection could have provoked (then, and now). As chairs of the panel, we were confronted with this dilemma quite promptly, as we had to decide to intervene and therefore stop the heated discussion, or rather continue the discussion while realising how the white, male scholar might have felt vulnerable and exposed, even though his positionality was not read as such. As long as researchers are not able to openly voice their moral doubts, feelings, failures, blind spots and missteps, their silences and lack of (openly) critical self-assessment risk reproducing the myth of the detached, infallible academic.

As the testimonies of Goode and the scholar in our panel indicate, it was precisely the illusion of the detached, disembodied scientist that in the 1960s and 1970s discharged white male researchers in particular from paying attention to the politics of their own bodies in the field, even though they used ethnographic methods that required their full participation. They both admit that, at the time, and when they decided to have sex with participants, they just did not think about their own (and the participants') positionality nor about the ethical consequences of their interactions. What their testimonies also show is that the then prevalent framework enabled them to consider their own bodies as irrelevant and to separate the role of their interactions with others from their understandings and the knowledge they produced. As Kulick and Willson (1995/2003) argue, the silence about desire in the field has been a way for social science researchers to avoid confronting the issues of positionality, hierarchy, exploitation and racism. The myth of the asexual and disembodied scientist enables bracketing off what counts as relevant knowledge and leaving out of the picture all other things the researcher does, feels, says, hears, learns and brings into the research situation. Silence about the erotic subjectivity of fieldworkers has served 'to keep concealed the deeply racist and colonialist conditions that make possible our continuing unidirectional discourse about the sexuality of the people we study' (Kulick and Willson, 1995/2003: 4).

It is partly due to the feminist and postcolonial critiques of science that since then many of the illusions white men were able to uphold about themselves have been deconstructed, including the illusion of the irrelevance of their own bodies and emotions. Haraway (1988) explains how it is the somatophobia of traditional science and the over-prioritisation of sight as a means of knowledge that has had the perverse effect of instrumentalising and objec-

tifying the researched. The illusion of the eye as a neutral instrument that allows for distanced, objective and harmless observation (the eye as the observation instrument of the researcher's bodiless brain so to speak), in contrast to the researcher's interfering body that is inevitably subjective, has created the conditions for a science practice in which researchers did not have to take responsibility for their own situated perspective—as long as their observation occurred through vision (and hearing) only or could be imagined as such. Haraway insists 'on the embodied nature of all vision' and aims to 'reclaim the sensory system that has been used to signify a leap out of the marked body and into a conquering gaze from nowhere' (Haraway, 1988: 188). She points to the exploitative, inherently oppressive character of this disembodied account of science, of that illusion of neutral objective distance, and points to the violence of the purportedly non-interfering eye-gaze as it 'makes the un-marked category claim the power to see and not be seen, to represent while escaping representation' (Haraway, 1988: 188).

Haraway and other feminist scholars have proposed new ways of imagining scientific rigour, centralising concepts such as 'strong objectivity' (Harding, 1992) and 'situated knowledge' (Haraway, 1988), concepts that share a desire to unpack the political effects of scientific truth claims and to politicise scientific knowledge production in a way that allows for accountability (Willey, 2016). Harding believes that a 'strong objectivity' cannot be assimilated into the dominant philosophies of science, but require us to reject 'objectivism', as

Objectivism impoverishes its attempts at maximizing objectivity when it turns away from the task of critically identifying all of those broad, historical social desires, interests, and values that have shaped the agendas, contents, and results of the sciences much as they shape the rest of human affairs. (Harding, 1992: 70)

If we are to take a fully reflexive research paradigm seriously, we need to radically reject the objectivist ideal. We need, conversely, to fully embrace the inevitable presence of the researcher (as a living, embodied individual) in the observations and knowledge production and accept the unavoidably blurry lines between research and 'real' life interaction. Once we radically reject objectivism and start seeing a research relationship not as fundamentally different from any other human relationship, we can envision (research) interactions as requiring researchers to accept accountability to self and others for the consequences of the actions taken or not taken—as should be the case in any other relationship.

4. A Relational Ethics

In this final section we open the debate on how an alternative ethical approach to the approach that is prescribed by institutional ethical protocols could be developed. Instead of a set of clear-cut rules, which create the illusion that

achieving ethically sound research is possible through the ticking boxes of universal, standardised guidelines, we need an ethical approach that is (self)-critical and 'relational' (Ellis, 2007), and is embedded in a research culture and ethical climate that enables critical scrutiny of our embodied presence in the field.

Wekker (2006: 54) opens the way to radically rethinking research ethics towards a comprehensive account of moral accountability by radically demolishing the boundaries between doing research and living 'one of the happiest periods in [her] life and being funded to live it', and by transparently discussing the shifting positions of privilege and disadvantage in the field. Research as implying real life relationships points to the need to 'become ethical, as opposed to applying moral rules and protocols as a form of self-protection and of immunization from potential harm by others' (Braidotti, 2008: 22). An ethics of 'intersubjective vulnerability' (Gilson, 2013) can be a useful starting point for a re-examining of research ethics (see: De Graeve, under review). An ethics that 'calls us to be responsive to our own vulnerability and to the vulnerability of others' (Gilson, 2013: 178) can open ways to unmask and leave behind the ideology of emotional detachment, an ideology that mainly serves to protect power and privileges, including the power of academic privilege (Lerum, 2001). Similar points have been made by Braidotti (2006) in her plea for an 'affirmative ethics' with an emphasis on the transformative power of vulnerability. Ethical work, according to her, 'works by transforming negative into positive passions through the power of an understanding that is no longer indexed upon a phallogocentric set of standards, but is rather unhinged and therefore affective' (Braidotti, 2006: 12). A relational, affective ethics crucially needs a critical disposition both theoretically and in terms of everyday (research) practice, centralising embodied accountability and/or fully acknowledging the consequences of actions within relationships of shifting and varying power asymmetry.

We therefore envision a relational ethics as an ongoing process which centrally locates a reflexive power analysis in all stages of the research process. A first prerequisite is the ability to be reflexive of one's own positionality in relation to the wider context in which the research takes place. However, this is only a first (yet necessary) step. A relational ethics also implies a different way of communicating. An ongoing dialogue with our research participants has the potential to reveal the different and always shifting power relations inherent in any research context, no matter how blurry and messy. However, we argue that a relational ethics should not be the sole responsibility of an individual researcher, but rather call for a(n academic) working culture in which scholars are encouraged to reflect upon the embodied positionality of their work with their colleagues. Indeed, we not only need to talk about good practices, but we also need to provide spaces in which to reflect upon past and present failures. We need a context in which researchers dare to reflect upon their embodied presence in the field, including upon actions and occurrences that might have brought them in (what are considered) ethically murky zones. We concur with Susan Bell (2002: 538) when she pleads for researchers to engage in a dialogue before, during and after the fieldwork 'about the thorny problems of desire,

sexuality, intimacy, knowledge and power'. We need both more formal and more informal spaces for doing so, whether at a specific conference session, in themed sections of academic journals, books or other research outputs, but also during informal talks, such as during lunch or coffee breaks. We need to go beyond the mere condemnation on the basis of decontextualised analyses and fixed understandings of intersectional identities, but allow for researchers to openly voice their moral doubts, feelings, failures, blind spots and missteps. The critical disposition that we propose helps us move towards a dynamic and complexly relational view on the shifting positions of privilege and disempowerment of the researcher beyond stereotypical and fixed understandings of certain intersectional identities as locations that inevitably engender or prevent abuse, stereotypical understandings that tend to strangle open dialogue while unwittingly perpetuating the myth of disembodied science. Only when changing the image of the disembodied and infallible scientist, and the image of research as a higher order activity that occurs outside 'real life', can we enable a dialogue in line with a relational ethics.

Bibliographical references

- ABRAMSON, Allen (1993). "Between autobiography and method: Being male, seeing myth and the analysis of structures of gender and sexuality in the eastern interior of Fiji". In: BELL, Diane; CAPLAN, Pat and KARIM, Wazir J. (eds.). *Gendered Fields: Women, Men and Ethnography*. London: Routledge, 63-77.
- BELL, David J. (1995). "[Screw]ing geography (censor's version)". *Environment and Planning D: Society and Space*, 13, 127-131.
<<https://doi.org/10.1068/d130127>>
- BELL, Susan E. (2002). "Sexualizing research: Response to Erich Goode". *Qualitative Sociology*, 25 (4), 535-539.
<<https://doi.org/10.1023/A:1021067000221>>
- BLIDON, Marianne (2012). *Géographie de la sexualité ou sexualité du géographe? Quelques leçons autour d'une injonction*. Paper presented at the Annales de géographie.
- BOURDIEU, Pierre (2004). *Science of Science and Reflexivity*. Cambridge: Polity.
- BRAIDOTTI, Rosi (2006). *Affirmation versus vulnerability: On contemporary ethical debates*. Paper presented at the Symposium.
- (2008). "Affirmation, Pain and Empowerment". *Asian Journal of Women's Studies*, 14 (3), 7-36.
<<https://doi.org/10.1080/12259276.2008.11666049>>
- CLIMO, Jacob (1999). "A memory of intimacy in liminal space". In: MARKOWITZ, Fran and ASHKENAZI, Michael (eds.). *Sex, Sexuality, and the Anthropologist*. Chicago: University of Chicago Press, 43-56.
- CUPPLES, Julie (2002). "The field as a landscape of desire: sex and sexuality in geographical fieldwork". *Area*, 34 (4), 382-390.
<<https://doi.org/10.1111/1475-4762.00095>>
- DE CRAENE, Valerie (2017). "Fucking geographers! Or the epistemological consequences of neglecting the lusty researcher's body". *Gender, Place & Culture*, 24 (3), 449-464.
<<https://doi.org/10.1080/0966369X.2017.1314944>>

- DE GRAEVE, Katrien (accepted). "Beyond the crazy ex-girlfriend: Drawing the contours of a radical vulnerability". *Sexualities*.
- ELLIS, Carolyn (2007). "Telling Secrets, Revealing Lives: Relational Ethics in Research with Intimate Others". *Qualitative Inquiry*, 13 (1), 3-29.
<<https://doi.org/10.1177/1077800406294947>>
- GILSON, Erinn (2013). *The Ethics of Vulnerability: A Feminist Analysis of Social Life and Practice*. New York: Taylor & Francis.
- GOODE, Erich (1999). "Sex with informants as deviant behavior: An account and commentary". *Deviant Behavior*, 20 (4), 301-324.
<<https://doi.org/10.1080/016396299266416>>
- HARAWAY, Donna (1988). "Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective". *Feminist Studies*, 14 (3), 575-599.
- HARDING, Sandra (1991). *Whose science? Whose knowledge? Thinking from women's lives*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- (1992). "Rethinking standpoint epistemology: What is 'strong objectivity'?" *The Centennial Review*, 36 (3), 437-470.
- HARITAWORN, Jin; LIN, Chin-ju and KLESSE, Christian (2006). "Poly/logue: A Critical Introduction to Polyamory". *Sexualities*, 9 (5), 515-529.
<<https://doi.org/10.1177/1363460706069963>>
- HASTRUP, Kirsten (1995). *A Passage to Anthropology: Between Experience and Theory*. New York: Routledge.
- HERVIK, Peter (1994). "Shared reasoning in the field: Reflexivity beyond the author". In: HASTRUP, Kirsten and HERVIK, Peter (eds.). *Social Experience and Anthropological Knowledge*. London: Routledge, 78-100.
- HOOKS, bell (2004). *The Will to Change: Men, Masculinity, and Love*. New York: Atria Books.
- KILICK, Andrew P. (1995/2003). "The penetrating intellect: on being white, straight, and male in Korea". In: KULICK, Don and WILLSON, Margaret (eds.). *Taboo: Sex, Identity and Erotic Subjectivity in Anthropological Fieldwork*. London: Routledge, 76-106.
- KLESSE, Christian (2014). "Poly Economics—Capitalism, Class, and Polyamory". *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 27 (2), 203-220.
<<https://doi.org/10.1007/s10767-013-9157-4>>
- KRIEGER, Susan (1991). *Social Science and the Self: Personal Essays on an Art Form*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- KULICK, Don and WILLSON, Margaret (1995/2003). *Taboo: Sex, Identity and Erotic Subjectivity in Anthropological Fieldwork*. London: Taylor & Francis.
- LERUM, Kari (2001). "Subjects of Desire: Academic Armor, Intimate Ethnography, and the Production of Critical Knowledge". *Qualitative Inquiry*, 7 (4), 466-483.
<<https://doi.org/10.1177/107780040100700405>>
- LONGHURST, Robyn (1995). "The Body and Geography". *Gender, Place & Culture*, 2 (1), 97-106.
<<https://doi.org/10.1080/09663699550022134>>
- (2004). *Bodies: Exploring Fluid Boundaries*. Abingdon: Routledge.
- LONGHURST, Robyn and JOHNSTON, Lynda (2014). "Bodies, gender, place and culture: 21 years on". *Gender, Place & Culture*, 21 (3), 267-78.
<<https://doi.org/10.1080/0966369X.2014.897220>>
- MOHANTY, Chandra T. (1991). "Under Western eyes: Feminist scholarship and colonial discourses". In: MOHANTY, Chandra T.; RUSSO, Ann and TORRES, Lourdes

- (eds.). *Third World Women and the Politics of Feminism*. Bloomington: Indiana University Press, 52-80.
- NASH, Catherine J. and BAIN, Alison (2007). "Reclaiming raunch? Spatializing queer identities at Toronto women's bathhouse events". *Social & Cultural Geography*, 8 (1), 47-62.
<<https://doi.org/10.1080/14649360701251809>>
- NEWTON, Esther. (1993). "My best informant's dress: The erotic equation in field-work". *Cultural Anthropology*, 8 (1), 3-23.
- OKELY, Judith (2001). "Anthropology and autobiography: Participatory experience and embodied knowledge". In: CALLAWAY, Helen and OKELY, Judith (eds.). *Anthropology and Autobiography*. London: Routledge, 1-28.
- RABINOW, Paul (1977). *Reflections on Fieldwork in Morocco*. Berkeley: University of California Press.
- ROBINSON, Victoria (1997). "My baby just cares for me: Feminism, heterosexuality and non-Monogamy". *Journal of Gender Studies*, 6 (2), 143-157.
<<https://doi.org/10.1080/09589236.1997.9960678>>
- ROSE, Gillian (1997). "Situating knowledges: positionality, reflexivities and other tactics". *Progress in Human Geography*, 21 (3), 305-320.
<<https://doi.org/10.1191/030913297673302122>>
- SAGUY, Abigail C. (2002). "Sex, inequality, and ethnography: Response to Erich Goode". *Qualitative Sociology*, 25 (4), 549-556.
<<https://doi.org/10.1023/A:1021071101130>>
- SALAMONE, Frank A. (1999). "'Oh, there you are!': sex and the heterosexual anthropologist". In: MARKOWITZ, Fran and ASHKENAZI, Michael (eds.). *Sex, Sexuality, and the Anthropologist*. Chicago: University of Chicago Press, 57-74.
- SPARKES, Andrew C. (2002). "Auto-ethnography: self-indulgence or something more?" In: BOCHNER, Arthur P. and ELLIS, Carolyn (eds.). *Ethnographically Speaking: Auto-ethnography, Literature, and Aesthetics*. Walnut Creek: AltaMira Press, 209-232.
- VANDERBECK, Robert M. (2005). "Masculinities and Fieldwork: Widening the discussion". *Gender, Place & Culture*, 12 (4), 387-402.
<<https://doi.org/10.1080/09663690500356537>>
- WADE, Peter (1993). "Sexuality and masculinity in fieldwork among Colombian blacks". In: BELL, Diane; CAPLAN, Pat and WAZIR, J. Karim (eds.). *Gendered Fields: Women, Men and Ethnography*. London: Routledge, 199-214.
- WEKKER, Gloria (2006). *The Politics of Passion: Women's Sexual Culture in the Afro-Surinamese Diaspora*. New York: Columbia University Press.
- WHITEHEAD, Tony L. (1986). "Breakdown, resolution and coherence: the fieldwork experiences of a big, brown, pretty-talking man in a West Indian community". In: WHITEHEAD, Tony L. and CONAWAY, Mary E. (eds.). *Self, Sex, and Gender in Cross-Cultural Fieldwork*. Chicago: University of Illinois Press, 213-239.
- WILLEY, Angela (2016). *Undoing Monogamy: The Politics of Science and the Possibilities of Biology*. Durham: Duke University Press.
- WILLIAMS, Christine L. (2002). "To know me is to love me? Response to Erich Goode". *Qualitative Sociology*, 25 (4), 557-560.
<<https://doi.org/10.1023/A:1021023217968>>
- WINKELMAN, Michael (1999). "Cross-cultural social-sexual adaptations in fieldwork: Perspectives from Mexican field settings". In: MARKOWITZ, Fran and ASHKENAZI, Michael (eds.). *Sex, Sexuality, and the Anthropologist*. Chicago: University of Chicago Press, 75-79.

Interseccionalitat i estudis de gènere en geografia rural: un estat de la qüestió (2008-2015)

Mireia Garcia González

Universitat Autònoma de Barcelona

mireia.garcia.go@gmail.com

Rebut: novembre de 2018

Acceptat: gener de 2019

Publicat: setembre de 2019

Resum

La interseccionalitat representa un concepte teòric i metodològic en auge dins dels estudis de gènere que s'ha convertit en una de les aproximacions més inclusives a l'hora de tenir en compte les múltiples categories de diferència que conformen la identitat i les relacions de poder. No obstant això, la tradició acadèmica en els estudis de gènere en la geografia i, més específicament, en el camp de la geografia rural, s'ha centrat en l'anàlisi de les diferents categories de diferència de manera menys global i, en certa mesura, al marge del desenvolupament de la teoria interseccional. El present article ofereix un estat de la qüestió de la bibliografia publicada en el camp dels estudis de gènere des de la geografia, i actua des d'una posició concreta, el món rural, per fer sortir a la llum les darreres recerques que comprenen diverses categories de diferència i d'identitat, especialment les que parteixen d'una òptica plenament interseccional.

Paraules clau: ruralitat; gènere; interseccionalitat

Resumen. *Interseccionalidad y estudios de género en geografía rural: estado de la cuestión (2008-2015)*

La interseccionalidad representa un concepto teórico y metodológico en auge dentro de los estudios de género que se ha convertido en una de las aproximaciones más inclusivas a la hora de tomar en consideración las múltiples categorías de diferencia que conforman la identidad y las relaciones de poder. Sin embargo, la tradición académica en los estudios de género en geografía y, más concretamente, en geografía rural, se ha centrado en el análisis de las distintas categorías de diferencia de una forma menos global y, en cierto modo, al margen de la teoría interseccional. El presente artículo ofrece un estado de la cuestión de la bibliografía publicada en el campo de los estudios de género desde la geografía, y lo hace desde una posición concreta, el mundo rural, para sacar a la luz los últimos trabajos que se centran en varias categorías de diferencia e identidad y, de forma especial, los que parten de una óptica plenamente interseccional.

Palabras clave: ruralidad; género; interseccionalidad

Résumé. *Intersectionnalité et études de genre en géographie rurale. Un état de la question (2008-2015)*

L'intersectionnalité représente un concept théorique et méthodologique en plein essor dans les études de genre et il est devenu l'une des approches les plus inclusives pour tenir compte de nombreuses catégories de différence qui configurent l'identité et les relations de pouvoir. Cependant, dans les études de genre en géographie, et plus précisément, dans le domaine de la géographie rurale, la tradition académique s'est focalisée sur l'analyse des catégories de différence d'une façon moins globale et, dans une certaine mesure, en marge du développement de la théorie intersectionnelle. Cet article présente un état de la question de la bibliographie publiée dans le domaine des études de genre depuis celui de la géographie, et il le fait en adoptant un contexte spécifique, le monde rural, pour révéler les dernières recherches qui comprennent plusieurs catégories de différence et d'identité, notamment celles qui le font dans une optique pleinement intersectionnelle.

Mots-clés: ruralité; genre; intersectionnalité

Abstract. *Intersectionality and gender studies in rural geography: State of the art (2008-2015)*

Intersectionality is a rising theoretical and methodological concept in gender studies and has become one the most inclusive approaches to take into account multiple categories of difference in identity and power relations. However, gender studies in geography, and especially in rural geography, have traditionally addressed difference from a less global perspective, that is, outside the framework of intersectional theory. This paper examines the state of the art of the existing literature on gender studies in rural geography and brings to light the most recent works on difference and identity while emphasizing those that include a clear intersectional approach.

Keywords: rurality; gender; intersectionality

Sumari

1. Introducció	4. Línies principals de treball
2. Ruralitat, gènere i interseccionalitat:
revisió de conceptes clau	5. Consideracions finals
3. Metodologia de la revisió bibliogràfica	Referències bibliogràfiques

1. Introducció

La perspectiva interseccional ha entrat amb força en els estudis de gènere en geografia i protagonitza un dels debats metodològics més actuals i atractius en aquest camp. A la base hi trobem la teoria interseccional, que planteja l'estudi de la identitat des de la intersecció o el solapament de les múltiples i diverses categories de diferència per posar de manifest el complex sistema de relacions de poder, opressió i dominació, latents en les relacions socials. Tot i que el concepte d'interseccionalitat ja va ser encunyat a finals de la dècada de

1980 pel feminisme revisionista, són pocs els treballs en el camp de la geografia del gènere que hagin assumit obertament aquesta perspectiva, certament més desenvolupada des d'altres disciplines de les ciències socials. Tanmateix, són nombrosos els treballs en geografia del gènere que prenen en consideració part d'aquestes múltiples i diverses categories de diferència i que, per tant, s'aproximen als plantejaments de la teoria interseccional.

El present article¹ pretén indagar sobre l'abast de les publicacions aparegudes des de la geografia i en el camp dels estudis de gènere sobre el món rural i les diferents categories de diferència i d'identitat, en especial en les aproximacions que hi incorporen una òptica interseccional. Partint de la revisió bibliogràfica d'un nombre representatiu de publicacions aparegudes entre 2008 i 2015, aquest estat de la qüestió mostra un balanç de les principals aportacions acadèmiques sobre el tema, les contextualitza i identifica quins són els principals temes que hi predominen. D'aquesta manera, busca conèixer quines línies de recerca han estat desenvolupades i en quin grau s'ha fet, com també quines altres línies són interessants i rellevants per a investigacions posteriors. En altres paraules, el present treball intenta donar resposta a les qüestions sobre *què, com, quan, qui i des d'on* s'ha estudiat la identitat des del punt de vista de la interseccionalitat i quin interès presenta aquest camp per a possibles recerques futures.

2. Ruralitat, gènere i interseccionalitat: revisió de conceptes clau

Tal com s'ha avançat, la recerca bibliogràfica s'ha fonamentat en alguns conceptes cabdals en la geografia del gènere. Amb l'objectiu de situar millor el treball, a continuació es presenta una breu consideració teòrica per a cada element d'aquesta tríada de conceptes marc, sovint tan amplis com difusos.

Rural o ruralitat són conceptes que remeten a una realitat complexa de definir i sobre la qual s'ha produït en gran quantitat des de la geografia i altres ciències socials. Si bé al llarg de la literatura acadèmica contemporània algunes vegades el debat sembla més o menys superat, continua existint una certa falta de consens a l'hora de definir què és la ruralitat i, sobretot, quins espais són rurals. Al principi, existeix una ruralitat molt marcada per les formes d'ocupació del territori (no urbanitzat) i per unes característiques socials i territorials determinades (densitat baixa i població escassa). Tanmateix, com a resultat de l'extensió de les activitats i de les formes de vida urbana per tot el territori, cada cop resulta més difícil definir on comença i on acaba el món rural (Garcia, 2011; Aldomà, 2015). En aquest sentit, en els darrers anys ha anat adquirint força la concepció de la ruralitat entesa des d'una doble dimensió: material i com a representació social (Halfacree, 2006; Woods, 2011). És aquesta la que es pren com a referència en el present treball, però cal matisar que no és una concepció universal ni única, sinó que en l'actualitat coexisteixen múltiples

1. Aquest article és un extracte d'un treball de recerca dirigit per la professora Mireia Baylina i realitzat l'any 2016 per al màster en Estudis de Dones, Gènere i Ciutadania (Institut Interuniversitari d'Estudis de Dones i Gènere).

representacions que mantenen viu l'interès en les anàlisis sobre la ruralitat i el món rural.

La concepció de l'espai rural des d'una perspectiva material entén els llocs com a espais constantment produïts, reproduïts i parcialment transformats, i defineix la ruralitat a través dels processos significatius que operen a nivell local i que permeten distingir els espais rurals d'altres entorns no-rurals. D'altra banda, la concepció de l'espai rural com una representació social entén el caràcter rural com a imaginat, com una construcció mental, i defuig les representacions materialistes del que és rural per presentar la ruralitat, que és entesa com una construcció social i la manera mitjançant la qual les persones atorguen una identitat i unes característiques socials, estètiques i ideològiques particulars al lloc (Baylina i Salamaña, 2006). En la línia de la ruralitat entesa com una representació social hi trobem el pensament de l'escola australiana en geografia rural. De la mà d'autores com ara Barbara Pini i Lia Bryant, des d'Austràlia s'ha treballat a bastament la ruralitat tenint en compte la relació que estableix amb altres conceptes, com ara la diferència, l'alteritat i la desigualtat.

La idea d'idíl·li rural permet definir la ruralitat a partir de determinats valors i conceptes presents en l'estereotipat imaginari social, com ara natura, cohesió social, seguretat o harmonia. Uns conceptes que no són fixos, sinó que fluctuen en funció del context espacial i temporal on sorgeixen i que provoquen que el significat de ruralitat canviï constantment. A més, aquest ideal de ruralitat és crucial per definir qui resta inclòs en els espais rurals i qui en resta exclòs. Davant d'aquesta reconstrucció hegemònica del que és rural, l'*altre* es presenta com quelcom no-idíl·lic i és invisibilitzat. La definició de l'*altre* és donada per les marcades relacions de poder i desigualtat que operen en el món rural, per la seva naturalesa excloent i *genderitzada* (Little i Panelli, 2004). L'ideal de ruralitat respon a una concepció hegemònica molt concreta, producte de les jerarquitzades relacions socials, especialment pel que fa a l'ètnia, el gènere i la sexualitat, que fan que el món rural sigui blanc (*whiteness*), masculí i heterosexual, de manera que en queden excloses de la definició tot el que no encaixa en aquest model: dones, minories, persones immigrades o sexualitats no normatives, entre d'altres (McCullen, 2011).

Paral·lelament, el gènere ha estat tradicionalment tractat en la geografia des de la perspectiva feminista, de manera que n'ha adoptat les epistemologies i les metodologies pròpies i hi ha realitzat una important contribució, tant teòrica com pràctica: la consideració d'una nova variable, l'*espai*, d'una importància crucial per comprendre les relacions de poder i de diferència sota una premissa bàsica, la de considerar que el gènere i el lloc són variables que es constitueixen mútuament. L'espai és la dimensió on es realitzen i es representen les relacions de gènere i, alhora, constitueix una categoria d'identitat *per se*. El gènere és una categoria d'anàlisi fonamental en geografia, igual com ho són la resta d'eixos de diferència, amb els quals es constitueixen en mútua relació. Les relacions i les pràctiques socials en el temps i en l'espai, juntament amb els significats que comporten, donen forma als llocs (Baylina i Salamaña, 2006).

La introducció de la perspectiva de gènere en geografia té lloc durant la dècada de 1970 en l'àmbit anglosaxó, i en la dècada de 1980 a la geografia espanyola. En aquesta última hi entra justament per la via dels estudis de geografia rural. Els primers treballs se centren exclusivament en les dones i la seva visibilització, amb l'afany de contrarestar l'androcentrisme dominant en la disciplina, i ho fan posant l'atenció en el paper femení en les explotacions agràries i acabant per desenvolupar un important corpus teòric sobre la divisió sexual de les tasques realitzades en el món rural (Baylina i Salamaña, 2006). De fet, el treball ha estat un tema central durant bona part de la història de la geografia rural, fet que explica que la perspectiva de gènere s'hi hagi introduït eminentment per aquesta via i que uns altres temes, com ara la relació del gènere amb tantes altres categories, hagin rebut menys atenció. Tanmateix, l'enfocament de gènere ha permès incorporar una visió més globalitzadora als estudis de geografia, en esborrar les diferències entre el món econòmic i social i, sobretot, emfasitzant la influència de la cultura en els fenòmens geogràfics i socials (Garcia Ramon, 2008).

El concepte d'interseccionalitat és, probablement, un dels més recents i inexplorat en el camp que ens ocupa. Els inicis d'aquest terme cal buscar-los en la dècada de 1980, quan els estudis feministes van passar de centrar-se en la dicotomia del gènere a considerar unes altres diferències i desigualtats entre les dones. I cal buscar-los, també, en un context molt concret: el de la situació de les dones negres als Estats Units d'Amèrica i les múltiples opressions que es creuen en la seva posició concreta en les relacions de poder i que les sotmeten, en tant que dones i en tant que negres. Amb el concepte d'interseccionalitat s'intentava donar resposta a les mancances dels discursos feministes i antiracistes a l'hora de considerar els nombrosos tipus d'opressió que patien les dones negres (Crenshaw, 1991).

Amb els anys, la perspectiva interseccional ha anat consolidant-se en bona part de les ciències socials per part de corrents feministes amb l'afany de teoritzar les relacions entre diferents categories socials: gènere, raça, sexualitat, ètnia... Àmpliament teoritzada i treballada des dels estudis feministes a nivell internacional, no ha trobat, tanmateix, la mateixa representació en la geografia feminista ni en la geografia rural.

En el camp de la geografia feminista, els eixos de diferència s'afronten, en general, en termes de binarismes i de forma aïllada, sense tenir en compte les múltiples interrelacions existents entre, per exemple, el gènere i altres identitats. Des d'una perspectiva additiva, la diferència hi és incorporada de tal manera que porta a parlar, per exemple, de dobles o triples opressions, la qual cosa converteix la diferència en categories compostes. Aquesta conceptualització de la diferència assumeix com a normativa una identitat blanca, heterosexual i masculina a la qual s'afegeixen les altres identitats (Bryant i Pini, 2009).

Si bé l'aposta per la teoria interseccional ja es troba relativament consolidada en bona part de les ciències socials, en el camp de la geografia encara no s'ha desenvolupat plenament ni s'ha contribuït a teoritzar-la amb una de les grans aportacions potencials de la disciplina: la de la comprensió del significat de

l'espai en els processos de subjectivització (Valentine, 2007). Davant d'aquest escenari, i amb la voluntat de superar les aproximacions tradicionals de la geografia feminista basades en l'anàlisi de les relacions entre identitats diferenciades de manera massa essencialista, interpretant les identitats com un conjunt de diferències concretes i separades que se sumen les unes a les altres, la teoria de la Interseccionalitat s'erigeix com el marc teòric de referència per desenvolupar el pensament geogràfic sobre les relacions entre múltiples categories.

Tal com apunta Valentine (2007), la interseccionalitat és una de les formes més efectives de què disposa la geografia feminista per afrontar qüestions de poder i desigualtats socials en la geografia, la qual, d'altra banda, pot contribuir molt positivament a promoure l'avenç de la teorització sobre aquesta hipòtesi a partir del reconeixement del significat de l'espai en els processos de subjectivització. L'autora parteix de sis històries sobre una mateixa narrativa per exemplificar de quina manera les identitats es construeixen de forma diferent en contextos espacials canviants; per exemple: en institucions socials distintes, com ara la família i la feina. En aquest escenari, el poder opera com a discurs i com a estructura hegemònica que exclou i que inclou en aquests contextos espacials. Així, resulta evident com l'espai esdevé una dimensió que no es pot separar de la interseccionalitat en la construcció de subjectivitats i reforça la contribució teòrica que es pot fer des del camp de la geografia.

D'altra banda, McDowell (2008) aposta per la utilització de diverses aproximacions categòriques a la interseccionalitat per tal de centrar-se en l'estructura, la cultura i la subjectivitat, la interacció, l'agència i la resistència; per exemple: explora les identitats de gènere, sexualitat i raça de migrants treballadors, patrons i clients, a més de les interaccions respectives entre ells situades en diferents contextos ocupacionals. Tot això per analitzar la manera com les persones participants negocien, resisteixen o accepten les identitats hegemòniques en el context d'anàlisi de processos i pràctiques del capitalisme global.

3. Metodologia de la revisió bibliogràfica

En aquest treball, com en altres estats de la qüestió, la metodologia emprada esdevé molt interessant, ja que el propi buidatge bibliogràfic aporta informacions reveladores en referència a l'estat de la recerca sobre un tema. En concret, aquest estat de la qüestió és el resultat d'una extensa anàlisi bibliogràfica d'un bon nombre de publicacions d'abast nacional i internacional que s'aproximen a la temàtica del gènere i/o del món rural, pertanyents principalment a l'àmbit de la geografia i també a disciplines afins, dins el període comprès entre els anys 2008 i 2015.

La delimitació d'aquest període d'edició de vuit anys queda justificada, d'una banda, per la voluntat d'analitzar-ne els textos més recents i, per tant, més actuals al llarg d'un període de temps relativament extens que permeti extreure una visió general de l'estat de la qüestió. Davant de la dificultat d'establir un punt d'inici, i sent conscients de les restriccions que imposa qualsevol tipus de temporització, s'ha optat per fixar l'any de començament en el 2008.

Aquest límit és marcat per la publicació, l'any 2007, de l'article de Gil Valentine «Theorizing and researching intersectionality: A challenge for feminist geography», que va posar sobre la taula la necessitat que la geografia contribuís a promoure la teorització i la pràctica sobre la Interseccionalitat des d'una de les seves fortaleeses més grans: la incorporació de l'*espai* des de la seva doble concepció, com a dimensió i com a variable constituent.

Bona part de les revistes seleccionades corresponen a publicacions anglosaxones, majoritàries en els estudis culturals sobre geografia. Tanmateix, amb l'objectiu de fugir de l'hegemonia anglosaxona en aquest camp i de donar una visió més completa de la producció bibliogràfica sobre el tema, s'han seleccionat igualment revistes d'altres països, posant un èmfasi especial en produccions francòfones i també espanyoles.

La selecció s'ha realitzat a partir de la revisió de 128 publicacions catalogades com a revistes de geografia, d'estudis de gènere o també de sociologia. Les de partida d'àmbit internacional han estat extretes de la llista de revistes catalogades com de geografia als informes sobre els índexs de citació i factor d'impacte elaborats per la companyia avaluadora Thomson Reuters, descartant-ne aquelles publicacions especialitzades en camps com ara la geografia física o la cartografia. S'ha procedit de la mateixa manera en referència a la relació equivalent de revistes catalogades com d'estudis de dones, per la qual cosa s'han seleccionat algunes publicacions que s'han considerat afins a l'objecte d'estudi. D'altra banda, s'han cercat les revistes que editen els principals departaments de geografia i associacions i societats de geografia d'Espanya i de països propers, com ara França, Portugal i Itàlia. S'hi han inclòs igualment publicacions emergents que no corresponen a cap dels criteris descrits però que resulten molt interessants, especialment per la posició des d'on sorgeixen: als marges de l'hegemonia anglosaxona que caracteritza el camp d'estudi, com és el cas de les revistes llatinoamericanes.

Del total de 128 publicacions inicialment seleccionades, un 50,8% (65) correspon a revistes anglosaxones; un 23,4%, a revistes espanyoles (30); un 14,9% (19), a revistes francòfones, i un 10,9% (14), a revistes d'Itàlia, Portugal, Alemanya i l'Amèrica Llatina.

Després de la revisió de la temàtica que engloba cada una d'aquestes 128 revistes, i seguint els criteris de restringir-se a aquelles que treballen temes relacionats amb el món rural o els estudis de gènere, se n'han seleccionat un total de 46 per revisar exhaustivament les seves publicacions durant el període pres com a referència. D'aquestes 46 revistes, un 54,3% (25) correspon a revistes anglosaxones; un 21,7%, (10), a revistes francòfones; un 13% (6), a revistes espanyoles; un 4,3% (2), a revistes llatinoamericanes; un 4,3% (2), a portugueses, i un 2,1% (1), a italianes.

D'una banda, s'han seleccionat revistes d'àmbit internacional reconegudes tant en el camp de la geografia rural com de la cultural i feminista, amb la qual cosa s'ha assegurat l'accés a les publicacions capdavanteres sobre el món rural i els estudis de gènere en geografia i també en sociologia rural. D'altra banda, la tria no s'ha limitat a seguir el criteri primari d'escollir les que tracten temes

Taula 1. Revistes

Títol	País d'edició
<i>ACME: An International Journal for Critical Geographers</i>	Canadà
<i>Ager: Revista de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo Rural</i>	Espanya
<i>Anales de Geografía de la Universidad Complutense</i>	Espanya
<i>Annales de géographie</i>	França
<i>Annals of Regional Science</i>	Estats Units
<i>Annals of the American Association of Geographers*</i>	Estats Units
<i>Antipode: A Radical Journal of Geography</i>	Regne Unit
<i>Applied Geography</i>	Regne Unit
<i>Applied Spatial Analysis and Policy</i>	Països Baixos
<i>Ar@cne: Revista de Recursos en Internet sobre Geografía y Ciencias Sociales</i>	Espanya
<i>Area</i>	Regne Unit
<i>Australian Feminist Studies</i>	Austràlia
<i>Australian Geographer</i>	Austràlia
<i>Biblio 3W: Revista Bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales</i>	Espanya
<i>Boletim da Sociedade de Geografia de Lisboa</i>	Portugal
<i>Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles</i>	Espanya
<i>Boletín de la Real Sociedad Geográfica</i>	Espanya
<i>Bolletí de Geografia Aplicada</i>	Espanya
<i>Bollettino della Società Geografica Italiana</i>	Itàlia
<i>Cadernos de Geografia</i>	Portugal
<i>Cahiers de géographie du Québec</i>	Canadà
<i>Cahiers d'Outre-Mer: Revue de géographie de Bourdeaux</i>	França
<i>Cambridge Journal of Regions Economy and Society</i>	Regne Unit
<i>Canadian Geographer / Géographe canadien</i>	Canadà
<i>Children's Geographies</i>	Regne Unit
<i>Cities: The International Journal of Urban Policy and Planning</i>	Estats Units
<i>Ciudad y Territorio: Estudios Territoriales</i>	Espanya
<i>Cuadernos de Geografía de la Universidad de Valencia</i>	Espanya
<i>Cuadernos de Investigación Geográfica</i>	Espanya
<i>Cuadernos Geográficos de la Universidad de Granada</i>	Espanya
<i>Cultural Geographies</i>	Regne Unit
<i>Cybergeo: Revue européenne de géographie</i>	França
<i>Differences: A Journal of Feminist Cultural Studies</i>	Regne Unit
<i>Documents d'Anàlisi Geogràfica</i>	Espanya
<i>Economic Geography</i>	Estats Units
<i>Emotion, Space and Society</i>	Països Baixos
<i>Environment and Planning A</i>	Regne Unit
<i>Environment and Planning B</i>	Regne Unit
<i>Environment and Planning C</i>	Regne Unit
<i>Environment and Planning D: Society & Space</i>	Regne Unit
<i>Erde</i>	Alemanya
<i>Erdkunde</i>	Alemanya
<i>Ería</i>	Espanya

Taula 1. Revistes (continuació)

Títol	País d'edició
<i>Espaces et sociétés</i>	França
<i>Espaces, populations et sociétés</i>	França
<i>Espacio, Tiempo y Forma: Geografía</i>	Espanya
<i>Estudios Geográficos</i>	Espanya
<i>Ethics, Place and Environment</i>	Regne Unit
<i>Eurasian Geography and Economics</i>	Regne Unit
<i>European Journal of Women's Studies</i>	Regne Unit
<i>European Planning Studies</i>	Regne Unit
<i>European Urban and Regional Studies</i>	Regne Unit
<i>Feminist Review</i>	Regne Unit
<i>Feminist Studies</i>	Estats Units
<i>Finisterra: Revista Portuguesa de Geografia</i>	Portugal
<i>Frontiers. A Journal of Women Studies</i>	Estats Units
<i>Gender and Society</i>	Estats Units
<i>Gender, Place and Culture: A Journal of Feminist Geography</i>	Regne Unit
<i>Géocarrefour</i>	França
<i>Geofocus</i>	Espanya
<i>Geoforum</i>	Regne Unit
<i>Geografisk Tidsskrift / Danish Journal of Geography</i>	Dinamarca
<i>Geographical Analysis</i>	Estats Units
<i>Geographical Journal</i>	Estats Units
<i>Geographical Research</i>	Estats Units
<i>Geographical Review</i>	Estats Units
<i>Geographica</i>	Espanya
<i>Géographie et cultures</i>	França
<i>Geography</i>	Regne Unit
<i>Geoinova</i>	Portugal
<i>Geotema</i>	Itàlia
<i>Geo-Working Papers</i>	Portugal
<i>Hérodote: Revue de géographie et de géopolitique</i>	França
<i>Inforgéo</i>	Portugal
<i>International Journal of Urban and Regional Research</i>	Estats Units
<i>Investigaciones Geográficas</i>	Espanya
<i>Journal of Cultural Geography</i>	Estats Units
<i>Journal of Economic Geography</i>	Regne Unit
<i>Journal of Gender Studies</i>	Regne Unit
<i>Journal of Geography</i>	Estats Units
<i>Journal of Rural Studies</i>	Regne Unit
<i>Journal of Youth Studies</i>	Regne Unit
<i>L'Espace géographique</i>	França
<i>L'Information géographique</i>	França
<i>Lurralde: Investigación y Espacio</i>	Espanya
<i>Méditerranée: Revue géographiques des pays méditerranéens</i>	França

Taula 1. Revistes (continuació)

Títol	País d'edició
<i>Migraciones</i>	Espanya
<i>New Zealand Geographer</i>	Nova Zelanda
<i>Norois</i>	França
<i>Norsk Geografisk Tidsskrift / Norwegian Journal of Geography</i>	Noruega
<i>Papeles de Geografía</i>	Espanya
<i>Papers</i>	Espanya
<i>Papers in Regional Science</i>	Estats Units
<i>Polígonos: Revista de Geografía</i>	Espanya
<i>Population, Space and Place</i>	Estats Units
<i>Professional Geographer</i>	Estats Units
<i>Progress in Human Geography</i>	Regne Unit
<i>Regional Studies</i>	Regne Unit
<i>Revista de Estudios Andaluces</i>	Espanya
<i>Revista de Estudios Regionales</i>	Espanya
<i>Revista de Geografía</i>	Espanya
<i>Revista de Geografía Norte Grande</i>	Xile
<i>Revista Latino-Americana de Geografia e Gênero</i>	Brasil
<i>Révue de géographie alpine</i>	Suïssa
<i>Revue géographique de l'Est (RGE)</i>	França
<i>Rivista Geografica Italiana</i>	Itàlia
<i>Rural Society</i>	Austràlia
<i>Rural Sociology</i>	Estats Units
<i>Scottish Geographical Journal</i>	Regne Unit
<i>Scripta Nova</i>	Espanya
<i>Serie Geográfica</i>	Espanya
<i>Sex Roles</i>	Estats Units
<i>Social and Cultural Geography</i>	Regne Unit
<i>Sociologia Ruralis</i>	Estats Units
<i>South African Geographical Journal</i>	Regne Unit
<i>Space and Culture</i>	Estats Units
<i>Spaces et sociétés</i>	França
<i>Storia e Geografia</i>	Itàlia
<i>Sud-Ouest Européen: Révue géographique des Pyrénées et du Sud-Ouest</i>	França
<i>Territoire en mouvement</i>	França
<i>Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie</i>	Estats Units
<i>Transactions of the Institute of British Geographers</i>	Regne Unit
<i>Travail, genre et sociétés</i>	França
<i>Treballs de la Societat Catalana de Geografia</i>	Espanya
<i>Urban Geography</i>	Regne Unit
<i>Urban Studies</i>	Regne Unit
<i>Women Studies International Forum</i>	Regne Unit
<i>Xeográfica: Revista de Xeografía, Territorio e Medio Ambiente</i>	Espanya

Font: elaboració pròpia.

de ruralitat o gènere, sinó que, aprofitant la detecció d'un creixent interès i d'una presència d'articles que tracten la temàtica rural en revistes de geografia humana, s'han seleccionat també publicacions de referència internacional de caràcter innovador, que són plataforma dels avenços de la disciplina, i publicacions d'altres temàtiques com ara, per exemple, les de geografia econòmica o urbana. De la mateixa manera, s'han prioritzat algunes revistes de geografia social i cultural de creació recent i especialitzades en un dels eixos de diferència en concret, l'edat, que resulten de gran interès per al present estudi. Paral·lelament, s'han seleccionat les més representatives d'Espanya, França, Itàlia i Portugal que coincideixen, en general, amb les publicacions dels departaments universitaris de geografia més destacats de cada país.

Les revistes anglosaxones representen més de la meitat de les seleccionades. Són les capdavanteres i les que dominen clarament en els estudis culturals i socials, especialment en geografia. Amb tot, s'ha intentat donar visibilitat a publicacions d'altres països sovint a l'ombra de l'hegemonia anglosaxona, malgrat que no siguin revistes tan especialitzades i se centrin més en els estudis, sovint regionals, dels àmbits geogràfics respectius. D'entre les anglosaxones s'han prioritzat les de geografia cultural i social, com ara les reconegudes *Gender, Place and Culture*; *Cultural Geographies*; *Space and Culture*, o *Social and Cultural Geography*, a més de les especialitzades en estudis rurals, com ara *Journal of Rural Studies*, *Rural Sociology* o *Sociologia Ruralis*.

En relació amb les revistes francòfones escollides, s'han prioritzat les publicacions més especialitzades en temàtiques afins a l'objecte d'estudi, com ara *Espaces et sociétés* o *Géographie et cultures*, a part d'unes altres de més generalistes, com ara *Cahiers de géographie du Québec* o la indexada *Révue de géographie alpine*.

Les revistes espanyoles seleccionades presenten un caire generalista, igual com força revistes sobre la geografia espanyola. Això es deu bàsicament al fet que la majoria corresponen a publicacions dels principals departaments de geografia de les universitats i d'associacions d'aquest àmbit, entre les quals destaquen publicacions indexades com ara el *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles* i *Scripta Nova*, a més d'unes altres de capdavanteres, com ara *Documents d'Anàlisi Geogràfica* o la sociològica *Papers*.

Pel que fa a les revistes d'altres àmbits, cal destacar que s'han seleccionat les de les societats geogràfiques d'Itàlia i Portugal, enteses com les més representatives de cada país. En l'àmbit llatinoamericà, en canvi, s'ha optat per escollir una consolidada publicació de rellevància internacional, la indexada *Revista de Geografia Norte Grande*, i una de molt més jove però de creixent projecció en el camp dels estudis de gènere en aquest àmbit, com és la *Revista Latinoamericana de Geografia e Gènere*.

3.1. Selecció i revisió d'articles

La selecció d'articles s'ha realitzat a partir de la consulta i l'anàlisi de tots i cadascun dels números publicats en les 46 revistes seleccionades durant el

Taula 2. Articles seleccionats per revistes

Revista	Disciplina	Articles	
<i>Journal of Rural Studies</i>	Geografia	7	25,9%
<i>Gender, Place and Culture</i>	Geografia	5	18,5%
<i>Children's Geographies</i>	Geografia	4	14,8%
<i>Journal of Youth Studies</i>	Sociologia	3	11,1%
<i>Ager</i>	Geografia	1	3,7%
<i>Annals of the American Association of Geographers</i>	Geografia	1	3,7%
<i>Geoforum</i>	Geografia	1	3,7%
<i>Papers</i>	Sociologia	1	3,7%
<i>Revista Latino-Americana de Geografia e Gênero</i>	Geografia	1	3,7%
<i>Rural Sociology</i>	Sociologia	1	3,7%
<i>Social and Cultural Geography</i>	Geografia	1	3,7%
<i>Sociologia Ruralis</i>	Sociologia	1	3,7%

Font: elaboració pròpia.

període comprès entre els anys 2008 i 2015. Se n'han revisat un total de 1.474 exemplars, on s'han editat 14.130 articles acadèmics.

Els textos han estat examinats a partir de l'anàlisi de l'índex de continguts dels números respectius i se n'han seleccionat aquells que presenten algun tipus de relació amb les temàtiques estudiades: *món rural*, *gènere* i els eixos de diferència *edat*, *ètnia*, *sexualitat*, *classe* i *diversitat funcional*, tant si tracten aquestes variables de manera conjunta, separades o parcialment combinades. L'elecció d'aquests eixos de diferència o d'identitat concrets i no uns altres es justifica perquè es tracta, d'una banda, de categories socials com ara la sexualitat i l'edat, més estudiades des de la perspectiva interseccional en geografia urbana i, d'altra banda, de categories poc explorades en geografia rural, com ara la classe, l'ètnia i la diversitat funcional (Bryant i Pini, 2011).

El resultat ha estat la selecció inicial d'un total de 109 articles publicats en 22 revistes diferents. Així, en aquesta primera selecció han aparegut textos que tracten la temàtica d'interès de manera transversal o que tenen en compte una o les dues variables que han estat considerades bàsiques: *món rural* i *gènere*. No obstant això, com que totes dues són imprescindibles en el nostre estudi, se n'han seleccionat els 79 articles que tracten aquestes dues variables principals.

Tanmateix, un segon exercici de sistematització ha fet que s'ometessin igualment tots aquells textos que parlen de les dues variables bàsiques sense incloure-n'hi una tercera. Aquest és el cas de 52 articles seleccionats inicialment i que han estat finalment omesos per tractar únicament les variables *món rural* i *gènere* (ja sigui sobre qüestions relacionades amb dones o feminitats —30 articles—, amb homes o masculinitats —5 articles— o amb el gènere a nivell general —17 articles—).

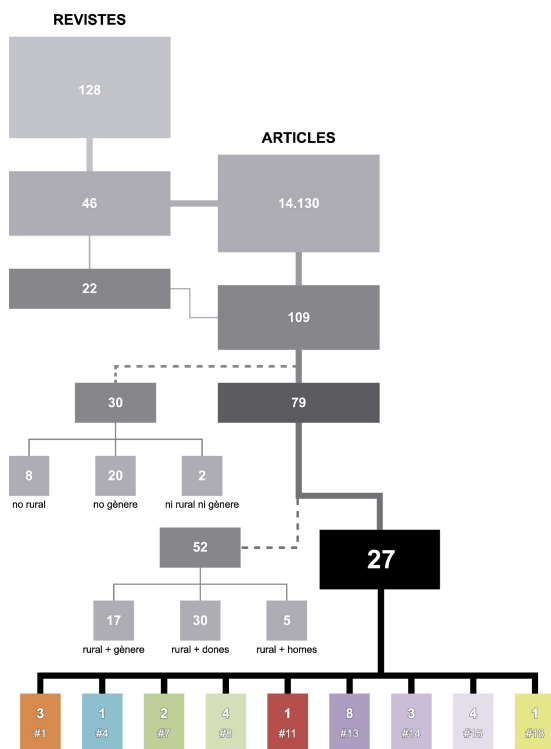
D'aquesta manera, s'ha arribat a la selecció final d'un total de 27 articles que tracten els dos eixos considerats bàsics (*gènere* i *món rural*) en la intersecció amb una tercera variable (*edat*, *ètnia*, *sexualitat*, *classe*, *diversitat funcional*), o a

l'explicitació de la consideració de la perspectiva interseccional, entenent que aquesta implica la inclusió de terceres variables.

Els 27 articles finalment seleccionats pertanyen a 12 revistes de les 46 que han estat examinades. D'aquests textos, un 88,9% (24) s'han trobat en publicacions anglosaxones, i ha estat quasi anecdòtica la proporció dels finalment triats de revistes de fora d'aquest àmbit i que pertanyen, en un 7,4% (2), a revistes espanyoles i, en un 3,7% (1), a una publicació d'àmbit llatinoamericà editada al Brasil. Aquestes dades evidencien la flagrant hegemonia de les revistes anglosaxones en la producció de literatura sobre el tema estudiat, però també en geografia en general. Val a dir també que un 77,8% (21) dels articles es localitzen en publicacions de geografia i un 22,2% (6), en publicacions de sociologia.

A manera de resum, la figura següent mostra esquemàticament tot el procés d'estudi i selecció de revistes i d'articles que ha conclòs en la tria final dels 27 textos que fonamenten el present estat de la qüestió. L'última divisió dels textos correspon a les 9 categories finals en què han estat classificats i corresponen al nombre d'articles que combinen diferents eixos considerats en aquesta anàlisi.

Figura 1. Procés de selecció de revistes i articles

Font: elaboració pròpia.

3.2. Explotació dels articles seleccionats

Els 27 articles finalment seleccionats tracten, com s'ha dit, les dues variables bàsiques *gènere* i *món rural* en conjunció amb una tercera que correspon als eixos d'identitat *edat*, *ètnia*, *sexualitat*, *classe* i *diversitat funcional*.

Tot i el nombre relativament reduït d'articles, la gran diversitat de temàtiques que tracta aquesta selecció ha fet necessari que s'establís una categorització dels textos en funció de la tercera variable. En el cas del *gènere*, s'ha fet una triple distinció entre aquelles qüestions que tenen a veure amb el gènere de manera general, amb les dones i les feminitats, i amb els homes i les masculinitats. En referència a la tercera variable, es prioritzen els articles que evidencien de manera clara la consideració de la perspectiva *interseccional*, entenent que el fet que hi sigui inclosa implica la consideració d'una o més de les principals categories de diferència. Atenent la tercera variable d'estudi, s'ha continuat la distinció dels articles en funció del seu tractament dels eixos d'identitat *classe*, *ètnia*, *sexualitat*, *edat* i *diversitat funcional*, de manera centrada i diferenciada, tot i tenir present que en molts articles, sense explicitar la perspectiva interseccional, hi són tractats de manera combinada.

D'aquesta manera s'han establert un total de 18 categories que resulten de la combinació de les diferents formes possibles de les tres variables, a excepció de *món rural*, que s'ha mantingut estàtica.

En classificar els 27 articles seleccionats segons aquest criteri, s'han utilitzat 9 categories de les 18 establertes, la qual cosa ha evidenciat ja la manca de literatura en la resta de camps. La taula següent recull el nombre d'articles que s'ubiquen en cadascuna. Els resultats mostren, en primer lloc, com d'entre tots els textos acadèmics revisats inicialment, només n'hi ha 3 que recullen les tres variables proposades en aquesta anàlisi: *món rural*, *gènere* i *interseccionalitat*. En segon lloc, s'hi evidencia un predomini de textos que se centren en l'estudi de la diferència a partir de la variable *edat* (un 55,6% —15 dels articles seleccionats—), seguits dels que inclouen la variable *ètnia* (un 22,2% —6 articles—). Finalment, són pocs els textos que tracten la *classe*, la *sexualitat* i la *diversitat funcional* des d'una perspectiva de gènere en el món rural, fet que contrasta amb l'interès creixent que es registra sobre aquestes qüestions en altres àmbits d'estudi, com ara el món urbà.

Figura 2. Variables considerades

Variable 1	Variable 2	Variable3
Món rural	Gènere	Interseccionalitat
		Classe
	Dones i feminitats	Ètnia
		Sexualitat
	Homes i masculinitat	Edat
		Diversitat funcioal

Font: elaboració pròpia.

Taula 3. Categories establertes

Variable 1	Variable 2	Variable 3	Categoria
Món rural	Gènere	Interseccionalitat	#1
	Dones i feminitats		#2
	Homes i masculinitats		#3
Món rural	Gènere	Classe	#4
	Dones i feminitats		#5
	Homes i masculinitats		#6
Món rural	Gènere	Ètnia	#7
	Dones i feminitats		#8
	Homes i masculinitats		#9
Món rural	Gènere	Sexualitat	#10
	Dones i feminitats		#11
	Homes i masculinitats		#12
Món rural	Gènere	Edat	#13
	Dones i feminitats		#14
	Homes i masculinitats		#15
Món rural	Gènere	Diversitat funcional	#16
	Dones i feminitats		#17
	Homes i masculinitats		#18

Font: elaboració pròpia.

Taula 4. Categorització dels articles

Categoria	Variable 1	Variable 2	Variable 3	Nombre d'articles
#1	Món rural	Gènere	Interseccionalitat	3 11,1%
#4	Món rural	Gènere	Classe	1 3,7%
#7	Món rural	Gènere	Ètnia	2 7,4%
#8	Món rural	Dones i feminitats	Ètnia	4 14,8%
#11	Món rural	Dones i feminitats	Sexualitat	1 3,7%
#13	Món rural	Gènere	Edat	8 29,6%
#14	Món rural	Dones i feminitats	Edat	3 11,1%
#15	Món rural	Homes i masculinitats	Edat	4 14,8%
#18	Món rural	Homes i masculinitats	Diversitat funcional	1 3,7%

Font: elaboració pròpia.

D'altra banda, conèixer les regions des de les quals es realitzen les recerques dels articles pot ser tan interessant i explicatiu, si no més, que conèixer les regions sobre les quals se centren els textos respectius.

La taula que segueix recull l'origen de les autores i dels autors dels 27 articles que ens ocupen, entenent com a origen no pas el país natal de les autores, sinó el país de les universitats a les quals estan adscrites i des d'on desenvolupen les seves recerques. Aquesta consideració ens permet constatar el gran predomini de les universitats occidentals, fet que corrobora una de les hipòtesis

Taula 5. Articles seleccionats

Categoria	Tema	Autoria	Títol	Any	Revista	Volum i número
#1	Món rural, gènere i interseccionalitat	Sweeney, B.	«Producing liminal space: Gender, age and class in northern Ontario's tree planting industry»	2009	<i>Gender, Place and Culture</i>	16 (5)
		Nightingale, A.	«Bounding difference: Intersectionality and the material production of gender, caste, class and environment in Nepal»	2011	<i>Geoforum</i>	42 (2)
		Perera-Mubarak, K.	«Positive responses, uneven experiences: Intersections of gender, ethnicity, and location in post-tsunami Sri Lanka»	2013	<i>Gender, Place and Culture</i>	20 (5)
#4	Món rural, gènere i classe	Bryant, L.; Pini, B.	«Gender, class and rurality: Australian case studies»	2009	<i>Journal of Rural Studies</i>	25 (1)
#7	Món rural, gènere i ètnia	Ramzan, B. et al.	«Experiencing and writing Indigeneity, rurality and gender: Australian reflections»	2009	<i>Journal of Rural Studies</i>	25 (4)
		Schmalzbauer, L.	«“Doing Gender”, Ensuring Survival: Mexican Migration and Economic Crisis in the Rural Mountain West»	2011	<i>Rural Sociology</i>	76 (4)
#8	Món rural, dones i feminitats i ètnia	Gualda Caballero, E.	«Migración circular en tiempos de crisis: Mujeres de Europa del Este y africanas en la agricultura de Huelva»	2012	<i>Papers</i>	97 (3)
		Soronellas, M. et al.	«Inmigrar a Cataluña rural: Contextos de ruralidad y migraciones de mujeres extranjeras hacia pequeños municipios»	2014	<i>Ager</i>	16
		McGrath, B.; McGarry, O.	«The religio-cultural dimensions of life for young Muslim women in a small Irish town»	2014	<i>Journal of Youth Studies</i>	17 (7)
		Deb, A. et al.	«“Man can't give birth, woman can't fish”: Gender dynamics in the small-scale fisheries of Bangladesh»	2015	<i>Gender, Place and Culture</i>	22 (3)
#11	Món rural, dones i feminitats i sexualitat	Pini, B. et al.	«“Scary” heterosexualities in a rural Australian mining town»	2013	<i>Journal of Rural Studies</i>	32
#13	Món rural, gènere i edat	Dyson, J.	«Harvesting identities: Youth, work and gender in the Indian Himalayas»	2008	<i>Annals of the American Association of Geographers</i>	98 (1)
		Lee, J.; Abbott, R.	«Physical activity and rural young people's sense of place»	2009	<i>Children's Geographies</i>	7 (2)
		Malheiros da Silva, C.	«Socialização e Modos de Ser Jovem em Área Rural na Bahia»	2011	<i>Revista Latino-Americana de Geografia e Gênero</i>	2 (2)

Taula 5. Articles seleccionats (continuació)

Categoria	Tema	Autoria	Títol	Any	Revista	Volum i número
#13	Món rural, gènere i edat	Porter, G. et al.	«Mobility, education and livelihood trajectories for young people in rural Ghana: A gender perspective»	2011	<i>Children's Geographies</i>	9 (3-4)
		Donkersloot, R.	«Gendered and generational experiences of place and power in the rural Irish landscape»	2012	<i>Gender, Place and Culture</i>	19 (5)
		Riley, M.	«"Moving on"?: Exploring the geographies of retirement adjustment amongst farming couples»	2012	<i>Social and Cultural Geography</i>	13 (7)
		Farrugia, D. et al.	«Emplacing young people in an Australian rural community: An extraverted sense of place in times of change»	2014	<i>Journal of Youth Studies</i>	17 (9)
		Grubbström, A. et al.	«Balancing family traditions and business: Gendered strategies for achieving future resilience among agricultural students»	2014	<i>Journal of Rural Studies</i>	35
#14	Món rural, dones i feminitats i edat	Foy-Phillips, P.; Lloyd-Evans, S.	«Shaping children's mobilities: Expectations of gendered parenting in the English rural idyll»	2011	<i>Children's Geographies</i>	9 (3-4)
		Bell, S.; Aggleton, P.	«Economic vulnerability and young people's sexual relationships in rural Uganda»	2014	<i>Journal of Youth Studies</i>	17 (6)
		Norman, E.; Power, N.	«Stuck between "the rock" and a hard place: Rural crisis and re-imagining rural Newfoundland feminine subjectivities»	2015	<i>Gender, Place and Culture</i>	22 (1)
#15	Món rural, homes i masculinitats i edat	Bye, L.M.	«"How to be a rural man": Young men's performances and negotiations of rural masculinities»	2009	<i>Journal of Rural Studies</i>	25 (3)
		Haartsen, T.; Strijker, D.	«Rural youth culture: Keten in the Netherlands»	2010	<i>Journal of Rural Studies</i>	26 (2)
		Trell, E. et al.	«Youth negotiation and performance of masculine identities in rural Estonia»	2013	<i>Journal of Rural Studies</i>	34
		Trell, E. et al.	«"In summer we go and drink at the lake": Young men and the geographies of alcohol and drinking in rural Estonia»	2014	<i>Children's Geographies</i>	12 (4)
#18	Món rural, homes i masculinitats i diversitat funcional	Roy, P. et al.	«Help-seeking among Male Farmers: Connecting Masculinities and Mental Health»	2014	<i>Sociologia Ruralis</i>	54 (4)

Font: elaboració pròpia.

Taula 6. Àmbits geogràfics de les universitats de les autores

Regió	País	Nombre d'autores	Total d'autores
Europa	Irlanda	2	27
	Noruega	1	
	Països Baixos	5	
	Regne Unit	10	
	Suècia	3	
	Espanya	6	
Nord Amèrica	Canadà	9	11
	Estats Units	2	
Oceania	Austràlia	10	10
Àfrica	Ghana	6	6
Amèrica del Sud	Brasil	1	1
Total			55

Font: elaboració pròpia.

marcades al llarg de l'anàlisi: la latent hegemonia anglosaxona en la producció de literatura sobre geografia rural, herència, sense dubte, de nombrosos llegats colonials encara vigents. En conseqüència, és quasi anecdòtica en la selecció de textos la presència d'autores de països de fora del món anglosaxó juntament amb articulistes d'Espanya, Brasil i Ghana, presents aquests últims en un sol article, signat conjuntament amb autores anglosaxones.

Pel que fa a les regions sobre les quals es basen les recerques, en destaca una diversitat més elevada respecte a l'origen de les autories. Tot i així, una bona part dels articles (un 74%) es tracta de casos d'estudi centrats en els països anglosaxons i europeus. Per tant, són pocs els textos que se centren en altres localitzacions i, en els que ho fan, s'intueixen certes reminiscències post-colonials, com és el cas de tots els països asiàtics i africans en què se centren aquests articles.

Respecte a l'autoria dels escrits seleccionats, la majoria estan redactats conjuntament entre dos o més articulistes. S'ha comptabilitzat un total de 55 autors, 31 dels quals són dones i 24, homes. Pel que fa al sexe de les autories, s'evidencia el predomini de dones en els textos seleccionats, ja siguin d'autoria exclusivament femenina (un 48%) o mixta entre dones i homes (un 30%). Són pocs els articles signats només per homes (un 22%), fet que evidencia com l'estudi de gènere ha estat un camp tradicionalment amb poca presència masculina.

Per últim, cal destacar com tres autores (Ellen-Marja Trell, Bettina van Hoven i Lia Bryant) i un autor (Paulus Huigen) han publicat dos articles, sempre d'autoria compartida, i una autora (Barbara Pini) signa un total de tres dels textos seleccionats. En aquest sentit, cal ressaltar la presència i la rellevància respecte al tema d'estudi que ens ocupa, ja apuntada en la introducció, de l'obra més recent de les autores australianes Pini i Bryant.

Taula 7. Autories dels articles

Tipus autoria	Nombre d'autors	Articles	Total	Nombre d'autors
Única	1	10	Total dones	31
Compartida	2	7	Total homes	24
	3	8		
	5	1	Autoria	Articles
	8	1	Només dones	13
			Només homes	6
			Dones i homes	8

Font: elaboració pròpia.

4. Línies principals de treball

L'anàlisi dels textos seleccionats permet copsar quins són els grans temes que afloren en la recerca més actual sobre la temàtica estudiada.

D'una banda, la investigació es troba en el centre de bona part de la literatura revisada. Ja sigui aproximat des d'una perspectiva més material o senzillament com un aspecte constitutiu de les experiències quotidianes del món rural, el treball s'explora a bastament i s'erigeix com un factor fonamental en la constitució de moltes identitats rurals, tant de classe com d'ètnia i, sobretot, de gènere.

Un altre tema força explorat, i en estreta relació amb l'estudi que presentem, és la mobilitat de les persones del món rural. Ateses les característiques socioeconòmiques i culturals que defineixen aquest àmbit, sobretot en referència a la seva dimensió espacial, no és estrany que les mobilitats, tant les laborals com de lleure, d'educació o de vida quotidiana en general, siguin presents en moltes recerques. En clau de gènere, destaca com les dones experimenten una mobilitat més gran en tots els nivells, tant en la vida quotidiana com en referència a les emigracions, i com aquest és un aspecte central en les seves experiències de la ruralitat.

D'altra banda, la construcció d'identitats de gènere és també un tema recurrent en la producció sobre el tema. S'ha observat un gran interès i molt de treball en la construcció de masculinitats, especialment entre el jovent rural, que, com es desenvoluparà més avall, es tracta segurament del grup de població més estudiat.

Un denominador comú en la majoria d'articles és l'aproximació a la construcció d'identitats i de la diferència a través de l'estudi de la vida quotidiana, recurrent en els estudis culturals i socials postestructuralistes. Gràcies a aquesta aproximació, s'evidencia com les diferents categories de diferència es construeixen a partir de les pràctiques quotidianes i es fa palesa la importància, ja a nivell metodològic, de les tècniques i de les anàlisis qualitatives en l'estudi de la quotidianitat (*everyday*).

En aquesta síntesi de resultats és important també presentar una visió general de les moltes troballes que han anat emergint al llarg del treball dels textos

referents a les cinc grans variables o eixos de diferència que han fonamentat la categorització dels articles: la *classe*, l'*ètnia*, l'*edat*, la *sexualitat* i la *diversitat funcional*. Aquest repàs permet que es puguin identificar buits en la literatura sobre el tema i obre la porta a possibles noves línies d'estudi.

La poca presència d'articles que consideren la *classe* com una variable d'anàlisi diferenciada podria portar a pensar que es tracta d'una categoria oblidada en els estudis de gènere al món rural. Tanmateix, la *classe* ha estat àmpliament treballada en l'àmbit de la geografia rural des de la perspectiva de gènere en recerques anteriors al període d'anys revisat i, a la vista dels textos treballats, s'ha pogut constatar com ha estat incorporada en tots els casos, explicitada en alguns i donada per fet en tants altres, la qual cosa evidencia la naturalesa constitutiva que té aquesta variable en la ruralitat.

L'*ètnia* es confirma com un dels eixos menys explorats en la geografia rural de gènere. Si bé en l'exercici de categorització d'articles havia sobresortit com un tema força desenvolupat, el treball dels textos ha posat de manifest que no ha estat explorada com un eix de diferència *per se*, sinó com un element que justifica, per exemple, anàlisis comparatius entre grups socials diferents. En altres casos, el concepte *ètnia* remet a uns altres temes que s'hi relacionen de manera estreta, com ara les migracions transnacionals, però que escapen de la dimensió cultural que presenta.

Pel que fa a l'*edat*, el gran nombre d'articles que la treballen de manera específica la consoliden com la variable més explorada en els estudis rurals i de la diferència en l'actualitat. A més, dins aquesta categoria, destaca de manera especial el gran pes que tenen els estudis sobre el jovent. Entre els articles seleccionats, són molts els textos que tracten sobre aquesta temàtica i que ho fan de manera diversa i en relació amb els grans temes identificats: treball, mobilitats i identitats de gènere. Referent a aquest darrer tema, convé fer un esment especial al tractament de les masculinitats, tradicionals i alternatives, que construeixen els joves en espais rurals i l'estreta relació que aquestes masculinitats mantenen amb la noció d'idil·li rural.

Convé destacar també com els altres grups d'edat reben menys atenció en l'estudi de la temàtica que ens ocupa i, d'altra banda, com n'és de minsa la recerca que s'ha realitzat sobre els infants i, especialment, sobre la gent gran, un col·lectiu sovint oblidat en els estudis de geografia social i cultural. En aquest sentit, i observant els textos en què no es destaca cap grup d'edat, resulta interessant observar com es dona per fet que l'adulthood es correspon amb el grup de població més representatiu i, per extensió, que és un centre normatiu a partir del qual es constitueixen la resta d'identitats d'edat: infants, joves i persones grans. Altrament, es posa de manifest com són els moments de transició vital, escenari ideal per explorar tantes *performances* i *rites de passage*, els que desporten més interès entre els estudis que es focalitzen més aquesta variable.

En referència a la *sexualitat*, sobta l'escassa visibilització en les publicacions analitzades i contrasta amb l'atenció que ha rebut en els estudis de la geografia urbana. Això no significa, però, que les publicacions sobre sexualitat al món rural siguin inexistentes, ans al contrari: hi ha un bon nombre de treballs en

aquest camp que han estat editats en revistes d'altres disciplines, com ara la sociologia, l'educació o fins i tot la salut, però no s'han tingut en compte en aquesta recerca bibliogràfica per motius metodològics en la selecció de publicacions. Paral·lelament, cal destacar també l'aparició en els darrers anys d'alguns manuals específics des de la geografia sobre sexualitat i ruralitat, entre els quals destaca *Sexuality, Rurality and Geography* (Gorman-Murray, Pini i Briant, 2013). Sigui com sigui, resulta evident que la *sexualitat* és una variable emergent en l'estudi de la ruralitat des de la geografia i que ofereix un nou i interessant camp de treball per a futures recerques.

De manera semblant, es pot percebre com la *diversitat funcional* és l'estructura de poder més oblidada en els estudis sobre ruralitat, gènere i interseccionalitat examinats en aquestes publicacions, tant de manera específica com de manera transversal i considerada com una categoria d'identitat més.

D'altra banda, es constata com una bona part dels textos seleccionats i treballats desenvolupen noves aproximacions al concepte d'idíl·li rural i a unes altres representacions que hi estan relacionades, també identitàries, com ara les maternitats i les paternitats (idíl·liques) rurals.

El que sembla que no s'esvaeix, però, és la tradicional construcció de la ruralitat *en relació*, si no *per oposició*, amb el món urbà. En un altre nivell, aquesta definició conceptual simbolitza i evidencia les lògiques i les relacions d'inclusió i exclusió que caracteritzen els espais rurals contemporanis, que, a partir de la definició de què és i què no és rural, determinen quines subjectivitats i quines identitats hi poden pertànyer i quines no. S'evidencia, així, la profunda normativitat que regula les identitats rurals i la seva experiència quotidiana, tant pel que fa al gènere (patriarcal), a la classe (conservadora), a la sexualitat (heterosexual), a l'ètnia (blanca), a l'edat (adulta), com a uns altres eixos de diferència (silenciadora de les realitats de diversitat funcional, d'origen, de llengua, etc.).

Arribats en aquest punt, centrem-nos en el tractament de la perspectiva interseccional en la temàtica considerada. L'exercici de classificació dels articles i la seva anàlisi posterior han permès mostrar les limitacions que implica una categorització, no tant excessiva com massa rígida i estàtica, dels eixos de diferència o d'identitats. Intentar classificar o ressaltar una identitat per sobre de les altres és, si no impossible, poc acurat, en tant que se n'oblida la naturalesa relacional. O el que seria el mateix: les categories es constitueixen les unes a les altres.

Aproximar les diferències i les identitats amb un focus massa centrat en les categories, sovint simplificades en etiquetes estàtiques, ens allunya dels potencials de la mirada interseccional i que són, justament, la comprensió de les múltiples relacions de poder que constitueixen les identitats. En aquest sentit, esdevé molt destacable l'aproximació que en fa Sweeney (2009) a través del concepte de *liminalitat*, una dimensió poc explorada i que permet posar de manifest les posicions concretes que els subjectes ocupen en les múltiples relacions de poder i que desemboquen en identitats específiques i situades.

D'altra banda, l'anàlisi detallada dels textos també ha permès copsar com, si bé són molt pocs els que expliciten la perspectiva interseccional, són molts

els que no es limiten a examinar un únic eix d'identitat diferent del gènere. Així, la majoria d'articles basen la seva recerca considerant més d'una categoria de diferència i identitat i, centrant-se en una o en una altra de manera més o menys directa, no ometen les seves interrelacions. D'aquesta manera, tot i que no expliciten l'aproximació des de la interseccionalitat, sí que s'hi apropen des d'un mateix punt de vista: considerar les múltiples relacions constituents entre les identitats. Aquesta constatació ens evidencia com, en realitat, l'anàlisi interseccional és present des de fa temps en els estudis de gènere, des d'on s'han treballat les múltiples connexions entre diferents eixos de diferència, però que no ha estat fins més recentment que el concepte d'interseccionalitat ha emergit com un cos teòric i metodològic diferenciat.

Per últim, els articles seleccionats confirmen un dels grans potencials de la geografia i una de les contribucions més grans que pot aportar a la teorització de la interseccionalitat: la introducció de l'espai, tant des del punt de vista de dimensió com de constituent, especialment en els estudis rurals, poc explorats en la geografia i en les ciències socials en general. Val la pena destacar la naturalesa constituent de l'espai, en el sentit que aquest no és un simple contenidor buit on tenen lloc les relacions de poder, sinó que es tracta d'una variable més. L'espai està constituït per (i alhora constitueix) les relacions socials i de poder, que són representades en l'espai i a través de l'espai. Així doncs, i tal com apunten Rodó de Zárate i Baylina (2018), la geografia pot realitzar una gran contribució en els estudis de la interseccionalitat en diversos sentits: d'una banda, analitzant el paper del lloc i de l'espai en les dinàmiques interseccionals; d'una altra, evidenciant la rellevància del context per al desenvolupament de la Interseccionalitat, i, per últim, desenvolupant noves metodologies que permetin fer aflorar la interseccionalitat.

5. Consideracions finals

La revisió bibliogràfica presentada posa de manifest la manca d'estudis que contribueixin, especialment des d'una vessant més empírica i des del camp de la geografia rural de gènere, a promoure el desenvolupament teòric i metodològic de la perspectiva interseccional.

El present estat de la qüestió ha permès identificar les llacunes que existeixen en els estudis sobre eixos de diferència com ara l'ètnia o, especialment, la sexualitat i la diversitat funcional al món rural, així com sobre grups d'edat com ara els infants o les persones grans. En aquest sentit, es detecten interessants possibilitats d'explorar, sempre des de la perspectiva de gènere, identitats menys predominants i de trencar, així, l'heteronormativitat conservadora que en certa manera caracteritza (i caricaturitza) tant el món rural com també bona part dels estudis de geografia rural.

D'altra banda, hi ha grans buits i, per extensió, grans oportunitats pel que fa als camps d'estudi que permetrien trencar amb l'hegemonia, ja no tant del lloc de producció acadèmica, sinó de les regions analitzades. El sud global continua sent un territori poc explorat en les anàlisis rurals, fet que

es converteix en paradoxal si es té en compte el paper crucial que hi ocupa aquest àmbit.

En definitiva, el treball realitzat posa de relleu com l'estudi en clau de gènere de les diferències i de les identitats, facilitada per una perspectiva interseccional en ple desenvolupament teòric i metodològic, planteja nombroses i interessants oportunitats de present i de futur per a la geografia.

Referències bibliogràfiques

- ALDOMÀ, Ignasi (2015). *Atles de la nova ruralitat. L'actualitat del món rural: Els anys de la gran crisi a la Catalunya rural*. Lleida: Fundació del Món Rural.
- BAYLINA, Mireia i SALAMAÑA, Isabel (2006). «El lugar del género en la Geografía Rural». *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 41, 99-112.
- BELL, Stephen A. i AGGLETON, Peter (2014). «Economic vulnerability and young people's sexual relationships in rural Uganda». *Journal of Youth Studies*, 17 (6), 814-828.
<<https://doi.org/10.1080/13676261.2013.878797>>
- BRYANT, Lia i PINI, Barbara (2009). «Gender, class and rurality: Australian case studies». *Journal of Rural Studies*, 25 (1), 48-57.
<<https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2008.05.003>>
- (2011). *Gender and rurality*. Nova York: Routledge.
- BYE, Linda Marie (2009). «“How to be a rural man”: Young men's performances and negotiations of rural masculinities». *Journal of Rural Studies*, 25 (3), 278-288.
<<https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2009.03.002>>
- CRENSHAW, Kimberle (1991). «Mapping the margins: Intersectionality, identity politics and violence against women of color». *Stanford Land Review*, 43, 1241-1299.
- DEB, Apurba Krishna; HAQUE, C. Emald i THOMPSON, Shirley (2015). «“Man can't give birth, woman can't fish”: Gender Dynamics in the small-scale fisheries of Bangladesh». *Gender, Place and Culture*, 22 (3), 305-324.
<<https://doi.org/10.1080/0966369X.2013.855626>>
- DONKERSLOOT, Rachel (2012). «Gendered and generational experiences of place and power in the rural Irish landscape». *Gender, Place and Culture*, 19 (5), 578-599.
<<https://doi.org/10.1080/0966369X.2011.610095>>
- DYSON, Jane (2008). «Harvesting identities: Youth, work and gender in the Indian Himalayas». *Annals of the Association of American Geographers*, 98 (1), 160-179.
<<https://doi.org/10.1080/00045600701734554>>
- FARRUGIA, David; SMYTH, John i HARRISON, Tim (2014). «Emplacing young people in an Australian rural community: An extraverted sense of place in times of change». *Journal of Youth Studies*, 17 (9), 1152-1167.
<<https://doi.org/10.1080/13676261.2014.901495>>
- FOY-PHILLIPS, Phoebe i LLOYD-EVANS, Sally (2012). «Shaping children's expectations of gendered parenting in the English rural idyll». *Children's Geographies*, 9 (3-4), 379-394.
<<https://doi.org/10.1080/14733285.2011.590701>>
- GARCIA RAMON, Maria Dolors (2008). «¿Espacios asexuados o masculinidades y feminidades espaciales?: Hacia una geografía del género». *Semata*, 20, 25-51.
- GARCÍA, Benjamín (2011). *Ruralidad emergente: Posibilidades y retos*. Madrid: Ministerio de Medio Ambiente y Medio Rural y Marino.

- GORMAN-MURRAY, Andrew; PINI, Barbara i BRIANT, Lia (2013). *Sexuality, Rurality and Geography*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield.
- GRUBSTBSTRÖM, Ann; STENBACKA, Susanne i JOOSSE, Sofie (2014). «Balancing family traditions and business: Gendered strategies for achieving future resilience among agricultural students». *Journal of Rural Studies*, 35, 152-161.
<<https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2014.05.003>>
- GUALDA, Estrella (2012). «Migración circular en tiempos de crisis: Mujeres de Europa del Este y africanas en la agricultura de Huelva». *Papers*, 97 (3), 613-640.
<<http://dx.doi.org/10.5565/rev/papers/v97n3.436>>
- HAARTSEN, Tialda i STRIJKER, Dirk (2010). «Rural youth culture: Keten in the Netherlands». *Journal of Rural Studies*, 26 (2), 163-172.
<<https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2009.11.001>>
- HALFACREE, Keith (2006). «Rural space: Constructing a three-fold architecture». A: CLOKE, Paul K. et al. (eds.). *Handbook of Rural Studies*. Londres: Sage, 63-90.
<<https://doi.org/10.4135/9781848608016.n4>>
- LEE, Jessica i ABBOTT, Rebecca (2009). «Physical activity and rural young people's sense of place». *Children's Geographies*, 7 (2), 191-208.
<<https://doi.org/10.1080/14733280902798894>>
- LITTLE, Jo i PANELLI, Ruth (2004). «Gender research in rural geography». *Gender, Place and Culture*, 10 (3), 174-188.
- MALHEIROS DA SILVA, Catarina (2011). «Socialização e Modos de Ser Jovem em Área Rural na Bahia». *Revista Latino-americana de Geografia e Gênero*, 2 (2), 47-56.
<<https://doi.org/10.5212/Rlagg.v.2.i2.047056>>
- MCCULEN, Christine (2011). «Whiteness and farmers markets: Performances, perpetuations... contestations». *Antipode*, 43 (4), 937-959.
<<https://doi.org/10.1111/j.1467-8330.2010.00818.x>>
- MCDOWELL, Linda (2008). «Thinking through work: Complex inequalities, constructions of difference and transnational migrants». *Progress in Human Geography*, 32 (4), 491-507.
<<https://doi.org/10.1177/0309132507088116>>
- MCGRATH, Brian i MCGARRY, Orla (2014). «The religio-cultural dimensions of life for Young Muslim women in a small Irish town». *Journal of Youth Studies*, 17 (7), 948-964.
<<https://doi.org/10.1080/13676261.2013.878793>>
- NIGHTINGALE, Andrea J. (2011). «Bounding difference: Intersectionality and the material production of gender, caste, class and environment in Nepal». *Geoforum*, 42 (2), 153-162.
<<https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2010.03.004>>
- NORMAN, Moss Edward i POWER, Nicole Gerarda (2015). «Stuck between “the rock” and a hard place: Rural crisis and re-imagining rural Newfoundland feminine subjectivities». *Gender, Place and Culture*, 22 (1), 50-66.
<<https://doi.org/10.1080/0966369X.2013.855707>>
- PERERA-MUBARAK, Kamashi N. (2013). «Positive responses, uneven experiences: Intersections of gender, ethnicity, and location in post-tsunami Sri Lanka». *Gender, Place and Culture*, 20 (5), 664-685.
<<https://doi.org/10.1080/0966369X.2012.709828>>
- PINI, Barbara; MAYES, Robyn i BOYER, Kate (2013). «“Scary” heterosexualities in a rural Australian mining town». *Journal of Rural Studies*, 32, 168-176.
<<https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2013.06.002>>

- PORTER, Gina; HAMPSHIRE, Kate; ABANE, Albert; TANLE, Augustine; ESIA-DONKOH, Kobina; AMOAKO-AGBLORTI, Regina Obile i ASIEDU OWUSU, Samuel (2011). «Mobility, education and livelihood trajectories for young people in rural Ghana: A gender perspective». *Children's Geographies*, 9 (3-4), 395-410.
<<https://doi.org/10.1080/14733285.2011.590705>>
- RAMZAN, Bebe; PINI, Barbara i BRYANT, Lia (2009). «Experiencing and writing Indi-geneity, rurality and gender: Australian reflections». *Journal of Rural Studies*, 25 (4), 435-443.
<<https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2009.05.003>>
- RILEY, Mark (2012). «“Moving on?”: Exploring the geographies of retirement adjustment amongst farming couples». *Social and Cultural Geography*, 13 (7), 759-781.
<<https://doi.org/10.1080/14649365.2012.725136>>
- RODÓ DE ZÁRATE, Maria i BAYLINA, Mireia (2018). «Intersectionality in feminist geographies». *Gender, Place and Culture*, 25 (4), 547-553.
<<https://doi.org/10.1080/0966369X.2018.1453489>>
- ROY, Phillippe; TREMBLAY, Gilles i ROBERTSON, Steven (2014). «Help-seeking among male farmers: Connecting masculinities and mental health». *Sociologia Ruralis*, 54 (4), 460-476.
<<https://doi.org/10.1111/soru.12045>>
- SCHMALZBAUER, Leah (2011). «Doing gender, ensuring survival: Mexican migration and economic crisis in the rural mountain West». *Rural Sociology*, 76 (4), 441-460.
<<https://doi.org/10.1111/j.1549-0831.2011.00058.x>>
- SORONELLAS, Montserrat; BODOQUE, Yolanda; BLAY, Jordi; ROQUER, Santiago i TORRENS, Ramona (2014). «Inmigrar a la Catalunya rural: Contextos de ruralidad y migraciones de mujeres extranjeras hacia pequeños municipios». *Ager*, 16, 111-148.
- SWEENEY, Brendan (2009). «Producing liminal space: Gender, age and class in northern Ontario's tree planting industry». *Gender, Place and Culture*, 16 (5), 569-586.
<<https://doi.org/10.1080/09663690903148432>>
- TRELL, Elen-Maarja; VAN HOVEN, Bettina i HUIGEN, Paulus P.P. (2013). «Youth negotiation and performance of masculine identities in rural Estonia». *Journal of Rural Studies*, 34, 15-25.
<<https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2013.12.002>>
- (2014). «“In summer we go and drink at the lake”: Young men and the geographies of alcohol and drinking in rural Estonia». *Children's Geographies*, 12 (4), 447-463.
<<https://doi.org/10.1080/14733285.2013.824740>>
- VALENTINE, Gil (2007). «Theorizing and researching intersectionality: A challenge for a feminist geography». *The Professional Geographer*, 59 (1), 10-21.
<<https://doi.org/10.1111/j.1467-9272.2007.00587.x>>
- WOODS, Michael (2011). *Rural*. Oxford: Routledge.

RESSENYES

ALBET, Abel (ed.); MONK, Janice; PRATS FERRET, MARIA y VELEDA DA SILVA, Susana M. (2019)

Maria Dolors Garcia Ramon: Geografia y género, disidencia e innovación

Barcelona: Icària, 286 p. Espacios Críticos, 13

ISBN 978-84-9888-836-2

Maria Dolors Garcia Ramon: Geografia y género, disidencia e innovación es el libro número 13 de la colección «Espacios Críticos», de la editorial Icària de Barcelona, editada por Abel Albet y Núria Benach. Esta colección se dedica a difundir las trayectorias académicas de las personalidades más relevantes de la geografía contemporánea internacional. La obra que presentamos es la segunda dedicada a una mujer (el número 2 giró en torno a la figura de Doreen Massey) y está elaborada por Abel Albet (ed.), profesor del Departamento de Geografía de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), en colaboración con Janice Monk, profesora emérita de la Universidad de Arizona (Estados Unidos); Maria Prats Ferret, profesora del Departamento de Geografía de la UAB, y Susana M. Velela da Silva, profesora de Geografía de la Universidad Federal de Río Grande (Brasil).

La estructura de la obra sigue la habitual de la colección: una presentación del editor, cinco capítulos y una selección de referencias bibliográficas ordenada temáticamente. Los capítulos se ocupan de la trayectoria de la académica (I), una

entrevista amplia a Maria Dolors Garcia Ramon (II), una antología de seis artículos de la autora (III), un texto inédito (IV) y un apartado valorativo a modo de conclusión (V). Todo ello en 286 páginas.

En la presentación, Abel Albet justifica las razones por las cuales se debe incluir un libro sobre Maria Dolors Garcia Ramon en la colección «Espacios Críticos»: por la introducción de la perspectiva de género entendida como una apuesta radical, por la apertura de contactos decisivos con la geografía internacional, por la difusión de nuevos temas de estudio y de nuevos enfoques teóricos, por la normalización de metodologías de investigación cualitativas, por cuestionar quién produce conocimiento, etc. Albet deja claro que la aportación principal de Maria Dolors Garcia Ramon a la academia y a la ciencia es el estudio de la espacialidad del género y su interpretación a través de la geografía rural, el pensamiento geográfico, el orientalismo y la geografía urbana. Y el aspecto más remarcable de su trayectoria es la difusión de ideas y el diálogo a escala internacional, que se ha traducido en el establecimiento de

una red de contactos de colaboración y un magisterio internacional. Se trata de una excelente introducción de contenido relevante y preciso. El lector o la lectora de la obra debe considerar especialmente la información que el editor escribe entre paréntesis, interesante y comprometida, y no pasar por alto el contenido que se desprende de los signos de puntuación, como los puntos suspensivos.

El primer capítulo, «Una trayectoria a través de la geografía crítica», es una síntesis de la vida de Maria Dolors Garcia Ramon, extraída, como exponen Abel Albet y Susana M. Veleda da Silva, de una autobiografía de la autora. Los autores explican el origen de la vocación geográfica de Garcia Ramon a partir de sus profesores de geografía de la Universidad de Barcelona, Enric Lluch y Joan Vilà-Valentí, y del impacto que ejerció en ella su estancia en la Universidad de California, en Berkeley, para la realización de un máster en Geografía en 1970. Un verdadero choque académico-cultural con el que comprendió que con el nombre de *geografía* se hacían cosas muy distintas. Otro momento importante fue su inicio profesional en la Universitat Autònoma de Barcelona, con Enric Lluch en 1969, para enseñar geografía en un departamento de ciencias sociales donde reinaba un ambiente innovador, alternativo y abierto, más cercano, en principio, a lo que ella había conocido en los Estados Unidos. Y, ya después de defender su tesis, la estancia en la Universidad de Clark (EE. UU.) en 1975, donde entró en contacto con geógrafos y geógrafas que entendían la geografía desde una perspectiva más radical.

De la relación con otros contextos académicos y con reconocidísimos maestros de la geografía internacional se derivan publicaciones individuales, pero también todo un magisterio materializado en tesis doctorales, introducción de textos en *Documents d'Anàlisi Geogràfica* —la revista del Departamento de la cual era directora—, organización de encuentros inter-

nacionales, etc. Todo ello sin olvidar el estado de la geografía catalana y española, por ejemplo, realizando una serie de entrevistas a personalidades destacadas en colaboración con Joan Nogué y Abel Albet.

El papel de la Unión Geográfica Internacional (UGI) y la estancia de investigación en la Universidad de Arizona al lado de Janice Monk durante el curso 1987-1988 es fundamental en su trayectoria. En sus palabras: «en mi comprensión de la geografía del género hay un antes y un después de la estancia en Arizona y el contacto clave que supuso (y todavía perdura hoy) Jan Monk» (p. 64). Puede decirse que es desde entonces que comienza su carrera en la geografía feminista académica y también es cuando crea el Grupo de Investigación en Geografía y Género de la UAB y el desarrollo de la investigación en ese ámbito a partir de proyectos competitivos.

El cuadro de las páginas 24 y 25 muestra la importancia del aspecto relacional en la trayectoria de Garcia Ramon. Los autores enlazan los hechos históricos de 1950 a 2010 con la experiencia vivida de la académica (lecturas de referencia, estancias de investigación, personas que le influyen), con su productividad (campos de estudio y publicaciones), con las etapas de su carrera y con la difusión de su actividad. La representación gráfica visibiliza la calidad y la cantidad de contactos académicos internacionales y la fidelidad a sus campos de estudio, aunque variados, así como el hilo conductor de la perspectiva de género a lo largo de sus cincuenta años de carrera.

Del currículum de Maria Dolors Garcia Ramon, Albet y Veleda da Silva destacan «un palmarés excepcional entre los geógrafos de su generación (y de muchas de las generaciones anteriores y posteriores)» (p. 36), además de una fuerte vocación académica, como evidencia la dedicación de tiempo y esfuerzo a sus becarios y becarias, doctorandos y doctorandas y personas colaboradoras.

El segundo capítulo es una entrevista excelentemente editada, en la que se reconoce la forma de expresarse de García Ramon. El texto es un baile de nombres y una mezcla de situaciones académicas y personales que van configurando su camino profesional. Las seis primeras personas referenciadas son hombres: José Manuel Blecuá, Joan Vilà i Valentí y Enric Lluch, a los que siguen los norteamericanos Carl Sauer, Jim Parsons y Jan Broek. La primera mujer referida es Janet Momsen, geógrafa británica pionera en estudios de género y primera presidenta de la Comisión de Geografía y Género de la UGI. Queda claro que las influencias que recibe, las estancias de estudio en el extranjero y los viajes personales son claves para su formación y potencian una mirada curiosa y abierta que la acompañará a lo largo de su carrera.

Se agradece leer una entrevista sincera. García Ramon expresa con naturalidad y agradecimiento la importancia de sus maestros en su formación y también es capaz de cuestionarlos, igual como cuestiona el panorama académico de la geografía española y catalana del momento. Encuentra que Enric Lluch, por ejemplo, «era de los pocos que quería estar al día y yo encantada de que alguien mostrara interés» (p. 52) y a la vez expresa su sorpresa cuando se encontraba con reacciones inesperadas por su parte, como la objeción a que realizase la tesis doctoral o el rechazo al funcionariado en la academia, «cuando mis padres habían sido funcionarios» (p. 59).

Todo el relato mantiene el interés de la persona lectora y contiene frases potentes sobre temas relevantes y de actualidad. Quiero destacar algunas de ellas: «en este

país el concepto de geografía sigue siendo muy restringido y muy conservador» (p. 69); «geografía catalana es hacer geografía desde Cataluña» (p. 79), o «la investigación y la docencia tienen que ir siempre entrelazadas, si no... la universidad pierde buena parte de su sentido» (p. 82).

El tercer capítulo comienza con un artículo muy sólido y bien documentado sobre la geografía como compromiso social¹, con el objetivo de dar cuenta de que la geografía lleva implícito un compromiso con la sociedad y por este motivo no puede eludir las relaciones de género. Es un punto de partida que apunala al género como teoría fundamental en el análisis de la geografía y que abre la puerta a las investigaciones en esta línea. En un momento cita a Josefina Gómez Mendoza para defender la «utilidad social de la geografía desde una perspectiva amplia y sin intentar resolver problemas a medida» (p. 107). Se trata de defender el conocimiento geográfico útil, pero no solo desde una perspectiva técnica, sino también para el debate político y cultural.

En el marco de las transformaciones económicas que se suceden en las décadas de 1980 y 1990 a nivel internacional, las áreas rurales inician procesos de reestructuración económica con profundas alteraciones del mercado laboral local. Los procesos de desagrarización vienen acompañados de otros como la terciarización, la feminización y, en ocasiones, la precarización de la mano de obra. El segundo artículo, publicado en 1995 con Gemma Cànoves y Núria Valdovinos, ilustra uno de los nuevos nichos de ocupación de mujeres rurales relacionadas con la actividad agraria y ganadera: el turismo rural². García Ramon, Cànoves y Valdo-

1. Maria Dolors GARCIA RAMON (1988), «La geografía como compromiso social: Un recorrido desde la geografía social a la geografía del género», en P. BARRÈRE et al. (eds.), *Espacios rurales y urbanos en áreas industrializadas*, Vilassar de Mar, Oikos-Tau, y II Congreso Mundial Vasco, p. 213-234.
2. Maria Dolors GARCIA RAMON, Gemma CÀNOVES y Núria VALDOVINOS (1995), «Farm tourism, gender and the environment in Spain», *Annals of Tourism Research*, 22 (2), 267-282.

vinos demuestran que esta iniciativa económica no puede comprenderse sin tomar en cuenta el género, y no solo por ser las mujeres quienes se ocupan de ella, sino por la razón de ser de la misma actividad. El artículo reivindica el trabajo femenino para el desarrollo eficaz del turismo rural, importante para reactivar económicamente muchas zonas campesinas. Además, incorpora la sensibilidad medioambiental y la configuración de diferentes modelos regionales de la actividad turística.

Partiendo del hecho de que «las mujeres europeas tenían una experiencia del encuentro colonial distinta de la de los hombres y que por ello sus actitudes hacia el colonialismo tenían que ser distintas» (p. 148), García Ramon se adentra, desde su interés y bagaje en el estudio del pensamiento geográfico y tomando el género como perspectiva analítica, en la relación entre geografía y colonialismo³. Una estancia de investigación en el Reino Unido le permite estudiar con detalle la vida de las viajeras europeas Isabelle Eberhardt y Gertrude Bell por Túnez, Argelia y Oriente Medio.

García Ramon observa que en algunos aspectos las viajeras reproducen el discurso imperial masculino dominante, pero que «sus textos están específicamente marcados por el género» (p. 180). El tono intimista de las cartas y los diarios, así como de los espacios y las situaciones, domésticos y cotidianos, en los que recalcan son originales y aportan una información genuina sobre el encuentro colonial euroárabe. Se trata este de un artículo magnífico del que se desprende el disfrute de su autora en la investigación. García Ramon realiza una investigación plenamente interseccional cuando reconoce que el análisis de las

sociedades orientales que exploran las viajeras no puede comprenderse únicamente en términos de género, sino que los orígenes nacionales, de raza y de clase son claves para comprender sus posiciones ante el conflicto entre colonizadores y colonizados, del que son testigos y agentes a la vez. El texto de García Ramon está impregnado de apreciaciones que muestran la complejidad de las interconexiones entre estas distintas identidades. Sus apreciaciones sobre la performatividad de género en Eberhardt, sin ir más lejos, muestra la experiencia situada y simultánea de la opresión (por género) en una situación de privilegio (por clase y por raza) de la viajera, haciendo visible que los individuos se pueden situar al mismo tiempo en el margen y en el centro (Rose, 1993). Se trata de una contribución interseccional fuera del contexto hegemónico anglófono, importante por el conocimiento producido y, en la línea que señala Vaiou (2018), por mostrar las intersecciones específicas en las que se encuentran las geógrafas feministas con sus lugares y sus situaciones particulares, no siempre reconocidas cuando se encuentran en las periferias.

Maria Dolors García Ramon reconoce que encontró en Lourdes Benería, en 1975, una fuente de inspiración en sus primeros pasos en el feminismo. A través de ella, y a raíz de su tesis sobre mujeres y enseñanza en España, García Ramon comprende que «el feminismo y la investigación universitaria pueden ir de la mano» (p. 61). Es probable que de ahí nazca su preocupación sobre el lugar que ocupan las mujeres en la geografía académica. A este cometido dedica dos investigaciones en dos momentos, 1985 y 2004. El cuarto artículo⁴ de esta anto-

3. Maria Dolors GARCIA RAMON (2003), «Gender and the colonial encounter in the Arab world: Examining women's experiences and narratives», *Environment and Planning D: Society and Space*, 21, 653-672.
4. Maria Dolors GARCIA RAMON y Hermínia PUJOL I ESTRAGUÉS (2004), «La presencia de mujeres en la geografía académica: ¿Hacia una masculinización de la disciplina?», *Cuadernos de Geografía*, Universidad de Valencia, 75, 91-102.

logía, realizado en coautoría con Hermínia Pujol Estragués, aborda la presencia y la categoría profesional de las mujeres en los departamentos de geografía de las universidades españolas y su producción científica, con la intención de comparar los resultados con los obtenidos quince años antes. Las conclusiones arrojan una mejor presencia y productividad femenina, pero algunos indicadores apuntan a una futura masculinización de la disciplina: más hombres que mujeres entre las generaciones jóvenes de profesorado, menos doctorandas y menos alumnas. Ello conduce a las autoras a explorar posibles causas, entre ellas, los cambios en los planes de estudios, con mayor peso de las asignaturas técnicas e instrumentales a fin de formar a geógrafos y geógrafas «profesionales» en un momento en que las oportunidades de trabajo en la enseñanza secundaria escasean y el número de graduados en geografía está en expansión. La deriva que esta situación ha tomado con un más que reducido peso de la teoría geográfica y la geografía social en la disciplina es un tema de preocupación de García Ramon, como se ha desprendido también de su entrevista.

En 2012, y con una trayectoria de más de cuarenta años de trabajo académico, Maria Dolors García Ramon elabora un artículo cuyo eje central es su posicionalidad como investigadora en la atmósfera académica internacional de hegemonía angloamericana⁵. Del artículo se desprende la necesidad de la autora de lanzar a la arena del debate académico su experiencia vivida como académica situada en la periferia de la producción del conocimiento. Este artículo, escrito en clave personal, complementa una reflexión anterior compartida con Kirsten Simonsen (danesa) y Dina Vaiou (griega) (2006), centrada entonces en la revisión biblio-

gráfica de la revista *Gender, Place and Culture*, publicación referencial en los estudios de geografía y género a nivel internacional, tomada como ejemplo para valorar la abrumadora presencia de la cultura anglosajona en todo lo relacionado con la producción científica en geografía feminista. Como ella indica, «a nivel personal, hace mucho tiempo que me preocupa el tema, quizás porque lo he experimentado y sufrido desde muy joven [...] y porque mi trayectoria académica ha estado muy expuesta a la geografía anglosajona» (p. 205). García Ramon expone la hegemonía lingüística, las pautas del debate intelectual, la globalización parcial y desigual del discurso geográfico, el poder de las publicaciones periódicas angloamericanas, etc., además del consecuente y progresivo alejamiento de las periferias (escuelas de pensamiento, lenguas, reglas del juego académico, revistas «locales», etc.). El artículo está lleno de ejemplos de situaciones en las que la autora ha sido protagonista o testigo directo, reveladoras de sentimientos de inferioridad, incomodidad o claramente insultantes. Los resultados ponen en evidencia como distintas lenguas y formas de conocimiento implican un ejercicio de traducción constante y difícil. En palabras de Vaiou (2008), «un trabajo desempoderador». A pesar de ello, el texto positiviza la situación haciendo hincapié en la necesidad de seguir a Haraway (1988) en ahondar y reivindicar todavía más el conocimiento situado.

Los estudios sobre lo rural y la ruralidad desde la perspectiva de género tienen cabida en esta antología de textos a partir de un artículo publicado en 2014 en coautoría con Mireia Baylina, Ana María Porto, Isabel Salamaña y Montserrat Villarino, sobre la evaluación de las mujeres del campo sobre la ruralidad

5. Maria Dolors GARCIA RAMON (2012), «Las diferencias que crea el lugar. Una mirada crítica a la hegemonía angloamericana en geografía», *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 58 (2), 307-319.

actual⁶. Después de décadas de éxodo rural selectivo por edad y por género (la *huida ilustrada* de las mujeres jóvenes del campo), una nueva generación femenina se instala en el medio rural para desarrollar su profesión. Las mujeres catalanas y gallegas objeto de estudio describen e informan en sus discursos sobre la vida cotidiana de la población rural desde una clara perspectiva de género, ofreciendo un significado en primera persona de un grupo social informado y reflexivo no siempre reconocido. Estas mujeres contemporáneas contemplan lo urbano en lo rural, desafiando completamente la dualidad conceptual tradicional, relacionan claramente la existencia en el campo con calidad de vida y no se reconocen como mujeres «rurales» en un sentido tradicional. Sus discursos se alejan del tipo de feminidad construida bajo el idilio rural, si bien en su cotidianeidad asumen dobles o triples jornadas laborales que eufemísticamente resuelven con «tener gran capacidad de trabajo». Un análisis en profundidad para conocer de primera mano qué piensan las mujeres sobre el territorio y sobre su papel en él en un contexto actual de relevancia social y política de la España vaciada (sobretudo de mujeres).

El cuarto capítulo del libro lo constituye un escrito inédito («La geografía del género»), que resulta ser parte de su asignatura de Pensamiento Geográfico del grado en Geografía y Ordenación del Territorio, de la Universitat Autònoma de Barcelona, con la que Maria Dolors Garcia Ramon terminó su etapa docente. Es un texto muy bien informado y muy claro que recorre la introducción de la perspectiva de género en la geografía y su evolución, en conexión directa con las corrientes epistemológicas de la

disciplina. Desde los estudios iniciales bajo el paradigma positivista, que permiten una cierta visibilización de la vida de las mujeres relacionada con los espacios que frecuentan sin ir más allá en la explicación, hasta el postmodernismo, que aboga por una deconstrucción de las categorías y una adaptación particular a lugares y circunstancias, el texto enfatiza la etapa de mayor peso en el desarrollo de los estudios de geografía feminista, el de la geografía radical. Bajo los postulados marxistas se encuentra el marco teórico idóneo para comprender y explicar las desigualdades entre hombres y mujeres en relación con el espacio y el entorno. Se sitúan las relaciones de género en el marco conceptual más amplio de las relaciones sociales y se explica la subordinación de la mujer sobre una base materialista, lo que permite el cambio social. El artículo concluye con un apartado dedicado a la normalización de los estudios de género, en el que subraya la contribución del género a la geografía con la «deconstrucción de teorías y estructuras que parecían intocables» y que de esta forma se «ha ayudado a abrir nuevas miradas hacia el mundo» (p. 252).

En este punto, el texto ofrecía una muy buena oportunidad para que la autora se refiriese a los nuevos feminismos o al empuje de las geografías de las sexualidades y a la relación con la geografía del género, lo que se echa de menos. A pesar de que las investigaciones sobre geografías de las sexualidades tienen una trayectoria de cuarenta años, los estudios que muestran cómo el sexo y las sexualidades están creadas en y a través del espacio, el lugar y el entorno, han proliferado a partir de la década de 2000, tal y como se desprende en el número monográfico de *Documents* de la

6. Maria Dolors GARCIA RAMON, Mireia BAYLINA, Ana María PORTO, Isabel SALAMAÑA y Montserrat VILLARINO (2014-2015), «Mujeres rurales profesionales: Su evaluación del medio rural en Cataluña y en Galicia», *Sàitabi: Revista de la Facultat de Geografia i Història*, 64-65, 289-299.

d'Anàlisi Geogràfica en el que se inclueix esta reseña. Solo hay que fijarse en los temas clave de las geografías de las sexualidades presentes en los manuales más recientes sobre el tema. Browne y Brown (2016), por ejemplo, organizan su *Research Companion to Geographies of Sex and Sexualities* en base a tres binarismos clave en geografía: *público/privado* y su relación con las políticas sexuales, visibilidades y exclusiones; *urbano/rural*, en relación con la importancia de la proximidad y del territorio en el establecimiento de identidades colectivas y en el reclamo de poder político, y *Norte global/Sur global*, para explorar que las geografías del sexo y de las sexualidades no son universales y subrayar la importancia de crear conocimientos que vayan más allá de las hegemonías angloamericanas para diversificar los temas de estudio y para cuestionar los postulados desde donde se ha construido y proliferado este conocimiento hasta ahora. Todas estas cuestiones son claramente geográficas y muy próximas a lo que se ha expuesto en este libro hasta aquí.

Abel Albet y Janice Monk se ocupan del capítulo conclusivo destacando la significativa aportación de la investigación de María Dolors García Ramon a la geografía social y cultural y recapitulando por qué sus méritos encajan en la innovación y la disidencia. No son dos tareas menores ni fáciles, puesto que implican estar constantemente alerta de las nuevas corrientes, saber ponerlas en diálogo con lo establecido y asumido para valorarlas críticamente y luego canalizarlas en la propia investigación. La disidencia en el caso de García Ramon ha sido practicada desde el inicio y en muy diversas situaciones, tantas que quizás las hayamos normalizado. Solamente el liderazgo y la difusión de las nuevas tendencias en una línea a contracorriente con numerosas reacciones adversas, como señalan Albet y Monk, ya indican una persistente acción rompedora que se ha

mantenido y que «ha abierto puertas a sus colaboradores/as, a su departamento y a la geografía catalana y española» (p. 258). El capítulo sintetiza la aportación académica de García Ramon en base al «Feminismo, geografía y perspectiva de género» y a las «Propuestas temáticas y metodológicas» para poner en práctica lo anterior. La autoría aprovecha para destacar algunas aportaciones interesantes que no aparecen en la antología de textos, como pueden ser los trabajos de género en los espacios públicos urbanos o las investigaciones de García Ramon sobre el proceso de colonización española en Marruecos (siglos XIX y XX), por ejemplo, desde la mirada de escritoras catalanas como Aurora Bertrana. El «quehacer riguroso, transparente, transformador y emancipador» de García Ramon (p. 258) le ha conducido al prestigio académico que ostenta, «gracias a su personalidad, su capacidad y el respeto ganado en múltiples batallas propias del mundo universitario» (p. 276).

Este libro es de lectura obligada para aquellas personas, sobre todo jóvenes, que quieran conocer la relación entre la geografía y el género y la historia vivida desde su inicio en nuestro país. Es también un análisis crítico y contextualizado de la geografía española y catalana, además de una lectura, desde una cierta periferia, de la producción del conocimiento en geografía feminista a nivel internacional. La trayectoria académica de María Dolors García Ramon sorprenderá a quienes la conocen bien.

Referencias bibliográficas

- BROWNE, Kath y BROWN, Gavin (2016). «An Introduction to the Geographies of Sex and Sexualities». En: BROWN, G. y BROWNE, K. (eds.). *The Routledge Research Companion to Geographies of Sex and Sexualities*. Londres: Routledge, 1-10.

- GARCIA RAMON, Maria Dolors; SIMONSEN, Kirsten; VAIYOU, Diona (2006). «Does anglophone hegemony permeate Gender, Place and Culture?». *Gender, Place and Culture*, 13 (1), 1-5.
- HARAWAY, Donna (1988). «Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective». *Feminist Studies*, 14 (3), 575-599.
- ROSE, Gilian (1993). *Feminism and Geography*. Cambridge: Polity Press.
- VAIOU, Dina (2008). «Space for feminism in Greek Academe?». En: MOSS, P. y FALCONER AL-HINDI, K. (eds.). *Feminisms in Geography*. Lanham: Rowman, 207-214.
- VAIOU, Dina (2018). «Intersectionality: Old and new endeavours?». *Gender, Place & Culture*, 25 (4), 578-584.

Mireia Baylina

Universitat Autònoma de Barcelona

Departamento de Geografia

mireia.baylina@uab.cat

<https://doi.org/10.5565/rev/dag.609>

SILVA, Joseli M.; ORNAT, Márcio José y CHIMIN, Alides, B. Jr. (eds.) (2017) *Diálogos ibero-latino-americanos sobre geografías feministas e das sexualidades* Ponta Grossa: Todapalavra, 275 p. ISBN 978-85-62450-48-8

El 25 de julio de 2017, con motivo del Día Internacional de la Mujer Negra Latino-Americana y Caribeña, Angela Davis pronunció una breve y emotiva conferencia en el abarrotado auditorio del rectorado de la Universidade Federal da Bahia, en Salvador. Aquel evento, celebrado en medio de una inusitada expectación, atrajo la atención de una parte importante de la ciudad y dio cuenta del devenir impareable y disruptivo de los nuevos feminismos negros en Brasil. Unos movimientos especialmente vivos y proliferantes en un contexto de crisis de representación que parece haber alejado la política transformadora de los ejes partidario y laboral —y de una lógica estadocéntrica— en favor de una política de la experimentación (Oliveira, 2016) que encuentra en las necesidades y en los deseos de las formas de vida precarias —y en algunas identidades emergentes del Brasil postransferencia de rentas en las que el artista Negro Leo centra su LP *Action Lekking* (Leo, 2017)— la materia prima de las nuevas formas de politización. Con todo, a aquella conferencia le precedió un evento académico celebrado unos días antes en la ciudad de Cachoeira, en la Universidade Federal do Recôncavo da Bahia. Alejada del barullo mediático, la participación de la célebre militante feminista negra en el curso internacional Decolonial Black Feminism in The Americas dejó una cita memorable que la periodista Alê Alves cazó con audacia: «Cuando la mujer negra se mueve, toda la estructura de la sociedad se mueve con ella, porque todo se desestabiliza a partir de la base de la pirámide social en la que se encuentran las mujeres negras, se cambia la base del capitalismo» (*El País*, 28 de julio de 2017).

Creo que *Diálogos ibero-latino-americanos sobre geografías feministas e das*

sexualidades (Silva, Ornat y Chimin Júnior) opera con una voluntad de sentido análoga a la afirmación de Davis en Cachoeira y me parece que, por diversas cuestiones que abordaré a continuación, a esta obra se le podría atribuir la siguiente paráfrasis: «Cuando las geografías feministas se mueven, toda la geografía se mueve con ellas».

El libro es un registro más del trabajo encomiable de la Red de Estudios de Geografía, Género y Sexualidades Ibero-Latino-Americana (véase <<https://reggsilacastellano.wordpress.com/>>). Un espacio entusiasta y transnacional instigado por el Grupo de Estudios Territoriales de la Universidade Estadual de Ponta Grossa (UEPG) que coordina la geógrafa feminista brasileña Joseli Maria Silva. La REGGSILA fue abrazada rápidamente por el Grup de Recerca de Geografia i Gènere de la Universitat Autònoma de Barcelona y, posteriormente, recibió la adhesión de otros grupos de investigación más o menos periféricos en la red global de las geografías de género y de las sexualidades, como el Grupo de Pesquisa em Geografia, Mulher e Relações Sociais de Gênero – GEPGENERO (Universidade Federal de Rondônia – UNIR, Brasil); el Centro de Estudos Geográficos de la Universidade de Lisboa; o el Centro Interdisciplinar de Estudos Educacionais, del Instituto Politécnico de Lisboa.

Diálogos ibero-latino-americanos sobre geografías feministas e das sexualidades reúne una colección de textos heterogéneos sin ningún filamento conceptual claro, pero con un compromiso feminista común que se propone, ni más ni menos, desbordar las fronteras epistemológicas de la geografía —una disciplina especialmente aquejada de algunos males de la ciencia moderna como son el carácter

especializado, unidimensional y, en cierta medida, ensimismado del conocimiento.

El breve prefacio firmado por Kath Browne, profesora de Geografías de las Sexualidades y los Géneros en la Universidad de Maynooth (Irlanda), abre las puertas a un libro que, en palabras de la propia Browne, supone un hito importante para las geografías feministas y de las sexualidades por dos grandes motivos. En primer lugar, por el ya señalado envite a la identidad epistemológica de la geografía y, en segundo lugar, por el desafío a «la dominación de las hegemonías y epistemologías angloamericanas en las geografías de las sexualidades y en las identidades de género». Si bien, a mi juicio, esta última afirmación quizás sea más un deseo en construcción que una certeza. El hecho de que el prefacio sea asumido por la propia Browne (europea, blanca y anglófona) sintomatiza bien las paradojas, las tensiones y los dilemas por los que debe cabalgar la Red. Por un lado, un deseo decolonial y disidente, y, por otro lado, una necesidad de reconocimiento e inclusión en los espacios hegemónicos de la economía política del conocimiento.

«Geografías feministas e pensamento decolonial: A potência de um diálogo», el primero de los catorce capítulos que integran el libro, articula una declaración epistémica y programática de la obra que, como toda introducción, es mucho más que una mera introducción. Las autoras y también editoras del libro (Joseli Maria Silva, Márcio José Ornat y Alides Baptista Chimin Junion) disponen el eje de coordenadas de la obra, cuyo mapa sensible vendría a sostenerse sobre los siguientes pilares: compromiso feminista, empoderamiento periférico, disidencia epistémica, decolonialidad y conocimientos situados.

Tras observar la hegemonía global del pensamiento feminista anglófono y el papel preponderante conseguido por las epistemologías feministas en la geografía

mundial, las autoras señalan la debilidad de las posiciones feministas en la geografía brasileña, aludiendo al silencio que las cuestiones de género tienen en sus programas de posgraduación. A su juicio, este vacío sería una consecuencia lógica del carácter colonial y eurocéntrico de la geografía brasileña, en cuyos programas e itinerarios curriculares se repetiría una periodización lineal del sentido histórico —eurocéntrico y masculinista— típicamente moderna. Ahora bien, algunos de los consensos de ese andamiaje epistémico-institucional, dualizador y jerarquizador del mundo —la razón y las creencias, hombre y mujer, lo viejo y lo nuevo, raza blanca y las demás— empezarían a debilitarse confrontados con la irrupción en las universidades públicas brasileñas de los cuerpos y las subjetividades emergentes de aquella *parte sin parte* (Rancière, 2007) que, en el período de expansión de la democracia lulista, logró acceder a una institución antes reservada a unos pocos. Esa irrupción que, en efecto, puede entenderse como un proceso de subjetivación que haría —también— de la universidad pública un espacio común donde —casi— cualquiera puede ingresar estaría interrumpiendo un orden sensible viejo que operaba con clasificaciones y definiciones jerárquicas de la realidad que encajaban a las personas —pero también a las acciones, a los lugares y a las cosas— en un reparto injusto y desigual de lo común —con sus delimitaciones, presencias y ausencias predeterminadas—. El proceso de subjetivación apuntado trajo consigo nuevas demandas, desafíos, deseos y, en definitiva, nuevos disensos que tensionan y avanzan en la redefinición de lo posible y lo imposible, lo visible y lo invisible —también en la geografía—. Sería, pues, ese nuevo espacio común en el que cualquiera puede contarse el que da lugar a nuevos modos de ver y de enunciar, también a la proliferación de cuestiones de interés, sin interés epistémico hasta entonces. En

definitiva, sensibilidades investigadoras y alternativas epistémicas más acordes con las diferencias y los relieves de un mundo abierto, incierto y en disputa.

Citando a Pamela Moss, las autoras advierten que: «jamás seremos libres del peso de la responsabilidad de nuestras acciones respecto a “como conocer el espacio geográfico”, pues, lejos de ser neutrales e imparciales, son fruto de nuestra visión del mundo». Ahora bien, más allá de una denuncia —más moral que epistémica— sobre el carácter colonial y eurocéntrico de la geografía, cabría indagar más sobre las prácticas, los intereses y los compromisos de la geografía brasileña —o la portuguesa y la catalana— mientras, a inicios de los años noventa, otras disciplinas presentes en la academia brasileña ya se habían apresurado a traducir trabajos imprescindibles de autoras como Teresa de Lauretis, Donna Haraway o Spivak (Buarque de Hollanda, 1994). Tal vez sea necesario analizar las trayectorias trazadas por la geografía como una ciencia oficial orientada a satisfacer los intereses del mercado y el Estado, y, en consecuencia, estudiar cómo una pulsión positivista ha privilegiado algunos objetos y formas de conocimiento en detrimento de otros.

Más allá de la introducción, el volumen se compone de 13 capítulos. En «Abordagens corporizadas: género, sexualidades e tecnologías», las geógrafas portuguesas Maria João Silva y Eduarda Ferreira presentan algunas reflexiones y algunos debates alrededor de proyectos de investigación situados en la intersección existente entre las teorías de los cuerpos y las geografías de las emociones. *Sentindo a paisagem* es una investigación sobre mapeamiento corporizado y colaborativo de las emociones de mujeres lesbianas y bisexuales en el espacio público. Siguiendo António Damásio —y no a otros lectores de Spinoza como Deleuze o Massumi—, el proyecto identifica las reacciones psicofisiológicas de algunas

de estas mujeres ante los impactos que diferentes espacios urbanos ejercen en sus experiencias, si bien también hubiese sido interesante explorar los afectos que pueden producirse con las agencias y la potencia de los encuentros en la calle.

Otras de las investigaciones revisadas por las autoras remiten a algunos proyectos ensayados en escuelas portuguesas que, en la búsqueda de un aprendizaje corporizado, proponen el uso de algunas tecnologías accesibles, como los sensores integrados en los dispositivos móviles, para producir conocimiento, medir, registrar, interpretar y relacionar algunos fenómenos (sonidos, imágenes, temperatura y humedad) importantes en los espacios infantiles. Resignificados como mediadores epistémicos, dichos sensores son usados como extensiones de los sentidos, de manera que el cuerpo se convierte en un lugar de comprensión, explicación y agencia del entorno. El hecho de que estas tecnologías estén aparentemente liberadas de la norma social que determina qué es un cuerpo lleva a las autoras a proponer aproximaciones corporizadas para estudiar las cuestiones de sexo, sexualidad y género en los espacios escolares. Solo así, afirman, a través de la *queerización* de todos aquellos cuerpos que no encajan en la norma social que marca lo que debería ser un cuerpo, una multiplicidad de diferencias y de formas de existencia podrán ser incluidas.

El siguiente capítulo, «Heteronormatividad y poder adulto: Visibilizando restricciones de acceso a la ciudad desde una perspectiva interseccional», las geógrafas catalanas Maria Rodó y Mireia Baylina introducen la perspectiva interseccional para estudiar los constreñimientos relativos a la construcción heteronormativa del espacio público. El trabajo, resultado de una investigación de doctorado que vincula derecho a la ciudad, juventud y diferencia sexual, compara las experiencias de jóvenes lesbianas y gais con las de jóvenes heterosexuales en Manresa,

una ciudad media catalana. A diferencia del texto anterior, este capítulo se apoya en un rico trabajo empírico que se hace visible por medio de algunos testimonios extraídos de las más de 30 entrevistas realizadas. Creo que, más allá de los debates teóricos que propone el trabajo —desde la actualización de una reivindicación de segunda ola como es la preocupación por el espacio privado en el derecho a la ciudad, hasta la capacidad analítica de la interseccionalidad o los límites del espacio público como garante de la autonomía—, la mayor virtud del texto radica en la potencia de las negociaciones, los juegos, los agenciamientos y las performances de género que muchas chicas practican para arreglárselas en las atmósferas de la heteronormatividad espacial.

En «As trans-formações dos corpos travestis e o espaço escolar: uma leitura que não cabe no masculino e feminino», Ana Carolina Santos Barbosa se adentra en el estudio del cuerpo travesti como desafío al espacio de disciplinariedad escolar. El capítulo es un registro de la investigación construida a lo largo del encuentro de la autora con un grupo de travestis de Rio de Janeiro —en su trabajo de fin de grado y en su tesis de máster—, en cuyos testimonios el colegio emergía una y otra vez como un importante lugar de sentido ligado a experiencias de sufrimiento, malestar, discriminación y exclusión, pero también de transgresión, resistencias y luchas. A lo largo del texto, y apoyándose en valiosas referencias teóricas que van de Judith Butler a Doreen Massey, la autora explora en primer lugar cómo el orden heteronormativo —a través de aquello que Paul B. Preciado llamaría de «ficciones políticas vivas» (Preciado, 2016)— deja fuera de juego a los cuerpos travestis, víctimas de dos sistemas de representación de género que las excluye. En segundo lugar, la autora acompaña el proceso de transformación e invención de los cuerpos travestis señalando una brutal paradoja: a medida que estos se aproximan a la

conformidad simbólico-identitaria y a la ciudadanía plena que desean, las mismas prótesis bioculturales (hormonas, siliconas y gestos) en que se apoyan para reinventar sus nuevas posibilidades de existencia dan lugar a un conjunto de marcas que los aparatos de producción social de género consideran abyectas.

A continuación, en «A produção de representações para o regramento das (homo)sexualidades e as contradições inerentes ao reconhecimento dos processos de marginalização social», Benhur Pinós da Costa realiza un denso y erudito ejercicio de genealogía foucaultiana que estudia tanto la acción de algunas prácticas discursivas que reglamentan la sexualidad como otras que problematizan las construcciones rígidas de la identidad homosexual. Más allá de una compleja y oportuna discusión de las representaciones sociales construidas sobre la homosexualidad a lo largo de la historia, este trabajo contiene importantes y vivas reflexiones sobre cuestiones de extrema relevancia, a saber: los límites de las políticas de la identidad, las paradojas y las trampas de las actividades políticas de reconocimiento y las producciones post-identitarias de la diferencia sexual.

Juliana Przybsz y Joseli Maria Silva, integrantes del activo nodo de la Universidade Estadual de Ponta Grossa encabezan el título de su trabajo con una locución interjectiva muy popular en el portugués de Brasil cuya polisemia también describe con precisión el objeto del capítulo. Con «A “puta que pariu”: A desconstrução da dualidade entre sexualidades transgressoras e maternagens na instituição dos espaços de prostituição feminina», además, dan un paso más en ese interesante proceso que parece estar convirtiendo Ponta Grossa —la ciudad brasileña del Estado del Paraná en la que viven y en la que hace años que investigan— en un laboratorio para las geografías de género y las sexualidades con un rol similar al del

barrio de Kilburn (Londres) en la obra de Doreen Massey.

Acompañando 12 mujeres madres, prostitutas y pobres, cuyas vidas y espacialidades encarnan positivamente la falacia del juego binario que opondría prostitución y maternidad o espacio público y privado, las autoras defienden —a través de un enfoque interseccional— la interdependencia, la simultaneidad y la relacionalidad existente en el trabajo sexual y la maternidad. Una interdependencia, todo sea dicho, apoyada en complejas prácticas de cuidado, amor y desmesura.

Volviendo a Cataluña, un país roto por la crisis económica y las políticas de austeridad, pero también dotado de un poderoso tejido popular y asociativo, Anna Ortiz y Maria Rodó presentan «Etapa vital, clase social y estrategias de mujeres jóvenes universitarias frente a la crisis en Cataluña», una investigación sobre las tácticas y las estrategias con que 21 mujeres jóvenes —estudiantes de grado de la Universitat Autònoma de Barcelona— hacen frente a las contingencias de la crisis en sus hogares, en la Universidad y en otros espacios de su vida cotidiana. La investigación, inscrita epistemológicamente en las geografías de las emociones, se adentra en la esfera afectiva como el lugar en el que la precariedad se vive y se negocia a través de todo tipo de agencias.

Tal vez sea el capítulo de Lorena Francisco de Souza y Alex Ratts el mejor síntoma del proceso de subjetivación señalado más arriba. Tras haber desbordado los espacios y los límites del histórico Movimiento Negro Unificado, el impulso emancipador de los nuevos movimientos negros brasileños aparece claramente encuadrado en los feminismos emergentes —abiertamente interseccionales y performativos— que, además de exigir derechos, espacio/s y saberes, proponen un nuevo modelo de sociedad. En una universidad aún mayoritariamente blanca y moderna —entendida la modernidad

como el proyecto histórico y colonial de las clases dominantes europeas—, «Escritas e inscrições de geógrafas negras» dialoga con el giro decolonial y se aproxima a cuestiones clave como la denuncia de la colonialidad del saber y la busca de otras ilustraciones y mundos posibles, por medio del trabajo de geógrafas feministas negras.

Otra vez en Portugal, Margarida Queirós, Júlia Guerreiro y João Paiva, trazan una rápida revisión de la «Territorialização das políticas públicas de igualdade de género em Portugal». Desde una perspectiva de raigambre positivista que busca evaluar la conformidad técnica y legal de las políticas públicas para la promoción territorial de la igualdad de género, el trabajo evalúa el despliegue de dichas políticas en un territorio reducido a una representación tecnocrática cuyos actores principales serían el Estado, las instituciones y los expertos.

En «Violencia de género, circuitos espaciales y micromachismos», y a partir de algunos trabajos existentes sobre los circuitos espaciales de la violencia doméstica realizados en Argentina, Diana Lan plantea una reflexión teórica sobre una cuestión radicalmente contemporánea: los micromachismos, esas prácticas cotidianas, constantes, grotescas y brutales que anidan en el sentido común dominante y que se aprovechan de acontecer en el límite de la evidencia.

A su vez, «Violencia política: Una exploración desde la geografía feminista», el capítulo escrito por María Verónica Ibarra García, propone una aproximación general a la multiplicidad de violencias que sufren las mujeres en México por el solo hecho de participar en la esfera de la política. Entre las diferentes reflexiones que trae este capítulo, y más allá del llamamiento al estudio del poder judicial como actor protagónico en el entramado de la violencia de género, merece la pena destacar otra cuestión: la violencia que se ejerce contra las mujeres que participan

de la política que se organiza y sucede más allá de la representación. Sin duda, una realidad que exige un compromiso urgente, también de la geografía.

De nuevo desde Brasil, Susana Maria Veleda da Silva y Ana Cristina Fabres intervienen en este libro con un capítulo trepidante que reúne prostitución, acoso sexual, machismos, proletarianización industrial, etc. «O trabalho feminino na indústria naval em Rio Grande (RS): A reprodução do machismo» discute la reproducción del machismo por parte de mujeres en espacios de trabajo de la industria naval en Rio Grande/RS. La investigación, apoyada en el análisis del discurso de diez entrevistas realizadas a trabajadoras del sector, identifica diferentes paradojas de género que las autoras categorizan como machismo de mujeres.

Una de las grandes cuestiones brasileñas contemporáneas es, paradójicamente, una cuestión originaria. Las comunidades indígenas brasileñas, sometidas a un genocidio secular, también participan del proceso de subjetivación señalado en este texto y en cuyo seno han proliferado todo tipo de cuestiones minoritarias. En medio de las angustias del antropoceno, amenazados y amenazadas por Gaia, las perspectivas, los mundos, las cosmologías, los imaginarios políticos y las formas de conocimiento de los pueblos originarios han reaparecido en los repertorios emancipatorios del Brasil contemporáneo, tanto que hasta una líder indígena como Sônia Guajajara es candidata a vicepresidenta de la República, y otros líderes, como Davi Kopenawa y Ailton Krenak, son respetados pensadores. «Ancestralidade feminina e poder: Experiências de mulheres da Amazônia», el penúltimo capítulo de este libro, escrito por Maria das Graças Silva Nascimento Silva, Ádria Fabíola Pinheiro de Sousa, Elenice Duran Silva, Suzanna Dourado da Silva y Tainá Trindade Pinheiro —geógrafas

del nodo que la Red tiene en el Estado brasileño de Rondônia— está claramente alineado con este devenir.

El capítulo, construido a partir de la experiencia de la II Expedição Amazônica, un viaje de veinte días a través de la Transamazônica, da cuenta de la precariedad y la pobreza que viven las mujeres del interior del Amazonas, pero también de las trayectorias de empoderamiento que protagonizan algunas de esas mujeres ligadas a prácticas ancestrales —espirituales, artesanales, de cuidados de la salud, etc.—. Así, una *quebradeira* de coco, una artesana, una *mãe de santo* y una joven india con estudios universitarios y activismo feminista componen un cuadro poblado por espacios, saberes, prácticas y formas de vida ausentes en la universidad moderno-colonial.

Para terminar, el libro reproduce la traducción al portugués del discurso pronunciado por la profesora Maria Dolors Garcia Ramon en el acto de entrega del Premio Internacional Geocrítica, 2011. «Jornada através da geografia crítica: Da geografia agrária à geografia de gênero» es una conferencia valiosa en la que Garcia Ramon desgrana una trayectoria académica ejemplar que resulta imprescindible para entender muchas de las idas y venidas de la geografía crítica —catalana, española y global— de las últimas décadas, así como también para entender la existencia de esta red y de este libro.

Me gustaría concluir añadiendo una última cuestión, tal vez una provocación. Del mismo modo que la geografía necesitó desprenderse del corsé positivista que nos mantuvo durante demasiado tiempo en el idilio de la ciencia oficial, tengo la impresión de que las geografías críticas y radicales necesitan un nuevo gesto: aproximarse al reto de los saberes abiertos que ya practican otras disciplinas y, quien sabe, explorar una nueva forma de interseccionalidad: la interfaz en la que pueden encontrarse las ciencias sociales, las ciencias humanas y las artes.

Referencias bibliográficas

- ALVES, A. (2017). «Angela Davis: “Cuando la mujer negra se mueve, toda la estructura de la sociedad se mueve con ella”». *El País (Internacional)*, 28 de julio. Recuperado el día 3 de febrero de 2018, de <https://elpais.com/internacional/2017/07/27/actualidad/1501114503_610956.html>.
- BUARQUE DE HOLLANDA, Heloisa (org.) (1994). *Tendências e impasses: O feminismo como crítica da cultura*. Rio de Janeiro: Rocco.
- LEO, Negro (2017). *Action Lekking* [datos multimedia, descarga en línea, CD, vinilo]. Río de Janeiro: QTV. Recuperado el día 3 de febrero de 2018, de <<https://quintavant.bandcamp.com/album/qtv024-action-lekking>>.
- OLIVEIRA, Lúcia Maciel Barbosa de (2016). «Política de experimentação: Nas redes e nas ruas». *Revista Observatório Itaú Cultural*, 19, 111-116.
- PRECIADO, Paul B. (2016). «Ciudadanía en transición». *El Estado mental*. Recuperado el día 3 de febrero de 2018, de <<https://elestadomental.com/especiales/cambiar-de-voz/ciudadania-en-transicion>>.
- RANCIÈRE, Jacques (2007). *El desacuerdo: Política y filosofía*. Buenos Aires: Nueva Visión.

Brais Estévez

Universidade Federal da Bahia (Brasil)
Programa de Pós-Graduação em Geografia
brais.vilarinho@gmail.com
<https://doi.org/10.5565/rev/dag.595>

JOHNSTON, Lynda (2019)

Transforming gender, sex and place: Gender variant geographies

Oxon i Nova York: Routledge, 191 p.

ISBN 9781472454799

Qui pot saber quin gènere tens tu? Quin gènere tinc jo, la veïna o el veí? Només nosaltres, cadascú. Jo sé quin gènere tinc, el sé, l'experimento, és una vivència meua. El gènere és una llibertat individual, és una dimensió més de la personalitat humana. El gènere, ara i aquí, és una riquesa que està segrestada. L'estat, que s'atorga el poder de validar-nos com a dona o com a home, és qui ordena els nostres cossos. Ens està dient qui pot ser home i qui pot ser dona.

Aquest és un fragment de l'entrevista que la periodista Laura Rosel fa a l'activista catalana trans Judith Juanhuix al diari *Ara* el 10 de març de 2019 i que ens serveix com a reflexió per iniciar la ressenya de l'obra que presentem.

Transgender, transsexual, transvestite, cross-dresser, trans women, trans feminine, trans man, trans masculine, genderqueer, non-binary, gender fluid, agender, pangender, non-gender, bi-gender, demi-gender, gender diverse, third gender, drag king and drag queen, to name just a few. (p. 7-8).

Tots aquests termes designen nombrosos i diverses identitats de gènere que la geògrafa Lynda Johnston visualitza en el llibre per tal d'entendre la complexitat de les persones, les seves identitats, subjectivitats, sentits corporals i sentiments de sentir-se dins i fora dels llocs. En el marc de les geografies feministes i dels estudis transgènere i queer, l'autora es proposa desafiar els binarismes de gènere, desestabilitzar la heteronormativitat i mostrar la transfòbia —discriminació, opressió i marginació— que viuen les persones amb aquestes identitats en determinats espais i llocs quotidians.

Lynda Johnston és professora de la Universitat de Waikato, de Nova Zelanda, i actualment exerceix de presidenta de la Comissió de Geografia i Gènere de la Unió Geogràfica Internacional (2016-2020). Ha estat editora de la revista *Gender, Place and Culture* i ha escrit nombrosos textos on reflexiona sobre el cos, les identitats de gènere i el lloc. Des del seu bagatge i reconeixent el camí recorregut per publicacions anteriors com ara *Mapping Desire* (1995, de David Bell i Gill Valentine com a editors), *Geographies of Sexualities* (2007, de Kath Browne, Jason Lim i Gavin Brown com a editors) i *Space, Place and Sex* (2010, de Robyn Longhurst i ella mateixa), l'autora ens presenta un llibre necessari i imprescindible per entendre de quina manera els cossos (generitzats, sexualitzats i racialitzats), el gènere i l'espai es constitueixen mútuament. La posicionalitat i la reflexivitat de l'autora es veu present en tot el llibre, fet que li permet parlar a partir d'experiències de discriminació viscudes per ella mateixa, prioritzar interaccions no jeràrquiques a l'hora de fer entrevistes i utilitzar mètodes participatius.

L'obra s'estructura en nou capítols. En el primer s'hi presenten les identitats de gènere com a fluides, canviants i complexes, i s'hi assenyalen que el terme escollit al llarg del llibre per anomenar la gran varietat de persones que amb la seva identitat o expressió de gènere transgredeixen les normes binàries de gènere és la de *transgènere*, variant de *gènere* i *intersexe*.

En el capítol segon s'hi exploren les geografies corporals de les subjectivitats de les variants de gènere i sexe, i s'hi recullen memòries d'infantesa de persones trans com una bona manera d'entendre les seves identitats actuals. Els cossos són el primer esglai a partir del qual con-

nectem i experimentem amb uns altres cossos als llocs. La manera com mirem, sentim i actuem depèn de la forma, del pes, de l'aparença, de la forma de vestir, de la salut, de l'edat, de l'etnicitat, de la sexualitat i del gènere del nostre cos. Aquestes diferències corporals poden constituir la base de la discriminació i el prejudici, particularment quan el gènere d'una persona no correspon al sexe assignat en néixer.

Del cos es passa a l'entorn domèstic. El capítol següent se centra en el lloc més privat, la llar, un espai perfecte per construir-se i reconstruir-se un mateix. És sovint el primer espai on s'expressa la diferència de gènere i on es comença a viure la pròpia identitat. La llar, de la mateixa manera que tots els àmbits, és quelcom material i físic, i alhora imaginatiu i emocional; un lloc de lluita i de conflicte, però també de negociació intergeneracional, de poder i d'identitat. Es dona per fet que la llar és un espai heteronormatiu i cisgènere, i s'oblida que també pot ser transgènere o intersex. Les persones transgènere, variant de *gènere* i d'*intersex*, són conscients que els domicilis no són inherentment privats i que han deixat de ser entorns idealitzats o alliberats de pors i d'ansietats, per esdevenir llocs on la privacitat i la seguretat són negociades contínuament.

El capítol quart se centra en un àmbit molt poc estudiat en geografia: els lavabos. Els lavabos públics són espais segregats perquè les diferències sexuals entre homes i dones així ho justifiquen; i els lavabos privats, els de casa, també estan generitzats, ja que també constitueixen àmbits performatius de gènere, on el cos sempre està sota supervisió i vigilància. Però per a les persones que no s'identifiquen completament amb el fet de ser home o de ser dona se'ls pot fer difícil anar al lavabo. A la universitat on treballa l'autora hi ha un grup d'activistes, format per professorat i estudiants, que lluiten per eliminar els lavabos

que, segons el seu parer, estan generitzats innecessàriament, i lluiten perquè passin a ser «neutres de gènere» o «de tots els gèneres», amb l'objectiu de validar les diverses identitats de gènere.

Al llarg del llibre, l'activisme de l'autora contra les injustícies de gènere, les desigualtats i la discriminació es manifesta en exemples i en el tipus de recerca que presenta. El fet que les persones trans experimentin transfòbia diàriament i que per aquest motiu puguin patir més pobresa, més discriminació a l'escola o a la feina, siguin més víctimes de la mala salut o de la indigència o tinguin un risc més elevat de ser empresonades, entre d'altres circumstàncies, són alguns dels motius que fan necessaris espais d'activisme trans com a eina imprescindible de canvi social. En aquesta línia, els àmbits laborals mostren com hi opera el poder, quin és el privilegi de les persones cisgènere i quines possibilitats hi ha a l'hora de desafiar les ocupacions cisgènere. S'observa com les persones transgènere estableixen una relació complexa amb els llocs de treball —per la mida dels seus cossos, les seves formes i la seva materialitat—, ja que sovint els seus companys i companyes de feina les situen en la rigidesa del gènere binari. Dins l'entorn professional, aquesta gent té dues opcions: conformar-se amb el binari generitzat, i d'aquesta manera evitar el risc de perdre el lloc de treball i de mantenir una relació amistosa amb els seus companys i companyes, o decidir viure obertament la seva identitat i, consegüentment, patir molt sovint discriminació i marginació.

I de la feina als espais de lleure. El capítol següent ens apropa als espais nocturns i de lleure LGBTIQ, considerats com a llocs utòpics i inclusius on les persones expressen lliurement les seves identitats, però també com a llocs que poden arribar a excloure les persones queer no desitjables. Aquest capítol se centra, concretament, en l'experiència de drag-queens que treballen en clubs noc-

turns i s'hi analitza com senten el gènere, com el celebren, el parodien i el subverteixen. També s'hi observa com les seves actuacions (amb comèdia, drama, música i humor) tenen un fort component emocional i polític. Les geografies de les drag-queens mostren que el fet de tocar i de tocar-se (cos a cos, cos i lloc) té un paper important en la construcció de les subjectivitats generitzades i sexualitzades. Els llocs nocturns són llocs, doncs, on els cossos toquen uns altres cossos, on es crea desig sobre el sexe gènere i on es ressalta la fragilitat de les fronteres corporals de la masculinitat i de la feminitat, així com de l'heterosexualitat i l'homosexualitat.

En el capítol següent s'hi analitza la manera com els cossos amb variant de gènere són documentats, legalitzats i, sovint, (no) comptabilitzats com a ciutadans. Els documents legals són necessaris diàriament per un gran nombre de situacions: matricular-se en una institució acadèmica, anar al metge, aconseguir una feina o obrir un compte bancari, entre moltes d'altres. Però l'estatus legal no només està íntimament connectat amb les experiències diàries, sinó també amb els sentiments de pertinença (o no) al lloc. Les nacions sempre assumeixen que els seus ciutadans són homes o dones cisgènere heterosexuals que estan conformes de manera «natural» i «normal» amb el gènere i amb el sexe assignat en néixer. Però, lluny d'aquesta assumpció, els activistes d'arreu del món reclamen el dret que les persones amb variant de gènere puguin autodeterminar-se i aconseguir, així, més benestar físic, social i mental; i lluiten per unes lleis més progressives gràcies a les quals el procés per canviar de sexe o de gènere sigui simple, ràpid, gratuït, transparent i completament confidencial. Els casos del no reconeixement

d'homes i de dones trans de Samoa, un arxipèlag del Pacífic, d'una banda, i la llei d'identitat de gènere a l'Argentina, el primer país del món que va legalitzar el dret a l'autodeterminació d'un gènere, d'una altra, ajuden a exemplificar la situació d'aquesta qüestió al món.

Finalment, el darrer capítol, el de les conclusions, recull les idees principals del llibre, que són bàsicament dues: que les persones transgènere no són un grup fix o homogeni, sinó que hi ha moltes expressions de gènere i d'identitats, i que aquestes persones pateixen pràctiques discriminatòries espacials. L'obra que acabem de presentar aconsegueix transmetre perfectament aquestes dues idees i obre les portes a pensar en noves línies de recerca més provocatives, polítiques i activistes.

Referències bibliogràfiques

- BELL, David i VALENTINE, Gill (eds.) (1995). *Mapping Desire: Geographies of Sexualities*. Londres i Nova York: Routledge.
- BROWNE, Kath; LIM, Jason i BROWN, Gavin (eds.) (2007). *Geographies of sexualities: theory, practices and politics*. Aldershot: Ashgate.
- JOHNSTON, Lynda i LONGHURST, Robyn (2010). *Space, Place, and Sex: Geographies of Sexualities*. Plymouth: Rowman & Littlefield.

Anna Ortiz Guitart
Universitat Autònoma de Barcelona
Departament de Geografia
anna.ortiz@uab.cat
<https://doi.org/10.5565/rev/dag.598>

RODÓ-DE-ZÁRATE, Maria; JORBA GRAU, Marta; FORADADA VILLAR, Mireia i BATLLE MANONELLES, Ares (eds.) (2017)

Terra de ningú: Perspectives feministes sobre la independència

Barcelona: Pol·len Edicions, 437 p.

ISBN 978-84-16828-22-7

Els feminismes i el procés català han esdevingut terrenys ben fèrtils en el món editorial català i espanyol. Les dues onades rarament es creuen, però *Terra de ningú: Perspectives feministes sobre la independència* n'és una valuosíssima excepció. L'antologia d'articles és una reflexió per a tots els públics, rigorosa i matisada, sobre el rol dels feminismes en la configuració del procés d'emancipació nacional català. A nivell acadèmic, esdevé un exhaustiu testimoni de l'aplicació a un context local de les teories feministes i queer més a l'alça. En clau geogràfica, destil·la una aproximació al conflicte territorial en clau feminista i LGTBI.

El pròleg de Nira Yuval-Davis resumeix els tres eixos metodològics de l'obra. El primer és la interseccionalitat situada, que permet aprofundir en les relacions polítiques establertes entre territoris configurats mitjançant geografies imaginades o dins d'un territori mateix. Les pàgines del llibre exploren les conseqüències del domini colonial d'Espanya sobre Catalunya; de la centralitat epistemològica del Principat als Països Catalans; de l'existència de desigualtats de classe, ètnia, orientació sexual i identitat de gènere en la societat catalana, i de la relació de Catalunya amb altres nacions sense estat.

El segon és la política transversal, pal·lada en la varietat de veus de l'antologia, que n'inclou de contràries o d'indiferents a la independència del Principat. Finalment, la política de pertinença és present en la primera persona que impregna molts escrits.

El pròleg és succeït per quatre seccions. La primera, «Reconstruint genealogies pròpies i compartides amb Euskal Herria i Kurdistan», mostra un inde-

pendentisme català feminista vinculat a la idea de classe obrera i en aliança amb feminismes de nacions subalternes com ara Euskadi —situació explorada per Nerea Eizagirre— i el Kurdistan —analitzada per Meral Çiçek.

Els altres articles recuperen la memòria del catalanisme feminista obrer mitjançant la reedició de textos com ara «Dona i nació: Feminisme i nacionalisme», ponència a les II Jornades Catalanes de la Dona, o «Aquí no els diem pas fastigosos», de Montserrat Roig. Interessant és també la relectura en clau feminista interseccional de l'obra de Maria-Mercè Marçal per part de Maria Rodó de Zárate; les reflexions de militància de Mercè i Montserrat Otero Vidal, o el balanç d'Aida Cortès sobre l'activitat del grup l'Esguard.

El segon bloc, «Nació: Obrint esclertes des dels feminismes», aprofundeix en la manera com la concepció de la nació ha apuntalat les jerarquies fruit del binarisme de gènere. Helena Miguélez-Carballera estudia com la masculinitat catalana es va configurar en reacció amb l'imaginari viril impulsat a Espanya després de la pèrdua de l'imperi, mentre que la relació colonial entre Estat i Principat és analitzada per Sara Cuentas.

Tant l'article d'Özgür Güneş Öztürk i Mariona Lladonosa com el de Nora Miralles reflexionen sobre les tensions generades en pensar la identitat nacional des del feminisme i, sobretot, què suposa per a les dones cisheterosexuals i les persones LGTBI participar en projectes nacionals basats en la regulació i la disciplina dels seus cossos. En aquesta línia, Teresa Forcades planteja una forma de nacionalisme com a sentiment comuni-

tari fonamentat en la pertinença, a favor d'una comprensió de la persona que concebi la llibertat humana de manera solidària. L'articulació territorial de la filosofia de Forcades es pot relacionar amb el municipalisme confederal traçat a l'article de Núria Comerma, on proposa una república catalana vertebrada en «comunitats polítiques lliures que fraternalment s'associen i cooperen les unes amb les altres» (p. 124). L'entrevista de Marta Jorba a Fina Birulés, una visió reposada, curulla de referències filosòfiques, del nacionalisme i el feminisme, és la cirereta del bloc.

La tercera part, «Cossos, identitats i cultures en la intersecció», segueix la tradició dels estudis queer que aprofita la problematització de la identitat de gènere per qüestionar la resta de categories normatives que configuren l'ideal de ciutadà: nacionals, de classe, lingüístiques o racials (Bhanji, 2012; Puar, 2006). A «La Catalunya trans», Paul B. Preciado contraposa aquesta metodologia amb una visió més clàssica dels processos d'emancipació nacional, basada en la perpetuació de les jerarquies de poder en el nou estat. Els textos d'aquesta secció són una mostra de la tensió entre els dos models.

Bel Olid posa en pràctica la seva idea d'identitat com a procés i acumulació d'interseccions emprant com a exemple els orígens forans de símbols de la catalanitat, com el pa amb tomàquet o la barretina. L'apropiació de la tradició en clau feminista i queer també és present al text humorístic de Natza Farré o al de Rosa Ferrer i Emylse Mas, que reivindiquen el potencial subversiu del ball del bot a Mallorca.

Mitjançant la crítica sobre el fet que la Llei d'estrangeria denega el dret a vot a moltes catalanes racialitzades l'1 d'octubre, Fàtima Aatar reivindica una ruptura de la República catalana amb el règim de 1492. En la línia d'explorar les divisions ètniques i de classe mantingudes pel nacionalisme català, Núria Sadurní analitza les polítiques homonacionalistes

a Catalunya, una tensió entre activisme i institucions tractada també a l'entrevista de Maria Rodó de Zárata a Miquel Missé. La inclusió d'una acta d'una trobada sobre andalusofòbia organitzada pel col·lectiu Gatamaula dona testimoni de la presència d'estereotips de gènere, de classe i d'alfabetització vinculats a les catalanes d'ascendència andalusa. En una esmena a la totalitat, Laura Macaya-Andrés rebutja l'estratègia identitària com a necessària per a l'emanació individual.

Els textos, respectivament, de Bàrbara Ramajo, Marta Estella i Marc Garriga aprofundeixen en les dificultats de la llengua catalana per fer-se un lloc als ambients LGBTI. Els problemes no sorgeixen únicament per culpa de la globalització, sinó també per un efecte col·lateral de la violència epistèmica espanyolista. La institucionalització exercida pels poders públics per evitar la minorització del català ha difós la idea que la catalana és una llengua associada al poder, alhora que la rígida normalització dificulta el naixement d'argots LGBTI. En un afany reparador, l'antologia conté una llista d'expressions del que seria un argot bord (queer) en català, així com un article de Júlia Serrasolsas on repassa la seva trajectòria fent música amb contingut feminista i anticapitalista en català.

El quart bloc, «Política, poder i economia: Esmenes feministes a la totalitat», agrupa reflexions al voltant de les polítiques públiques d'una futura república catalana.

L'article d'Encarna Bodelón, «Feminisme i processos constituents», recull els eixos principals d'aquesta qüestió, que aniran desgranant les diverses autores. L'un és la política feminista i la representació paritària, estudiada amb detall a la peça de Tània Verge. El dret a una vida lliure de violències masclistes es tracta al capítol de Carla Vall, que proposa un pacte social que transcendeixi el marc jurídic; al de Patsili Toledo i Ares Batlle, que fan un cop d'ull a la seguretat amb

perspectiva feminista, i al de Montserrat Cervera, que dissectiona el vincle entre feminisme i antimilitarisme.

La centralitat del treball de cures és estudiada als textos de Marina Sánchez, Marina Sagastizabal i Betlem C. Bel, on les cures i la bona gestió del temps apareixen com a pilar de la política econòmica i com a pràctica individual quotidiana.

L'escrit de Jule Goikoetxea reivindica l'Estat com a agent de transformació social, i el d'Anna Gabriel situa una futura república catalana com a contrapoder als blocs hegemònics a nivell internacional. Maria Rovira i Laia Estrada aprofundeixen en les condicions que ha de tenir un municipalisme feminista, mentre que Ainhoa Etxaide reivindica la trajectòria política del sindicalisme feminista. Estela Rodríguez ofereix una lectura molt interessant de la militància feminista i nacionalista de la Catalunya Nord; i Maria Josep Martínez i Imma Milan fan el mateix en el cas del País Valencià.

També hi ha espai per a la reflexió anticolonial. La trobarem als textos de Daniela Ortiz, crítica amb la Llei d'acollida catalana i el Pacte Nacional per a la Immigració; Amaia Pérez-Orozco, entrevistada per Mireia Foradada, que parla sobre la degradació mediambiental, l'espoli del Sud global i la divisió sexual del treball que fonamenten l'estat del benestar europeu, i Sabrina Sánchez, que pensa el procés independentista de la seva condició de treballadora sexual trans llatinoamericana estant.

El llibre es clou amb un cinquè apartat que recull diversos manifestos de col·lectius de dones en protesta per la repressió exercida per l'Estat espanyol abans i després de la celebració del referèndum de l'1 d'octubre de 2017.

Així doncs, *Terra de ningú* és una completa antologia de veus procedents de l'acadèmia, l'activisme i la militància política i sindical que ofereix una visió del feminisme plenament interseccional, malgrat que s'hi troben a faltar més relats

en clau de diversitat funcional. La complementarietat entre els textos més acadèmics i els que neixen de l'acció militant, com també la dissolució que es produeix en els dos àmbits a molts d'ells, fa que el llibre esdevingui un gran exemple sobre com la teoria feminista és una pràctica emancipadora per a aquelles dones que la viuen, en la línia de la feina de bell hooks (1994) o Sara Ahmed (2018). Tanmateix, la varietat dels textos, si bé aporta diversitat estilística, provoca que n'hi hagi alguns amb menys qualitat que uns altres.

L'antologia, a més, s'inscriu en les converses actuals sobre la necessitat d'articular unions entre activismes d'arreu del món que evitin reproduir les jerarquies de poder que han sostingut les societats neoliberals, cisheteronormatives i neocolonialistes que ara pretenen ser refixades mitjançant el ressorgiment de l'extrema dreta.

Referències bibliogràfiques

- AHMED, Sara (2018). *Vivir una vida feminista*. Barcelona: Edicions Bellaterra.
- BHANJI, Nael (2012). «TRANS/SCRIPTIONS: Homing Desires, (Trans) sexual Citizenship and Racialized Bodies». A: COTTEN, Trystan (ed.). *Transgender Migrations: The Bodies, Borders, and Politics of Transition*. Nova York: Routledge, 157-175.
- HOOKS, bell (1994). *Teaching to Transgress: Education as the Practice of Freedom*. Nova York: Routledge.
- PUAR, Jasbir (2006). «Mapping US Homonormativities». *Gender, Place & Culture*, 13 (1), 67-88.

Marta Roqueta-Fernández
Grup de Teoria Crítica Bilbao-Barcelona
642790@alumni.soas.ac.uk
<https://doi.org/10.5565/rev/dag.610>

BROWNE, Kath i FERREIRA, Eduarda (2015)
Lesbian Geographies: Gender, Place and Power
 Londres: Routledge, 286 p.
 ISBN 978-1472443950

La idea que l'opressió viscuda per cada persona no podia ser només explicada a partir del gènere es va començar a estendre a partir de la dècada de 1970. En el cas català tenim la poetessa Maria Mercè Marçal, que ja expressava una triple opressió («dona, de classe baixa i nació oprimida»). A finals de la dècada de 1980 es va iniciar el concepte d'interseccionalitat introduït per Kimberlé Crenshaw en descriure les connexions existents entre raça i gènere en les dones negres. Així, l'obra aquí presentada és una recopilació de tretze capítols —tots amb el fil conductor de les geografies lèsbiques— on es destaquen les contribucions més importants en el camp de la geografia i el gènere, incidint de manera transversal en les múltiples relacions existents entre les estructures de poder.

Les relacions de poder segueixen ignorant la vida quotidiana de moltes persones, però la geografia de la sexualitat té un paper clau en la seva visibilització. *Lesbian Geographies* és un llibre provocador, no només per la complexitat i la diversitat de la realitat de les lesbianes, sinó també per la contribució a la geografia, ja que, a més d'enriquir els horitzons intel·lectuals, ofereix també una perspectiva diferent en la manera d'investigar i de construir saber.

Les geografies lèsbiques tracten sobre on i sobre quina manera les persones que s'identifiquen com a tals viuen, treballen i es diverteixen, com se senten aquestes persones en determinats indrets i també com negocien en els llocs on no són benvingudes. *Lesbian Geographies* és un llibre editat per Kath Browne i Eduarda Ferreira, que, a través de diferents capítols, ofereixen una crítica important a les interseccions del patriarcat, dels sexismes, de l'homofòbia i dels heterosexismes.

Kath Browne és professora de Geografia Humana a la Universitat de Brighton. La seva línia de recerca gira al voltant del gènere, la sexualitat i l'espacialitat, i ha treballat sobre igualtat LGTBI, geografies lèsbiques, transgressions de gènere i espais de dones. A més, és investigadora principal del projecte Making Lives Liveable: Rethinking Social Exclusion. Ha escrit més de cent publicacions, de les quals destaco *Ordinary in Brighton?: LGBT, Activisms and the City*, juntament amb Leela Bakshi (2013), *Queer Spiritual Spaces* (2010) i *Geographies of Sex and Sexualities* (2016).

Eduarda Ferreira és investigadora al CICS.NOVA (Centre Interdisciplinari de Ciències Socials. Universitat Nova de Lisboa). Ha investigat i publicat sobre gènere, sexualitat, lesbianes, polítiques d'igualtat i participació geoespacial. Ha participat en diverses conferències, com ara: «European Geographies of Sexualities Conference» (Brussel·les, 2011; Lisboa, 2013) i «Geographies of Inclusion: Challenges and opportunities» (Lisboa, 2010). També és membre fundadora editorial de *Les Online – Digital Journal on Lesbian Issues* (2008-onward), amb una implicació activa en drets del moviment LGTBI.

Lesbian Geographies vol respondre la pregunta «on són les lesbianes?», i ho vol fer contemplant situacions que van des de les tasques domèstiques fins a la música, passant pel ball i l'organització de festivals. D'aquesta manera, el llibre esdevé clau per entendre la falta d'àmbits de socialització de les lesbianes a través d'una complexa anàlisi d'espais i de llocs; diferències econòmiques i socials, i relacions de poder, entre altres temes rellevants.

Aquesta obra posa de manifest que, contràriament al que es pensa, encara

queda molt de camí per recórrer i moltes coses per dir en les geografies del gènere i la sexualitat. No només els diferents capítols que conformen el llibre el fan ric i interessant a través dels nous enfocaments, sinó que també es plantegen qüestions innovadores per a la geografia, com ara la definició dels conceptes *lloc segur*, *confort* i *seguretat*, la pertinença d'analitzar les *pràctiques quotidianes* per entendre el rol de l'espai en les relacions socials, la construcció de l'*homonacionalisme*, l'*anàlisi de la música* per entendre les relacions socioespacials i l'*articulació entre inclusió i diversitat* dels moviments socials. Així, mentre els temes i les qüestions que s'hi aborden a través dels diferents capítols són molt variats, la manera com la geografia és entesa, la postura que adopten les autores i la conceptualització que es fa dels temes confirmen un paradigma coherent de la geografia i revelen els camps d'investigació més actuals de les geografies lèsbiques.

Tal com exemplifiquen els diferents capítols del llibre, les geografies lèsbiques es preocupen d'analitzar les estretes connexions entre identitats i lloc, entre les diferents maneres que entenem les subjectivitats pròpies i els llocs que experimenten quotidianament. S'il·lustren, d'aquesta manera, els diferents processos on identitat i espai es constitueixen mútuament a través de múltiples localitzacions (des de l'àmbit privat de la llar fins a l'estat nació) i temporalitats (des de temps més amplis fins a esdeveniments breus i efímers). Tal com diuen les editores del llibre, Kath Browne i Eduarda Ferreira, el lloc és crucial en la formació de la identitat, ja que condiciona la manera com vivim les nostres vides i què podem fer i què no. Després de quaranta anys de recerca en aquest àmbit, les investigacions demostren que les identitats, les subjectivitats i les experiències es negocien a partir de diverses categories (classe social, edat, ètnia) en funció de les possibilitats i les limitacions de cada cas.

És per això que, tal com diu Catherine J. Nash en l'últim capítol, «Lesbian Geographies – A commentary», les geografies lèsbiques constitueixen un punt de partida per entendre les identitats col·lectives i les subjectivitats individuals.

Un altre punt en comú que tenen els capítols d'aquesta obra és que es tracten les identitats sexuals de manera intergeneracional. Catherine J. Nash destaca que les esquerdes entre generacions comencen a aparèixer en diverses comunitats LGTBI i *queer*, sovint perquè cada generació té unes perspectives polítiques i socials diferents. Un exemple és el capítol d'Akkadia Ford («The Queer Film Festival –QFFF– as a Gender-Diverse Space: Positioning the “L” in GLBTIG Screen Content»), que analitza les divisions generades en l'organització del festival en l'ús o no del terme *queer*, divisions sovint basades en diferències generacionals. Més enllà dels aspectes intergeneracionals, però, Ford fa un debat detallat sobre la justificació del QFFF per a l'ús del terme.

Així, tots els capítols il·lustren que les identitats i els llocs són conceptes inestables, tant des del punt de vista polític com geogràfic o històric. Les interaccions quotidianes a casa, a la feina o al carrer no són entre individus asexuals, sinó entre persones amb identitats diverses. En aquest sentit, el llibre també tracta transversalment l'anàlisi distintiva del lloc incloent-hi l'àmbit domèstic (el capítol de Barrett «Lesbians at Home: Gender and Housework in Lesbian Coupled»), els espais tant públics com privats, on les persones amaguen la seva identitat sexual (el capítol de Hardie i Johnston «It's a way for me to feel safe in places that might not really be gay-friendly: Music as Safe Lesbian Space») i els espais d'oci i de cultura (els capítols de Boullla «What Makes a Lesbian Salsa Space Comfortable? Reconceptualising Safety and Homophobia» i de Wiedlack i Neufeld Rockers «Not Punks, We're Lesbian

Chicks: Staging Female Same Sex Desires in Russian Rock and Pop»).

Els diferents capítols que conformen aquesta obra tenen una altra característica en comú: tots tracten la geografia des d'una escala diferent. En la geografia del gènere totes les escales són importants i rellevants, però les escales locals més freqüents són en l'àmbit urbà (la ciutat, el barri i l'espai públic) o en llocs més específics (la llar, els locals d'oci i, en general, els espais de socialització, com ara les associacions). L'explicació, segons Marianne Blidon, és que la geografia se centra en els individus més que no pas en els col·lectius o les comunitats, i aquests individus es mouen i viuen en múltiples escales. Una altra possibilitat que ens cita la mateixa autora és portar aquests esquemes més individuals a una anàlisi realitzada a escala global a partir d'un aspecte transversal (la cultura, la classe social, la llengua, etc.). A partir d'aquí, en aquest llibre es tracten temes com ara: què implica participar en una manifestació o en una altra en termes de formar part d'un col·lectiu o d'un altre? Qui va assistir al Queer Film Festival? Les lesbianes de classes socials diferents, experimenten la mateixa homofòbia? I les lesbianes d'edats diferents? I les de països diferents? Totes aquestes qüestions poden ser enriquides a partir d'anàlisis transversals fetes a escales diferents. Això, segons el capítol de Marianne Blidon titulat «Putting Lesbians Geographies on the Geographical Map», no vol dir només estendre les geografies lèsbiques en totes les geografies, sinó també fer-ne un component de ple dret de la geografia amb capacitat d'analitzar i reconceptualitzar el món contemporani.

La valoració final que voldríem fer d'aquesta obra és que, amb el fil conduc-

tor de la identitat sexual i de gènere, es posa damunt la taula la necessitat d'estudiar les múltiples interconnexions entre diferents estructures de poder, com ara el gènere, la classe social, l'edat, l'ètnia i l'orientació sexual, que, com es mostra en els diferents capítols del llibre, segueixen condicionant la forma com vivim en cada lloc i en cada moment. Les geografies de la interseccionalitat, i la geografia en general, tenen un paper clau en la visibilització de tots els col·lectius. Per això esdevé un llibre necessari, sobretot per a un públic interessat en la temàtica tractada, perquè hi pot trobar recursos per a futures investigacions, metodologies innovadores i biografia abundant. El fet que estigui ben escrit fa que sigui senzill de comprendre, tot i que, sobretot, està adreçat a un públic especialitzat.

Referències bibliogràfiques

- BROWN, Gavin i BROWNE, Kath (eds.) (2016). *The Routledge Research Companion to Geographies of Sex and Sexualities*. Londres: Routledge.
- BROWNE, Kath i BAKSHI, Leela (2013). *Ordinary in Brighton?: LGBT, Activisms and the City*. Farnham: Ashgate Publishing.
- BROWNE, Kath; MUNT, Sally R. i YIP, Andrew K. T. (2010). *Queer Spiritual Spaces: Sexuality and Sacred Places*. Farnham: Ashgate Publishing.

Laura Soler Rodríguez

Universitat Autònoma de Barcelona

Departament de Geografia

laurasolerrodriguez@gmail.com

<https://doi.org/10.5565/rev/dag.602>

Documents d'Anàlisi Geogràfica

Setembre-desembre 2019, vol. 65, núm. 3
ISSN 0212-1573 (imprès), ISSN 2014-4512 (en línia)
<https://dag.revista.uab.es/>

Geografies de les sexualitats

- 441 Presentació. Geografies de les sexualitats (Maria Rodó-Zárate;
Mireia Baylina)

Articles

- 453 **Hartal, Gilly; Brown, Gavin.** Considering Geographies of Sexualities, Gender and Activism: An Interview with Professor Gavin Brown.
- 473 **Langarita Adiego, Jose Antonio; Mas Grau, Jordi; Jubany, Olga.** Geografías de la diversidad sexogenérica más allá de la gran ciudad: experiencias, discursos y prácticas en dos ciudades medianas de Cataluña.
- 493 **Ornat, Marcio Jose; Silva, Joseli Maria; Chimin Junior, Alides Baptista.** Pràctiques espacials de supervivència realitzades per *travestis* i dones trans llatinoamericanes a la ciutat de Barcelona.
- 517 **Felicianantonio, Cesare Di.** Inclusion in the homonormative world city: The case of gay migrants living with HIV in Barcelona.
- 541 **Misgav, Chen.** Planning, Justice and LGBT Urban Politics in Tel-Aviv: A Queer Dilemma.
- 563 **Pitoňák, Michal.** Lessons from the “Periphery”: Countering Anglo-Geographic Hegemony over geographies of sexuality and gender.
- 587 **Graeve, Katrien De; Craene, Valerie De.** The researcher's erotic subjectivities: epistemological and ethical challenges.
- 603 **García González, Mireia.** Interseccionalitat i estudis de gènere en geografia rural: un estat de la qüestió (2008-2015).